

LIETUVIŲ
LIAUDIES
PAPROČIAI

P R A T A R N Ē

Papročiais - svarbi žmogaus ir visos tautos dvasinio gyvenimo dalis. Jie viena iš nacionalinės savimones palaikymo priemonių - ugdo dvasinę žmogaus kultūrą. Tai atlieka per įvairias liaudies kūrybos šakas - žodinę, vaizdinę, muzikinę. Tautos per šimtmečius yra susikūrusios savo gyvenimo būdą ir aplinką atitinkančius papročius, tautodailę, dainas.

Tarybų valdžios metais senieji liaudies papročiai buvo sąmoningai naikinami, tapatinant juos su nacionalizmu ir religija. Šiuo tikslu buvo parašyta tūkstančiai straipsnių, perskaityta daug paskaitų, nukreiptų prieš papročių prigimtį - be maž visa šimtmečiais kurta dvasinio ugdymo sistema buvo pasmerkta žlugti.

Septintojo dešimtmečio pradžioje pasigirsta balsų, kviečiančių rehabilituoti papročius, kol kas dar tik kaip estetinę vertybę, suteikiančią daugiau galimybių atnaujinti saviveiklos, ypač ansamblių, programas. Kviečiama prisiminti papročius per vestuves, vardynas ir t.t. Daugiausia dėmesio susilaukė su vaizduojamąju menu susiję papročių elementai. Tačiau dalis jų, artimų bažnyčiai, tebebuvo ignoruojami.

Tautos kultūros procesai giluminiai - istoriškai juos vieną su kitu sieja daugybė ryšių; daugelis jų jau nutrūkę. Todėl šiandien, norint visapusiškai pažadinti tautos dvasinį gyvenimą, reikia įsigilinti ne tik į dar gyvą etnografinį palikimą, bet ir į istorines bei archeologines žinias.

Pateikti išsamią liaudies kūrybos rekonstrukciją mūsų dienomis sunku - per daug apleistas papročių fiksavimo baras, mažai tyrinėtojų. Ir vis dėlto kai kurių entuziastų dėka su atskirais liaudies kūrybos barais galima ir išsamiau susipažinti. Jų rūpesčiu buvo surengta keletas konferencijų liaudies kūrybos ugdymo klausimais. Pirmoji - 1983 m. apie liaudies meno savitu-

mą, antroji - 1987 m. apie tautinius drabužius ir etnografinius ansamblius, trečioji - 1989 m. apie papročius. Šios konferencijos medžiaga šiame leidinyje ir skelbiama. Tai viena iš galimybių kiek plačiau apžvelgti liaudies kūrybą, patikrinti dabartinės liaudies kūrybos sąsajas su palikimu. Tai amžinosios visų pasaulio tautų kultūros aukso fondo vertybės, iš kurių įkvėpimo semiasi ir kūrėjai profesionalai.

Juozas Kudirka

PAPROČIAI - ŽMOGAUS DVASINĖS KULTŪROS DALIS

Juozas Kudirka

Kalba, religija, papročiai - sudėtinės žmogaus bei tautos dvasinės savimonės dalys, - be jų išnyktų tauta. Papročių veiklos sfera įvairiopa - tai ir moralė, grožio samprata, požiūris į darbą, tėvus, tėvynę. Papročiai vienaip ar kitaip liečia visus žmones, jungia, formuoja bendras veiklos kryptis. Ši, vienijanti, sąvybė ypač svarbi, bet kokiai žmonių grupei atitrūkus nuo tautos kamieno ir atsidūrus svečioje aplinkoje - tremtyje ar emigracijoje. Kaip pavyzdys - apie tris tūkstantmečius po pasaulį besiblaškanti žydų tauta, papročių ir religijos dėka išsaugojusi tautinę savimonę, nacionalinius ypatumus, vienybę. Sunkiausiomis sąlygomis papročiai ir kitoms tautoms bei etninėms grupėms padėjo išsaugoti savitumą ir išlikti kaip savarankiškiems politiniams vienetams.

Taigi kokia papročių vieta lietuvių liaudies dvasinėje kultūroje, kokia jų paskirtis ir dabartinė situacija?

Patys papročiai istoriškai sąlygoti. Ypač svarbus vaidmuo Lietuvoje jiems teko XVIII-XIX a. Tai buvo metas, kai nebuvo nei valstybės, nei ideologijos, nebuvo naudojamosi spaudos ir mokyklos teikiamomis galimybėmis, o carinė Rusijos valdžia stengėsi lietuvius ne tik nutautinti, bet ir susaūtiatikinti. Tokiomis aplinkybėmis papročiai atliko svarbų vaidmenį saugodami ir ugdydami tautinę savimonę. Jie stiprino dorą,

15 Šis pranešimas tai ankstesnėse konferencijose skaitytų pranešimų liaudies kūrybos palikimo reabilitacijos klausimais tęsą. Žr.: Liaudies meno samprata Lietuvoje. // Liaudies meno savitumas, K., 1984, p.9-15; Liaudies meno kūrybos ypatumai. Ten pat, p.16-25; Liaudies kūrybos palikimas - kultūros ugdymo šaltinis. // Liaudies kūrybos palikimas dabartinės kultūroje, K., 1989, p.8-15.

palaikė viltį ir optimizmą.

XX a. antrame ketvirtyje papročių vaidmuo natūraliai susilpnėjo - dalį ankstesnių jų funkcijų perėmė valstybė, visuomeninės organizacijos, mokykla. Tačiau ir tada papročiai, ypač kaime, neprarado dorovę ugdančio vaidmens.

Pokario metais Lietuvoje papročiai, kaip nacionalizmo ir religijos apraiška, dirbtinai buvo ujami iš gyvenimo. Prieš juos buvo nukreipta dešimtys tūkstančių straipsnių ir straipsnelių bei paskaitų. Oficialiai atsisakyta visų su bažnytinio kalendoriumi susijusių švenčių. Kiekviename bažnytkaimyje buvo sudarytos visuomeninės tradicijų tarybos - jų svarbiausia veikla buvo sekti ir pranešinėti apie lankančius bažnydžius, ypač moksleivius ir inteligentus.

Svarbu šioj situacijoje buvo tai, jog respublikinės civilinių apeigų ir tradicijų tarybos nariai ir patarėjai, net užimantys specialius etatus, buvo žmonės, neturintys supratimo apie religijos esmę, nežinantys teorinių liaudies kūrybos principų. Jie neskyrė religinių apeigų nuo liaudies papročių, nesuprato jų tarpusėvio ryšio, dorovinės ir estetiškos papročių paskirties. Paprastai tiriamuoju darbu jie maža teisiuomė jo arba ir visiškai jo nedirbo. Būdami nekompetentingi, šie naujų tradicijų kūrėjai Lietuvai akiai taikė kitų respublikų "patirtį", o naudodami kitų Lietuvos autorių darbus, net vengdavo nurodyti jų pavardes.

Tačiau ir šiame istorijos tarpenyje papročių paskirtis buvo traktuojama gana skirtingai. Išsiskyrė trys, skirtingomis aplinkybėmis reiškiamos, papročių veiklos sampratos - dorovinė, dekoratyvinė-estetinė ir kaip atgyvenos. Bene aiš-

kiausiai šiuos požūrius išreiškė S.Yla - emigracijoje,
A.Vyšniauskaitė su Z.Slaviūnu ir V.Černeckis (V.Žemaitis)
- Lietuvoje.

S.Yla - kunigas, etnografas ir sociologas, Štuthofa ka-
linys. Savo sampratą jis išdėstė knygoje "Lietuvių šeimos
tradicijos". Jo supratimu, tradicijos yra priemonė dorovės
kodeksui įdiegti. Tradicija, kaip rašė autorius, - "ilgo lai-
ko būvyje išsiryškėjusi tautos išmintis bei patirtis, įvilka-
ta į tam tikras formas, tapusi pažinimo šaltiniu bei elge-
sio kodeksu ir perduodama iš kartos į kartą gyvu žodžiu
bei praktiniu veiksmu^{2m)}. Jo nuomone, kur nėra tradicijų, -
nėra ir pilnesnio, gyvenimo dorinio jautrumo bei dorinės
pedagoginės atsakomybės. Iš tradicijų galima spręsti ir apie
tautos dorinį lygį.

Papročiai ugdo tautos vieningumą, artimumą, pasitikėjimą.
Jų dėka žmogus žino, kaip jo tautietis vienomis arba
kitomis aplinkybėmis elgsis, nes ir kiti taip daro. Šita vie-
ningumo sąmonė, šitaa elgesio bendrumas teikia ypatingos at-
ramos, atsidūrus neturinčiame savų tradicijų krašte arba to-
kioje aplinkoje, kurioje žmonės laikosi kitokių tradicijų.
"Tradicijos veikia žmogų, šeimą, tautą daugiopai. Veikia
ypač tuo nematomuoju, bet jaučiamuoju kategoriškumu, kaip kad
kategoriškai veikia individuali žmogaus sąžinė. Tradicija
normuoja ir sankcionuoja mūsų elgseną tais sveikais, išmin-
tingais pradais, tomis įpavidalintomis formomis, kurias ji
prasmingai sukūrusi"³.

² S.Yla, Lietuvių šeimos tradicijos: šeimos kūrinio vyksmai,
Chicago, 1970, p.15

³ Ten pat, p.24

Tradicijas ugdo ir išsaugo šeima. Be tradicijų negalėtų būti gražių, tvirtų, dorų bei pedagogiškai veiksmingų šeimų. Šeima laikosi tradicijų, kaip konkretizuoto, į tam tikrus formų rūbus įvilktu gyvenimo būdo. Taip šeimos sukuria vienalytę dvasią, vienalytę ugdomąją kryptį ir lengviau išauklėja vienalytį žmogų. Tokių žmonių visuma sudaro tautą. Kai šeimoje sunyksta tradicijos, žmogus ir tauta netenka dorinės, dvasinės atramos.

Tokia papročių samprata buvo pagrįsta liaudies pedagogika, jos laikėsi daugelis Vakarų sociologų ir etnografų. Ji atspindėjo ir paprastų Lietuvos gyventojų nuostatas.

Kiek kitokio vertinimo papročiai susilaukė tarybų valdžios metais. Istoriskai galima išskirti tris senųjų liaudies papročių pervertinimo etapus. Pirmame etape jų buvo visai atsisakoma. Tuo metu vyriausybė turėjo vieną tikslą - apkaltingus pažangos stabdžius, net kliuvinius naujai politinei sistemai įgyvendinti, sunaikinti senuosius tautinius papročius. Tuo metu tai buvo oficialus propagandinių ir kultūrinių instancijų požiūris. Papročiai buvo ideologizuojami, tapatinami su religija ir nacionalizmu, ignoruojamas jų, kaip dorinio ugdytojo, vaidmuo. Buvo užsibrėžta sukurti naujas tarybines tradicijas. Tačiau jau pats naujų tradicijų kūrimo metodas buvo klaidingas - net vertinant iš marksistinių pozicijų: jis ignoravo natūralią visuomenės raidą.

Štai keletas citatų, atspindinčių to meto požiūrį į papročių vaidmenį visuomenėje. "Komunistiniame auklėjime partija didžiulį dėmesį skiria kovai su įvairiomis kapitalistinės praeities atgyvenomis, senomis reakcingomis pažiūromis, re-

akcingais papročiais ir tradicijomis.

Išnaudotojų klasės, norėdamos ilgiau išlaikyti liaudį pavergtą, per ilgus šimtmečius visai apskripijo ir tvirtino liaudėje savo ideologiją. Išnaudotojams uoliai tarnavo religija. Ji, giliai įleidusi šaknis į liaudies mases, ištisus šimtmečius jas nuodijo ir migdė, aktyviai skleidė jose išnaudotojų pažiūras ir moralę.

Todėl visa tai, kas sena ir reakcinga, per šimtmečius buvo kartojama, įtvirtinama, šimtais ir tūkstančiais siūlų apraizgė žmonių sąmonę, įaugo į jų jausmus, įvairiomis formomis giliai įsispraudė į žmonių gyvenimą ir buitį, virto papročiais, įgavo tradicijų jėgą⁴.

"Audringai besivystant naujo gyvenimo papročiams ir tradicijoms, kai kas po nacionalinių tradicijų priedanga bandė atgaivinti ir dirbtinai įskiepyti atgyvenusius papročius. Kai kur pasitaikė senų papročių idealizavimo elementų, kai kur senos tradicijos fetišizuojamos. Atskiruose rajonuose liaudinių švenčių karnavaluose pasirodo nemaža senovės legendų veikėjų.

Atrodo, kad kai kuriuose rajonuose, ypač per Joninių šventę, prikelta iš mirusių arba palikta nemaža senų papročių, kurie nei savo forma, nei turiniu nieko mums neduoda. Kai kur Joninės dėl to faktiškai pavirsta paprastomis Jonų vardinėmis. Kitaip sakant, šių švenčių turinys pasilieka toks pat, kokį joms suteikė bažnyčia prieš kelis šimtus metų, perėmusi jas iš pagonių ir prijungusi prie Jono Krikėtytojo dienos.

⁴V. Černeckis. Naujo gyvenimo tradicijos. V., 1961, p. 81-82.

Kaune ~~pvieš~~ keletą metų, kai vos tik kūrėsi nauji vestuviniai papročiai, atsirado tokių senų tradicijų "gerbėjų", kurie pirmąsias vestuves organizavo taip kaip senovėje: į senoviškas vežėčias ~~paklė~~ arklius ir važiavo per miestą. Tačiau pats gyvenimas greit atmetė šias dirbtinai peršamas atgyvenusias tradicijas"⁵.

Autorius aiškino, kad "seni papročiai bei tradicijos, nešdami mirusios visuomenės pažiūras ir moralę, pereina iš kartos į kartą ir trukdo naujos visuomenės vystymuisi, stabdo naujo tarybinio žmogaus formavimąsi. Todėl su senais papročiais, atgyvenusiomis tradicijomis reikia ryžtingai kovoti. Reikia visokeriopai kurti, ugdyti ir stiprinti naujus socialistinio gyvenimo papročius bei tradicijas ir juos priešpastatyti seniesiems"⁶.

Jo nuomone, "senas, uždaras nacionalines tradicijas, atspindėjusias prislėgtą mūsų liaudies gyvenimą sunkiomis išnaudojimo ir prispaudos sąlygomis, turi pakeisti naujos internacionalinės socialistinio darbo ir buitines tradicijos, jungiančios ir įkvėpiančios įvairių mūsų šalies tautų darbo žmones kovoje už komunistinės visuomenės sukūrimą. Tik naujas socialistinio gyvenimo tradicijos gali padėti įtvirtinti tai, kas komunistiška, kas gimsta, atsiranda nauja ir teigiama, kas bendra mūsų daugianacionalinės liaudies gyvenime. Todėl šiandien seni papročiai ir tradicijos nebeatitinka ir negali atitikti šių dienų gyvenimo turinio"⁷. Tačiau autorius daro ir išlygą, kad praecityje, šalis išnaudotojų,

⁵Ten pat, p.84.

⁶Ten pat, p.82-83.

⁷Ten pat, p.85.

buvo darbo žmonių, išnaudojamųjų, besilaikančių savo pažid-
rų ir papročių, o "besiformuojančios naujo socialistinio gy-
venimo tradicijos kaip tik suima į save visa tai, kas pažan-
gaus ir teigiamo buvo liaudies sukurta praeityje, paveldi
pažangias, revoliucines praeties tradicijas.

Besikurdamos naujos tradicijos kartais net panaudoja ir
senų, atgyvenusių tradicijų atskirus elementus. Žinoma, nau-
jas turinys visuomet reikalauja naujų tam tarnaujančių formų.
Bet atskirais atvejais (ypač pereinanuoju laikotarpiu) jis
gali kuri laiką vystytis senose formose, gali laikinai pritaik-
yti tarnauti savo interesams kai kurias senas formas⁸.
Svarbiausia esą senas formas, jeigu jos pritaikomos ir lai-
kinai pasilieka tarnauti naujam turiniui, apvalyti nuo re-
ekcinio turinio, mistinio, religinio apvalkalo, suteikti
naują, socialistinį turinį, politinį kryptingumą. "Kitaip sa-
kant, pažangios socialistinio gyvenimo tradicijos yra ne kas
kita, kaip naujos, labai lanksčios ir efektyvios politinio
darbo formos. Idėjiniu atžvilgiu kryptingos tradicijos labai
sėkmingai padeda plėsti politinę įtaką plačiose darbo žmonių
masėse, kelti politinį liaudies aktyvumą⁹.

Artimą požiūrį, praėjus porai metų po knygos "Naujo gy-
venimo tradicijos" pasirodymo, "Literatūroje ir mene" išdės-
tė H. Zakarevičius. Autoriaus nuomone, "tradicijų nereikia
semtis iš sudūlėjusių archyvų ir milžinkapių. Pats gyveni-
mas padaro geriausią jų atranką", o "į naujas tradicijas ten-
ka žiūrėti ne tik poilsio ir pramogavimo akimis (nors ir tai

⁸Ten pat, p.85-86.

⁹Ten pat, p.86-87.

svarbu), bet visų pirma vertinti jas kaip didelę ideologinę priemonę"¹⁰.

H.Zakarevičiaus straipsnis pažadino profesines ambicijas. Liaudies kūrybos palikimo panaudojimo klausimu požiūrį išsakė etnografas A.Vyšniauskaitė, o redakcijos surengtame pokalbyje - ir tautosakininkas Z.Slaviūnas. A.Vyšniauskaitė rašė: "Aprioriškai nusistatyti prieš liaudies praeities tradicijas tik todėl, kad jos "senos", kad jos susiklosčiusios ankstesnėse socialinėse formacijose, yra iš esmės klaidinga. Liaudies praeities tradicijos - viena iš kultūrinio palikimo sričių, ir jas būtina giliai ir kruopščiai išnagrinėti. Pozityviuosius šių tradicijų elementus reikia priimti taip pat, kaip yra priimami kitų liaudies kultūrinio palikimo sričių pasiekimai"¹¹.

Z.Slaviūnas kalba dar plačiau: "Naujų tradicijų sukūrimas - klausimas sudėtingas, čia negalima apsiriboti atskirais elementais, o reikia žiūrėti į visumą, aprėpti visą tradicijų kompleksą. Neužtenka vienos kurios nors liaudies papročių šakos ištyrimo ir atrinkimo, reikia giliai išstudijuoti ir žodinę liaudies kūrybą, ir jos dainų melodiką, šokių specifiką. Reikia atrinkti ir naujai įprasminti visa, kas iš tikrųjų suteiktų džiaugsmo, šventiškumo"¹². Taip prasidėjo antrasis liaudies kūrybos pervertinimo etapas.

Plačiau savo požiūrį į palikimo panaudojimą A.Vyšniauskaitė išdėstė knygos "Lietuvių šeimos tradicijos" pratarmėje.

¹⁰H.Zakarevičius, Naujiems laikams - naujas tradicijas. //Literatūra ir menas, 1963 m. vasario 16 d.

¹¹A.Vyšniauskaitė. Tradicijos ir mūsų diena. //Literatūra ir menas, 1963 m. kovo 2 d.

¹²Naujos tradicijos - visų rūpestis (pokalbis redakcijoje). //Literatūra ir menas, 1963 m. balandžio 27 d.

Nors pagal idėjinį liaudies kūrybos palikimo vertinimą ji artima pirmajam etapui, tačiau jo, kaip estetiškos vertybės, panaudojimo galimybes aiškinamas visai kitaip. Beje, ši knyga buvo naujoviškas scenarijus, metodinis leidinys su gausiais kūrybos pavyzdžiais (tik gaila, kad autorė dar nepakankamai skyrė dėmesio atskirų etnografinių arčių savitumo paryškiniui - tuo ji, nors ir netiesiogiai, pasitaravo papročių niveliacijai).

A.Vyėniauskas rašė, kad "norint sukurti tarybinio žmogaus poreikius, jo buitį ir dvasinį pasaulį atspindinčias tradicijas, kurios įprasmintų visa, kas gyvenime yra gražaus, reikia ne tik gerai pažinti tarybinę tikrovę, bet ir tą kultūrinį palikimą, kuris papročių ir tradicijų pavidalu atėjo į šiaurinę visuomenę iš praeities. Tam tikslui yra būtina ištirti juoti visą su liaudies buitinėmis tradicijomis susijusį kūrybos kompleksą - apeigas, žodinę liaudies kūrybą, jos dainų melodijas ir šokių ritmą"¹³. Ji viena pirmųjų ėmė įrodinėti, "kad ir kaip būtume nusiteikę prieš kai kurių senųjų liaudies papročių primityvumą, naivumą(...), turime pripažinti, kad savo metu jie suvaidino teigiamą vaidmenį. Žaidimas, vaidinimas pakeldavo svečius iš užstalės, duodavo pasirokšti kiekvieno kūrybinei fantazijai, išradingumui bei gyvenimiškam pastabumui"¹⁴.

Taip senųjų, visų pirma vestuvinių, papročių elementai ėmė grįžti į visuomenę. Sceninio jų pripažinimo pionieriais

¹³ A.Vyėniauskaitė. Lietuvių šeimės tradicijos, V., 1967, p.8.

¹⁴ Ten pat, p.10.

buvo "Kupiškėnų vestuvių" statytojai. Papročiai įjungiami į etnografinių ir folkloro ansamblių programas, o atskiros dalyės ir į civilines apeigas. Tačiau tikroji papročių veiklos sfera – pavienis žmogus – ir toliau siaurėjo. Žmogus vis labiau ir labiau tolo nuo papročių.

Tokiomis aplinkybėmis, pakibus grėsmei ir virš gimtosios kalbos, praradę Dievą ir tėvų papročius, miesto akademinis jaunimas ėmė ieškoti naujų dvasinės atgaivos šaltinių. Atspirties tašku tapo itin populiari tarp ateistų tezė, kad Lietuva Europoje paskutinė priėmė krikščionybę, kuri sugriovė originalią lietuvių kultūrą bei mitologiją. Domėjimosi mitologija ir ikikrikščioniškąją kultūrą sankryžoje šis jaunimas kėlė tezė, kad Lietuvai reikia grąžinti pagoniškuosius papročius. Lygiagrečiai, įskaitant ir dalį mokslininkų, buvo, kartais netgi nepasidomėjus bendrakrikščioniškojo cėremnio raida, teigiama, kad krikščionybė pasisavino daug senųjų lietuvių liaudies papročių, dargi jiems pritaikė ištisas šventes. Šį jaunimo judėjimą galima vertinti dviem, nors vienas kitam ir gana priešingais, aspektais: kaip neoateizmą, ieškančį modernių priemonių nacionaliniam papročiui toliau griauti, ir kaip pasipriešinimo judėjimą prieš absoliutų nacionalinės kultūros sunaikinimą.

Nenutrūko ir naujų papročių kūrimo bei senųjų atnaujinimo paieškos. Tai tęsiasi iki mūsų dienų. Kaip dabar atrodo tos paieškos? Prieš bandant atsakyti į šiuos klausimus, reikėtų apsisistoti ir ties kitais, gana dažnai keliamais, klausimais – liaudies papročių santykio su religija, dora ir estetika. Būtinis prielaidos papročiui gyvuoti yra laisvalaikis ir

idėjos. Papročius trumpai būtų galima apibūdinti, kaip daugelio kartų formuotą estetinę dorovinių normų įtvirtinimo sistemą. Jie lydi esminius žmogaus gyvenimo momentus - darbą, reikšmingesnius giminės įvykius (gimimą, krikštynas, vestuves, laidotuves), kalendorines šventes (jas teisingiau būtų vadinti bažnytinėmis). Daugeliu atvejų jie pasireiškia kaip priemonė žmogaus dvasingumui stiprinti ir puoselėti. Tačiau būdami darbo, svarbesnių šeimos gyvenimo įvykių ir bažnytinių švenčių palydovai, kūrybiškai jie buvo savarankiški. Nemažą įtaką liaudies papročiams turėjo bažnytinio kalendoriaus reglamentas, ypač pasninkai (adventas, gavėnia ir kt.). Todėl dažnai liaudies kūryba ir bažnytinės šventės glaudžiai susipynę. Tai tipiškas reiškinys įvairias konfesijas išpažįstantiems kraštams.

Tačiau religinės apeigos ir šventiniai liaudies papročiai - skirtingi dalykai. Bažnytinės apeigos patvirtintos specialiais nuostatais, atliekamos šventyklose, šventoriuose, kapinėse ar kitose nustatytose vietose. Liaudiškoji šventė tąsa vyksta po apeigų žmonėms išėjus iš bažnyčios, ir yra pagrįsta liaudies išmone. Antai per Velykas valstiečiai iš bažnyčios skubės namo, kad pirmą susėstų prie Velykų stalo, kad greičiau už kaimynus sumuštų margutį - tai greičiau laukų darbus nudirbs; merginos vakare supsis sūpuoklėse - tai linai aukštesni užaugs, ir t.t. Kad būtų geras katalikas, nebūtina Velykų rytą skubėti namo, ridenti margučius, šventintomis verbomis rūkyti pirmą kartą išgenamus gyvulius ar perkūnijos metu namus, nebūtina ir sėstis prie Kučių stalo. Tačiau įtvirtinant dorovines normas, religija ir liaudiški papročiai gy-

vuoją kaip vieną visumą.

Trumpai apie papročius, kaip dorovės įtvirtinimo sistemą. Dorovinių normų pagrindu liaudies papročiuose laikoma žmogaus gyvenimo tikslai. Jie ryškiausiai įpinti į laukimosi ir krikštynų papročius - tai prisakymai tėvams. Brandos amžiuje jie adresuojami pačiam paaugliui - šį kartą daugiau per darbo papročius. Vedybų papročiai jau moduliuoja visišną jaunųjų atsakomybę už dorovines vertybes. Prasidedantis naujas vedybinio gyvenimo ciklas - tai naujų tėvų iš ankstesnių kartų ir bendruomenės perimto bei išbandyto auklėjimo patikra. Ypatinga vieta tenka ir laidotuvėms - atsiveikininimas su mirusiuoju, ypač raudos, - tai velionio nueito gyvenimo kelio, tiesa, kiek suromantintas aptarimas, žmogaus gyvenimo tikslų, jam užbręžtų laukimosi ir krikštynų papročiuose, patikra.

Papročiai, įtvirtindami dorovines vertybes, sutelkia įvairias liaudies kūrybos šakas - tautodailę, dainas, pasakas, patarles, priežodžius, muziką, šokius ir t.t.; visa tai išodrinta psichologinio poveikio priemonėmis - didžiąja dalimi dorovinių vertybių įtvirtinimo priemonėmis. Su papročiais buvo susietas kiekvienas darbas, žmonių tarpusavio santykiai, šventės.

Papročiai - tai giminės, daugelio kartų, tautos patirtis, priesakai vaikams ir anūkams. Jie priklauso kiekvienam žmogui - jis gali šį visuomenės turtą praturtinti ir asmenine patirtimi - tai nuolatinio papročių atsinaujinimo laidas. Taigi papročius galima apibūdinti kaip sudedamąją nacionalinės savimonės palaikymo dalį, - ji padeda viešyti žmonas, ugdyti ir saugoti dorą, darbštumą, pagarbą tėvams ir tėvynei, paose-

lėti dvasinį vaikų ir anūkų pasaulį. Todėl papročių negali pakeisti nei sceniniai renginiai, nei folklorinių ar etnografinių ansamblių veikla, - tai tik jų inscenizacija.

Nauja paieškų kryptis, arba trečiasis etapas, prasideda 1967 m. Jam būdinga raginimas atsisakyti naujų švenčių kūrimo ir kvietimas grįžti prie senųjų papročių. Inta atvirai propaguoti Motinos dieną (ji ir atšvenčiama Šalčininkuose), rengiama liaudies sportinių žaidimų ir Kiemo (Užgavėnių) šventės bei kt.

Ekspirimentai rodo, kad jau daug palikimo vertybių iš žmonių atminties ištrinta, tačiau kai ką dar galima atgaivinti. Prieš pradėdant šį darbą, reikia sužadinti visuomenės atmintį, žmonių dvasinę ir kūrybinę iniciatyvą. Patarti, kaip tą daryti, neįmanoma. Galima tik gauti informacijos apie individualią patirtį. Ekspirimentas buvo tęsiamas, gilinant žmonių prisiminimus apie kūčias, kaip šeimos ir tarpusavio santarvės ugdymo dieną, ir Jurgėnes, kaip Tėvynės gamtos globos dieną, bei Jonines.

Vienas iš tokio darbo tikslų buvo laužyti standartizuotas pokarinio kultūrinio darbo formas, - kaip sceniniai renginiai slopinę individo iniciatyvą. Išryškunami socialiniai skirtumai, kai net per Jonines į ratelio vidurį reikėjo kvieinti kolūkiečio pėmininką, o darbovietėse paprastai buvo prisimenama tik gimtadieniai, niekad neaplenkiant viršūninkų. Tuo tarpu atgaivinant senuosius papročius, buvo siekiama jiems grąžinti pagrindinę paskirtį - dorovinių vertybių formavimą, galimybes kiekvienam žmogui išreikšti kūrybinius sugebėjimus, senesias žmonių bendravimo formas. Pavyzdžiui, į liaudies

Valstybinė įmonė
„L I N A S“
BIBLIOTEKA

14.172

sportinius žaidimus ar Užgavėnių persirengėlių eiseną gali įsijungti bet kuris stebėtojas. Žadinamas domėjimasis tėvų ir senelių patirtimi, pratinama vienodai džiungiai sutikti tiek laimėjimus, tiek ir pralaimėjimus. Tai vienas iš žingsnelių ilgame žmogaus dvasinės reabilitacijos kelyje.

Kiek kitaip buvo bandoma "reabilituoti" Motinos dienas: jos esmė – motinos, kaip dvasinės ir dorovinės vertybės, pripažinimas bei išaukštinimas. 1987 m. aplinkybės Motinos dienas gaivinti dar buvo sudėtingos: ateistinio darbo kultūros namuose puoselėtojai ją laikė bažnytinė švente (nė nežinojo, kad ši šventė Lietuvoje buvo pradėta švęsti įvairių moterų organizacijų iniciatyva), visai nekreipdami dėmesio, kad nepriklausomoje Lietuvoje moteris visų pirma buvo gerbiama kaip motina. Moteris gamybininkė jau supriešinama su motina. Nežiūrint to, pilnutėlė įvairiomis kalbomis kalbančių žmonių šalčininkų kultūros namų salė tapo gyvu įrodymu, jog egzistuoja vaikų ir motinų tarpusavio skola, jog yra poreikis šventei grįžti į šeimų židinius.

Kitaip buvo siekiama sustiprinti visuomenės dėmesį Kūčių papročiams. Tai vienas įdomiausių ir mažiausiai tyrinėtų lietuvių šeimos papročių. 1988 m. lapkričio-gruodžio mėn. visiems respublikos kultūros namams ir rajoniniams laikraščiams, senelių namams, 520 kaimiškųjų vietovių dvasinių buvo išsiuntinto, anketos seniesiems Kūčių papročiams užrašinti (iš viso 2200 egz.; anketas skelbė 11 rajoninių laikraščių, jos buvo platinamos mitinguose, autobusuose, per paštas, kraštotyros aktyvai). Apklausos tikslas – padėti vietose atnaujinti šventinius papročius bei sukaupti medžiagą moksliniam apie Kūčias. Gauta 367 aprašai, tarp jų 17 – iš 11 rajonų kul-

tūros darbuotojų. Daugiau kaip pusę aprašų atsiuntė 40 para-
pijų dvasininkai. Intensyviai medžiagą rinko Radviliškio ir
Utenos kraštotyros skyrių darbuotojai. Iš senelių namų (Kre-
tingos raj.) gautas tik vienas aprašas.

Atliekamas dar vienas eksperimentas - kultūros darbuoto-
jai kviečiami sukaupti vietinius prisiminimus apie Jurgines,
ir šios medžiagos pagrindu pabandyti šią šventę pervardinti
į Lietuvos gautos globos dieną. Anketos išsiuntinėtos visų
rajonų kultūros namams ir laikraščių redakcijoms. Išsiuntinė-
ta ~~anketa~~ ir medžiagai apie Jonines rinkti.

Veiksmingas būdas žmonių dvasingumui sustiprinti -
prikelti tautos papročius. Jokių instrukcijų čia būti negali
- tai priklausys nuo sukauptos medžiagos, kaip organizato-
riai supranta liaudies šventes, nuo iniciatyvos ir norų. Liau-
dies kūrybos barų darbuotojai turėtų gerai pažinti papročių
prigimtį, mokėti kritiškai naudotis literatūra, rinkti savo
darbo vietoje medžiagą ir ją gražinti žmonėms. Pradžiai rei-
kia gana nedaug - kad kiekvienas kultūros darbuotojas užpil-
dytų bent po vieną anketą apie įvairias liaudies papročius
- taip dirbdamas jis įgis patirtį, kurios negalėjo duoti ir
aukštesni mokykla, sukaupta unikalią medžiagą apie savaiminius
kultūros reiškinius toje vietovėje, kur dirba. Čia vienas ki-
tam galėtų talkinti kraštotyrininkai, kultūros darbuotojai,
mokytojai pensininkai bei muziejininkai. Į darbą galėtų įsi-
jungti ir parapijų bendruomenės. Kultūros darbuo-
tojų užrašytos medžiagos trūkumas tas, kad informacija renka-
ma iš palyginti dar jaunų žmonių - reikėtų daugiau dėmesio
skirti tiems, kurie dar prisimena pirųjų mūsų šimtmečių vals-
tiečio gyvenimo būdą. Nenuvertėta ta medžiaga, kai nenurodoma

informatorių gimimo metai ar vietos. Reikia užrašyti ir jų pavardes bei vardus. Daug niekalo kultūros darbuotojai gali padaryti, vadovaudamiesi nepilnaverčiais tyrinėtojų darbais - ypač kai pavieniai istoriniai faktai pateikiami jau kaip regioniniai reiškiniai.

Vietinės medžiagos pagrindu reikėtų atgaivinti ir Senovės dienas - jos prieš 50 metų buvo populiarios Dzūkijoje. Senovės diena, skirtingai nuo pora dešimtmečių praktikuojamų Amantų dienų, skiriasi visapusišku tam tikras nedidelės vietovės kultūrinės atminties šadinimu, senųjų įpareigojimų savo vaikams, anūkams, krašto žmonėms vykdymu. Iki šiol pagrindine kliūtimi Senovės dienų tęsai buvo vien tai, kad jos ne kadaise dalyvavo A. Smetona.

Lietuvai reikia tokių švenčių, kuriose kiekvienas dalyvis būtų lygiateisis.

Svarbios yra ir su žmogaus gyvenimu susijusios speigos. Daug žmonių priversti dubliuoti civilines ir bažnytines jungtuves, vardynas ir krikėtynas. Taigi jau pirmaisiais bendro gyvenimo žingsniais skaidomi šeimos dvasiniai pagrindai. Besituokiantiems bažnyčiose, reikėtų sudaryti galimybę valstybinę santuokos registraciją atlikti be iškilmų, anksčiau. Tai pasakytina ir apie vardynas - kartais jos priverčia pokario "raudonąsias gurguoles" - nurodytą dieną visi turi suvežti vaikus. Nepaisant įsitikinimų, reikėtų įteisinti priklausimą prie artimųjų karstų.

Trumpai aptariant papročių ugdymo tikslus ir būdus, reikia pabrėžti, kad tai ne renginiai, ne folklorinių ansamblių koncertai, o žmogausėjimas prie žmogaus, dvasingumo, dauginimo ir savo vertės, kaip aukščiausio žemės kūrinio, suvoki-

mo žadinimas.

Mūsų kultūra, ypač kaimo, vėl įgis tvirtą pamatą tik tuomet, kai ji bus grindžiama ne atneštine iš miesto kultūra, bet kai kiekvienoje Lietuvos vietovėje visomis galimomis priemonėmis bus siekiama prikelti ir gaivinti vietinį palikimą, kad kiekvienas žmogus vėl pasijustų kaip savarankiškas nepriklausomas kūrėjas. Mūsų dienų kultūrinės ir tautinės koncepcijos pagrindų turėtų būti tūkstantmečiais išbandytas principas - visi vienam, vienas visiems. Ir tai turi tapti visų mūsų rūpesčiu bei tikslu.

Verta prisiminti Stasio Ylos žodžius, pasakytus emigrantomis 1956 metais: "Ši karta yra paskutinė, kuri turi galimumą prieiti prie gyvų tradicijos šaknų. Kitaip jos bus nudžėvusios nespėkaičiuojamai tautos žalai". Tai po 33 metų prisimintina ir Lietuvoje.

SENIEJI LIETUVIŲ LAIDOJIMO
PAPROČIAI (IKI XIII a.)

L. Vaitkunskienė

Šaltiniai. Lietuva vėlei pateko į kronikininkų ir metraštininkų akiratį. Todėl neturime rašytinių žinių, kurios leistų pažinti mūsų krašto gyventojų kultūrą ar papročius iki Lietuvos valstybės susidarymo, t.y. iki XIII a. Žinome, nevertėtų visai iš akių išleisti IX a. įžymiojo keliautojo Vulfstano pasakojimo, kuriame apsakytos kai kurios prūsų visuomenės būdingos laidotuvių apeigos¹. Kadangi prūsų ir lietuvių tautos buvo giminaitės, tai labai tikėtina, kad jų ir papročiai buvo panašūs.

Daug mažiau patikimi vėlesnio laikotarpio (XIV-XVI a.) autorių palikti užrašai. Nemokėdami tenykštės kalbos, būdami kitokios - krikščioniškos - pasaulėžiūros, jie negalėjo nei suprasti lietuvių papročių, religinių tikėjimų, apeigų, nei į juos įsigilinti. Antra vertus, retas kuris jų yra lankęsis Lietuvoje, tad savo pastabas rašęs tiesiog iš gandy - fama vulgata². Apskritai viduramžių kronikininkai į lietuvius - paskutiniuosius Europos pagonis - žiūrėjo su panieka, nepelnytai savo raštuose juos žemindami.

Kaip pagalbiniai šaltiniai keliamam klausimui nušviesti, pasitelktini iš dalies folkloro ir etnografijos duomenys,

¹Vulfstano pastebėjimai paskelbti: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, V., 1955, t.1, p.22.

²J.Jurginis. Lietuvos krikštaitis. V., 1987, p.12; P.Dušburgietis. Prūsijos žemės kronika, V., 1985.

nors pas mus, deja, jie susigriebta rinkti tik nuo XIX a. Suprantama, kad per šimtmečius iš kartos į kartą perduodami tikėjimai ir apeigos, susijusios su mirusiojo laidojimu ir velionio kūnu, labai nutolo nuo pirminio, t.y. autentiško teksto, nuo konkrečios chronologiškai apibrėžtos istorinės tikrovės ir pakito, keičiantis žmonių gyvenimo būdai, kuris suponaavo ir negrįžtamus pokyčius pasaulėžiūroje, ideologijoje, lėmusioje laidoseną. Tačiau lietuvių folkloristai ir etnografoi geba net vėlyvuose krikščioniškąjį atspalvį įgavusiuose laidotuvių papročiuose įžvelgti kai kuriuos pagonybės reliktus³.

Vadinasi, ikifeodaliniėje epochoje egzistavusių visuomenių laidosenai nušviesti svarbiausias ir vienintelis autentiškas šaltinis yra archeologiniai duomenys, surinkti tyrinėjant senųjų krašto gyventojų paliktus kapinynus, iki mūsų dienų išlikusius įvairiose Lietuvos vietovėse⁴. Archeologinė medžiaga leidžia aptikti tokias archaiškas apeigas, kurios seniai išdilo iš liaudies atminties ir kurių net "pėdsakų pėdsakai" neatsispindi mūsų jau minėtuose kituose šaltiniuo-

³N. Vėlius. Kaip baltai laidojo mirusiuosius. // Kultūros barai, V., 1938, Nr.1, p.57-59; A. Vyšniauskaitė. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.-XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. // Iš lietuvių kultūros istorijos, V., 1961, t.3. p.132-157.

⁴Tų paminklų kasinėjimo dokumentacija (ataskaitos) yra amžinai saugomos Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyve. Jomis autorė šiame straipsnyje ir naudojasi.

se. Be to, archeologai turi galimybę stebėti vienų ar kitų laidosenos ritualų užuomazgas, jų raidą, išsiviešpatavimą, surykimą ar tęstinumą, nustatyti tradicijų lokalinius (etnografinius) savitumus, vietinių ir iš svetur plintančių apeigų sąveiką. Kitaip sakant, archeologinių šaltinių teikiamos žinios laidojimo papročių apibūdinimui suteikia istoriškumo. Kartu turime pridurti, kad archeologiniai duomenys padeda pažinti ne visus laidosenos etapus. Pvz., kapinynų tyrinėjimai neteikia medžiagos, leidžiančio aptarti tuos papročius, kurių laikytasi iki mirusiojo laidotuvių ir po jų. Apžvelgdami žiuos pagoniškujų laidotuvių momentus, archeologai⁵ priversti pasikliauti gerokai vėlesniais, t.y. feodalinę epochą nušviečiančiais šaltiniais.

Visuotinai pripažįstama, kad ikiklasinių visuomenių pasaulėžiūroje ir ideologijoje svarbią vietą turėjo mirusiųjų kultas - viena ankstyviausių religijos formų. Jai pamatus paklojo dvejopa gyvųjų pažūra į mirusįjį, t.y. instinktyvus baimės jausmas (noras išlaikyti velionį prie savęs). Ilgainiui abu šie pirmykščiai motyvai susipynė su emociniais impulsais, gerokai aptemdžiusiais magiškąjį laidojimo papročių aspektą. O vėliau, pereinant iš pirmykštės bendruomeninės santvarkos į klasinę visuomenę, mirusiųjų kultas susugo su protėvių, vadų kultais - būdingomis tam istoriniam laikotarpiui religi-

⁵ M. Alseikaitė-Gimbutienė. Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje. // Gintasai kraštas, 1943, p.53-60; Pomirtinio gyvenimo išvaizdavimas Lietuvoje protistoriniais laikais. // Gintasai kraštas, 1942, p.1-11.

jos formomis. To meto laidojimų ritualuose atsispindi gyvųjų pagarba mirusiųjų atminimui, siekimas juos pamaloninti, "užmegzti ryšius" su iškeliauvusiais į pomirtinį pasaulį protėviais, nuo kurių, pagonių tikėjimu, labai priklauso šioje žemėje likusiųjų gerovė, sveikata, ūkinė atkėmė ir pan.

Aptardami senųjų Lietuvos gyventojų papročius, prisiilaukysime tos periodizacijos, kurią yra priėmę archeologai, tyrinėjantys ikifeodalinių visuomenių istoriją.

Akmens amžius. Po paskutiniojo ledynmečio, vis labiau Baltijje atšylant klimatui, paskui traukiančias šiaurėn besigaujančių elnių bandas apie X a. pr. m. e. iš Vidurio Europos pietinių ir vakarinių sričių į Lietuvą atkeliauja pirmieji gyventojai. Nors archeologai jau yra apibūdinę gyvenimo būdą⁶, tačiau jų laidojimo papročiai dėl duomenų stygiaus dar menkai pažįstami.

Atrodo, kad pirmąkart žags medžiotojams ir žvejams nerūpėjo įsirengti kapines. Savo mirusiuosius jie laidojo atskirai po vieną, ten, kur gyveno, gal net tame pačiame būste. Antai tyrinėjant Kretuono (Švenčionių raj.) gyvenvietę, chronologiškai priklausančių akmens amžiaus paskutiniojo periodo neolito - (IV a. pr. m. e. - II a. pr. m. e. pradžia) - pirmajai pusei, buvo rasti 6 kapai, kur vyrai, vaikai ir moterys palaidoti akštietiški ištiesti įvairiomis kryptimis, beveik net vienas ant kito, tarsi paskubomis. Kadangi kretuoniškai laidojti su įkapėmis, tiesa, negausiomis, tai galima manyti, kad jau to meto žmonių sąmonėje būta vaizdinių apie tolimesnį mirusiojo gyvenimą.

⁶R. Rimantienė. Pirmieji Lietuvos gyventojai, V., 1972; Akmens amžius Lietuvoje, V., 1984.

Tikriausiai būta papročio artimuosius laidoti ne tik gyvenvietėje, bet ir už jos ribų. Mat kai kuriose vietose žmonių ilgai gyventa, o kapų čia nerasta, nors archeologai ir kaip jų ieškojo. Tad labai tikėtina, kad tais atvejais, kai mirusieji laidojami ten, kur gyventa, tai žmonės tą vietą (pastatą) apleisda o ir įsikurdavo kitur, o jeigu mirusysis būdavo iš gyvenvietės išgabenamamas kitur, tai gyvieji ir toliau pasilikdavo joje gyventi.

Kai kuriose medžiotojų ir žvejų stovyklavimo ar pastovės buvimo vietose buvo rasta pavienių žmogaus kaukolių ar jų dalių. (Kamšai, Marijampolės raj., Kebeliai, Šilutės raj., Šventoji ties Palanga). Dalinis laidojimas - žmogaus galva arba kūnas be galvos - archaiškas paprotys, akmens amžiuje praktikuojamas ne vienoje Europos šalyje. Matyt, šitaip būdavo išreiškiamas pirmykštėms visuomenėms būdingas magijos principas para pro toto (dalis vietoj visumos).

Ne ką daugiau žinome ir apie laidoseną tų gyvulių auginimui ir primityviąja žemdirbyste besiverčiančių karingų genčių, kurios neolito pabaigoje (apie III a. pr. m. e.) ėmė veržtis į Lietuvą ir kurios mokslininkų siejamos su indoeuropiečiais, atnešusiais į mūsų kraštą virvelinės keramikos kultūrą⁷. Jie savo mirusiuosius laidojo dvejopai: vienur jie paguldėti kape ištiesti, kitur taip suriesti, kad sulenktos kojos siekdavo juosmenį, krūtinę. Paskutiniuoju atveju mirusieji guldyti ant šono, rankos (viens ar abi) padėtos po skruostu. Atrodo, lyg negyvelis būtų buvęs surištas. Mirusieji (ne visi) aprūpinti titnaginiais dirbiniais-įkapėmis.

⁷Lietuvių etnogenezi, V., 1987, p.41

Iš neolito pabaigos iki mūsų dienų išlikęs unikalus ritualinis kompleksas buvo tyrinėtas Duonkalnyje, buvusio Biržulio ežero saloje, vėliau virtusioje pusiasaliu (Telšių raj.). Gauti duomenys svarbus tuo, kad jie teikia žinių apie tuos laidojimo papročius, kurių prisilaikė Pamarų kultūros atstovai, tiesiogiai siejami su baltais - lietuvių tautos protėviais⁸.

Iškalbinga jau pati objekto vieta - už vandens. Greičiausiai tai yra susiję su akmens amžiaus žmonių vaizdiniais apie pomirtinį pasaulį, nuo gyvųjų atskirtą vandenimis.

Duonkalnio gyvenvietės pakraštyje buvusi aikvietė, kurios dominantė - didžiulis židinys. Ties juo dar buvo kelios apeiginės duobės, stovėjęs pastatas. Be abejonės, aikvietėje per laidotuves vykdavo šventės, aukojimai, šermenų puotos. Šalimais aplink aikvietę buvo laidojami ir mirusieji. Archeologai čia rado 14 kapų, kur vyrai, moterys ir vaikai paguldyti įvairiomis kryptimis aukštelninkai, ištiestomis palei šonus rankomis ir ištiestomis suglaustomis kojomis. Tik 2 moterys palaidotos pariestomis kojomis, tartum sėdėtų, sudėjusios skreite rankas.

Svarbiausios duonkalniškių įkapės - iš žvėrių dantų padaryti pakabučiai-amuletai. Tik kai kuriems jų pridėta dar viena kita titnago skeltė. Laikytasi papročio mirusiuosius apiberti ochra⁹, nuo kurios raudonai nusidažydavo net kapų inventorius, griaučiai. Gal šitai būdavo įkūnijama kraujo galvinimo galia -

⁸ Ten pat, p. 60.

⁹ Beležio oksidas, arba hematitas (Fe_2O_3), raudonas ir Lietuvoje.

gyvybingumo idėja?

Ypatingai palaidotas vienas vyras. Jo aprangą puošė kelios dešimtys žvėries dantų-aukletų. Be to, po šerno dantį padėta ant akių, po briedžio dantį ikišta į nosies šnerves, į ausis - dar po du dantis. Padėta dantų ir ant lūpų. Kojugalyje, vyro dešinėje, visai be įkapių palaidota lyg sėdinti moteris. Kape pribarstyta ochros. Ją apibertas šalia mirusiųjų iš akmenų sukrautas simbolinis židinyš, liudijantis ugnies ritualinę reikšmę laidojimo papročiams ir galbūt savaip simbolizuojantis sakralitinę saulės šviesą ir šilumą.

Vargu ar suklysimė, teigdami, kad aptartame kape buvo palaidotas necilinis bendruomenės narys. Gal jis buvo kolektyvo vadas, gal dar atliko ir šamano pareigas?

● Akmenų amžiuje susiklostęs paprotys mirusiųuosius laidoti gyvenvietėje, prie namų ar pašalame pastate, neretai juos ap-rūpinant įkapėmis, byloja, kad gyvųjų vaizdiniuose velionis laikytas šalia gyvenančių kolektyvo nariu, kuris po mirties nenutraukia nei savo darbinės veiklos, nei pareigų, nepraranda ir visuomeninio statuso, kurį jis turėjo, gyvas būdamas.

Žalvario amžiaus (VI a.-Ve.pr.m.e.) ir ankstyvojo gele-žies amžiaus (V a.pr.m.e.-m.e. pradžia) epochoje įvyko didelis lūžis laidojimo papročiuose, kurį paliudija archeologiniai atradimai Kurmaičiuose, Egliškėse, Sodėnuose ir kt. pajūrio vietovėse. Kaip ir visoje Europoje, tada Lietuvoje įsigalėjo mirusiųjų deginimas. Be to, prasidėjo pilkapių pylimo era. Taigi nuo žalvario amžiaus mūsų kraštas tapo ne tik piliakalnių, bet ir pilkapių kraštas.

Supiltuose iš smėlio, molio, akmenų pilkapiuose būdavo

užkasami tik iš apeiginio laužo išrinkti sudegintojo kauliukai. Kartais jie suberti duobutėje tarp akmenų, kartais - ant akmens, kitu pridengus iš viršaus. Dažnai į iš molio nulipdytą urną supilti palaikų likučiai su visa urna pilkapyje užkasami, ją dar apjuosiant akmenimis. Apekritai pilkapiuose kapame įrengiami įvairūs akmenų statiniai, grindinėliai, sustatomi 1-3 koncertiniai vainikai, nuo to priklauso ir sampilų dydžiai. Pvz., yra pilkapių 6-8 m, 11-14 m ar net 24-26 m skersmens, 0,60-2 m aukščio. Kiekvienas jų naudotas ilgesnį laiką, tad juose yra po kelis ar keliolika įvairiose vietose užkastų žmogaus palaikų.

Kai kurios Užnemunėje įsikūrusios bendruomenės savo mirusiesiems laidoti pasirinkdavo aukštą kalną. Antai, prieš apsigyvenant žmonėms Paveislininkų (Lazdijų raj.) piliakalnyje, jo aikštelėje buvusios tikros kapinės, kur archeologai ištyrė 27 sudegintų mirusiųjų kapus. Kaip ir pajūrio gyventojai, užnemuniečiai iš apeiginio laužo išrinkdavo tik palaikų likučius, kuriuos su urna ar be jos užkasdavo nedidelėse duobutėse. Kapą įrengiant, naudoti akmenys - vienur duobės dugnui išgrįsti, kitur - palaikus uždengti ar apjuosti ir pan. Dėl akmenų gausumo tokie kapai dar vadinami krūsniniais¹⁰.

Pagal visuotinai priimtą hipotezę, prie mirusiųjų deginimo žmonės privedę vaizdiniai apie ugnies - žemės (ne dangaus!) "saulės" - galią išlaisvinti mirusiojo vėlą (sielą) iš žemiškąjo materialaus kūno. Šiam naujam laidosenos būdai plisti Lietuvoje tam tikros reikšmės galėjo turėti tarpgentiniai kon-

¹⁰ P. Kulikauskas. Užnemunės piliakalniai. V., 1982, p. 18.

taktai su kitomis Europos šalimis, iš kur būdavo įsigyjama pirmųjų metalų. Nat tuose kraštuose buvo išsigaltę kremacijos paprotys.

Nors laužo liepna sunaikindavo velionio kūną, tačiau gyvųjų vaizdiniai apie tolimesnį mirusiojo egzistavimą kitame pasaulyje nepakito. Antraip artimieji nebūtų dėjo į kapus įvairių daiktų. Išliko ir vaizdiniai apie mirusiojo ryšį su šeima, kolektyvu. Juk kiekvienas pilkapis - tai lyg savotiškas namas (mauzoliejus), kuriame "gyveno" ne vienas, o keli ar keliolika apleidusiųjų šią žemę.

Geležies amžius (I-III a.) epochoje egzistavusios visuomenės kapinykus įrengdavo gražiose vietose, beveik visada kalvelėse, netoli gyvenviečių, upių ar ežerų kalnynystėje. Juose lajdota ilgai - kelis ar keliolika šimtmėčių. Neretai priėmusiųjų naują pasaulėžiūrą ir ideologiją (krikščionybę) kapinaitės glaudžiasi prie pagonybės išpažinėjų kapų (Bandurkiai, Klainėdos raj., Latviai, Kretingos raj., Žasinas, Šilalės raj. ir kt.).

Jau šio laikotarpio pirmoje pusėje gyventojų laidojimo papročiuose galima išžiūrėti regioninių skirtumų. To priežastis - etnokultūrinė situacija, susiklosčiusi dėl atskirų bendruomenių jungimosi į teritorines (gentines) sąjungas, kurios paprastai siejamos su vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose paminėtomis Lietuvoje gyvenančiomis įvairiomis baltų gentimis, t. y. kuršiais, jotvingiais, žemaičiais, lietuviais ir kt.¹¹. No visi archeologai sutaria, kad šių genčių arealus tegalima nustatyti tik remiantis regioniniais laidosenos

¹¹ Lietuvių etnogenezė. V., 1987, p.104,129,152.

bruožų skirtumais, tačiau negežstančios diskusijos šia tema rodo, kad visų genčių papročiuose būtų daug panašumų ir, matyt, kiek įvairavo tik bendrų apeigų išraiškos forma.

Nurodytos epochos pradžioje Lietuvos gyventojai buvo atmetę paprotį krauti laužus ir juose deginti mirusiuosius. Laipsniškai blėsta ir paprotys pilti piliakalnius. Antai jau pirmaisiais m. e. amžiais pajūrio, Nemuno žemupio (iki Šventosios), pakraščių gentys savo artimuosius laidojo įvairaus gylio duobėse, kurių dydis priklausė nuo to, kam jos skirtos – suaugusiam ar vaikui, vienam asmeniui ar keliems. Tokio tipo kapines priima vadinti plokštiniais kapinynais. Laikotarpio viduryje tokios kapinės išplinta visoje Žemaitijoje ir vidurio Lietuvoje. Tik šiauriniuose rajonuose apsigyvenusios gentys net ir tuo metu dar tebelaidojo pilkapiuose, apjuosdami juos akmenų vainikais (Muoriškiai, Biržų raj., Norėnai, Rokiškio raj., Plauciščiai, Pakruojo raj. ir kt.).

Mykstant iš žalvario amžiaus kultūros paveldėtam pilkapių pylimo papročiai, geležies amžiaus visuomenėse išsilaikė perimtas kitas paprotys – mirusiųjų kapus apjuosti nagiškuoju iš akmenų susstatytu vainiku. Toks paprotys ypač būdingas vakarinių baltų gentims, palikusioms plokštinius kapinynus Finijos ir Jūros upių baseinuose. Iki pat VI a. šie kapų kauburėliai būdavo aptveriami keliasaukšte akmenų tvorele. Vėliau, šalia laidojant kitą šeimos narį, prie pirmojo vainiko pritveriamas pusratis. Šis kapas taip pat apjuosiamas tokiu pat vainiku, kurio galai pritveriami prie pirmojo. Tokių vėliau prie pagrindinio vainiko pritvertų pusratčių būna net po kelis. Dėl to šio regiono pirmosios laikotarpio pu-

sės plokštiniai kapinynai - tikri akmenų labirintai (Lazdininkai, Kretingos raj., Rubokai, Šilutės raj., Žviliai, Šilalės raj. ir kt.)

Beje, ir plokštiniuose kapinynuose, ir pilkapiuose akmenų neretai pridėdavo ir kapo dugne abipus mirusiojo. Galimas daktas, kad kai kur akmenys paremdavo skobtinį karstą. Bet akmenų grupės ar eilės duobės pakraščiuose gali būti tolimas atgarsis tų papročių, kurių prisilaikydamos ankstyvesnių epochų visuomenės pilkapiuose įrengdavo įvairius akmenų statinius aplink sudegintų mirusiųjų kapus.

Apie Aukštaitijos gyventojų laidoseną turime tik žinių, tesiekiančių IV a. (Pitulionys, Trakų raj.). Nuo tada iki pat laikotarpio pabaigos Rytų Lietuvoje laidojama tik pilkapiuose. Jei kuri laiką dar laikytasi papročio juos apjuosti akmenų vainiku, tai antroje geležies amžiaus pusėje tas paprotys išblėsta. To meto pilkapius juosia griovys, viena kita duobė.

Apie IV a. tarp rytų Lietuvos gyventojų ima plisti kremacijos paprotys, kuris VI a. paima viršų, ir nuo tada iki pat krikščionybės įvedimo čia mirusieji tik deginami. Taigi po keleto šimtmečių Lietuvoje antą kartą pradeda plisti mirusiųjų deginimo paprotys.

Antroji kremacijos banga netrukus pasiekia ir kitas gentis. Antai jau apie VI a. gotvingųjų paliktuose iš akmenų sukrautuose pilkapiuose archeologai yra radę ne tik nesudegintų, bet ir sudegintų mirusiųjų kapų. Apie laikotarpio vidurį kremacijos paprotys išplita vidurio Lietuvoje. Apie VII a. spaiginiai laužai suliepsnojo skalvių gentyse. O kuršių žemėse nuo VIII a. laidosenoje įtvirtinusių biritualiamą kremacijos paprotys galutinai sugali tik geležies amžiaus pabaigoje. Ilgiausiai

naujojo papročio nepriėmė vakarinių žemaičių gentys. Kaip liudija Jūros ir Dubysos tarpupyje jų paliktų kapinynų tyrinėjimai, kremacija šiame regione net ir valstybės susidarymo išvakarėse neįgavo visuotinio paplitimo. O jeigu kai kurios žemdirbių bendruomenės ir praktikavo laidosenoje bi-ritualizmą, tai sudegintų mirusiųjų palaikams laidoti kar-tais skirdavo tam tikrą atskirą kapinyno teritorijos dalį (Žasinas, Šilalės raj.). Šiuo metu turimi duomenys leidžia tvirtinti, kad mirusiųjų deginimas visiškai svetimas žiem-galių laidojimo papročiams.

Kaip iš lėto, tiesiog etapiškai kremacija įkverbėse į žemaitijos gyventojų laidojimo papročius, vaizdingai parodo pajūryje išlikusių kapinynų tyrinėjimai. Vos ėmus plisti kremacijai, sudegintų mirusiųjų palaikams laidoti kasamos visai analogiškos duobės, kaip ir senuoju būdu laidojamiems. Iš apėiginio laužo surinkti palaikų likučiai suberiami į natūralaus dydžio karstą, o įkapės išdėliojamos kaip prie nedeginto mirusiojo. Vėliau vietoje karsto naudotas nedidelės medinės dėžutės kaulams supilti arba jie suvyniojami į audeklą, surenkami į žalvariu išpuostą maišelį. Galiausiai nusistovėjo paprotys sudeginto mirusiojo palaikus su-berkti tiesiog žemėje iškastose įvairaus dydžio duobėse, kar-tu sudedant apdegusias, apsilūdžiusias ar visai ugntes nelie-stas įkapes.

Laužai mirusiems deginti būdavo kraunami kuriame nors kapinyno pakraštyje ar už jo ribų. Šias apėigines laužaviet-tes archeologai yra tyrinęję Pakalniškiuose (Šakių raj.), Verėvuose, Sargėnuose (Kauno r.), Kimaisuose (Panevėžio raj.) ir kt. Tai didžiulis dėmės, kur perdegusi žemė susilpnėjusi

Išgalint mirusiųjų deginimo papročiai, pastebimai dažniau į kapus dedami sulankstyti, perlaužti daiktai, o kartais - tik daikto dalis. Laikotarpio pabaigoje kai kurios pajūrio gentys vietoje tikrų, gyvenime vartotų daiktų, mirusiajam į kapą pridėdą specialiai įkapėms padarytų miniatiūrų. Tai daigų, kirvių, verpimo, audimo, linų apdirbimo ir kt. įrankių mažytės kopijos, padarytos iš geležies, žalvario¹³. Ypač populiarios įkapės buvo nerūpestingai iš molio nulipinti puodukai; kartais jie primena tik molio gabaliuką su įspausta duobute. Kai kurios diduomenei priklausančios moterys būdavo ap rūpinamos net iš gintaro padarytomis darbo įrankių kopijomis. Tai įdomu, nes gintaras senųjų Lietuvos gyventojų vaizdiniuose buvo magiškes akmuo¹⁴. Ne veltui, išlydėdami į pomirtinę kelionę, artimieji mirusiajam įdėdavo iš gintaro padarytą amuletą, t.y. 1-2 karoliukais, dažniausiai prikabintais prie papuošalų, rečiau - prie ginklų ar kt. Kartais įdėdavo ir paprastą gintaro gabaliuką. Sudegintų žmonių kapuose šie amuletai randami prie kaulų krūvelės arba šiaip įmesti į kapą, pakisti po palaikais ir pan.

Būta papročio kiekvienam mirusiajam iškasti atskirą duobę. Tačiau archeologai beveik kiekviename tyrinėtame kapinyne yra radę kapų, kur tuo pačiu kartu palaidota moteris ar vyras su vaiku, 2 vaikai, 2 vyrai, 2 moterys arba jis ir ji

¹³Plačiau apie tai rašyta: L. Nakaitė, Miniatiūrinės IX-XIII a. įkapės Lietuvoje. // Lietuvos TSR mokslų Akademijos darbai, A ser., 1964, t.2(17), p.53-73.

¹⁴Pr.: L. Vaitkūnskienė, Gintaras - laimės akmuo. // Mokslas ir gyvenimas, 1983, Nr.3, p.8-9.

drauge. Kartais tame pat kape būna 3-5 mirusieji. Matyt, tai epidemijos, nelaimingo atsitikimo ar kitokios priežasties pasekmė. Kartais vėliau miręs žmogus būdavo laidojamas į ankščiau palaidotojo kapą. Greičiausiai abu juos siejo artimi ryšiai. Artimieji, matyt, buvo laidojami ir tame pačiame pilkapyje - simboliniame mirusiųjų name, kur būna nuo vieno dviejų iki keliolikos kapų. Svetur žuvusiam ir į namus negrižusiam bendruomenės nariui neretai taip pat supildavo pilkapį. Tokių kenotafų žinoma Alinkoje, Neravuose (Trakų raj.) ir kt.

Reikia pabrėžti, kad per visą geležies amžių senųjų Lietuvos gyventojų laidojimo papročiams didelės reikšmės turėjo ugnis. Neretai ji kūrėta laidojant mirusįjį prie kapo įrengtame židinyje (Žviliai, Šilalės raj., Laiviai, Kretingos raj. ir kt.). Galbūt juose būdavo įžiebiamas net iš namų atnešta ugnis, šitaip įprasminant nenutrauktą ryšį su artimaisiais. Degėsiomis barstytos kapų duobės, žemė, kur bus pilamas pilkapis. Degėsiomis berti į duobę, užpilant mirusįjį. Jais apiberdavo karstą, akmenų statinius.

Toks intensyvus ugnies naudojimas ar tik nebūs privedęs prie to, kad kai kurios bendruomenės, išlydėdamos savo žymų narį į pomirtinį gyvenimą, sudegindavo auką - vaiką, o kaulų žiupsnelį su vaikiškais papuošalais, suvyniotais į ryšelį, idėdavo anam į kapą (Pagrybis, Pärագaudis, Šilalės raj.). Tokiai apeigai susiklostyti galėjo turėti reikšmės ir vaikų kultas, būdingas pirmykštėms visuomenėms.

Žmonių aukojimo paprotys baltams, kaip ir kitiems indoeuropiečiams, nebuvo svetimas. Archeologams yra žinomi atvejai, kai karinės ir gentinės diduomenės atstovai būdavo lai-

dojami su numarinta jauna moteriu greičiausiai verge (Pagrybis, Šilalės raj.), su tarnu (Žasinas, Šilalės raj.) ir pan.

Būta apeigų, susijusių ir su gyvulių aukojimu. Vieną pirmą tai liečia žirgą, kuris Lietuvos gyventojų tikėjimuose ir religinėje praktikoje turėjo svarbią reikšmę. Šis klausimas gana plačiai aprašytas archeologinėje literatūroje¹⁵. Todėl čia tik paminėsiu, kad m.e. pirmaisiais amžiais tarp gyventojų susiklostė paprotys, laidojant kai kuriuos vyrus, ypač raituosius karius, kitus diduomenės atstovus, įdėti jiems į kapą žirgo aprangos reikmenų. Tačiau ar visos mūsų krašte gyvenusios baltų gentys per laido tuves aukodavo dar ir patį žirgą, šiuo metu nėra pakankamai aišku.

Neabejojama tik, kad pirmoje geležies amžiaus pusėje žirgai aukoti kuršiuose. Mat jų kapinyuose yra rasta greta vyro ar atskirai nuo jo palaidotų žirgų. Kartais vyrui į kapą teįdėta tik žirgo galva ar jos dalis. Antroje laikotarpio pusėje tokių radinių kuršių kapinyuose nebeaptinkama. Užtat nuo geležies amžiaus vidurio žirgai imti aukoti likusioji Lietuvos dalyje. O laikotarpio pabaigoje kai kurios centrinėje Lietuvoje gyvenusios bendruomenės paaukotiems žirgams užkasiti paskirdavo kapinyne net specialią vietą. Žirgai laidoti

¹⁵R. Volkaitis-Kulikauskienė. Lietuvis kario žirgas, V., 1971; L. Vaitkunskienė. Žirgų aukos Lietuvoje. //Lietuvos archeologija, V., 1981, t.2, p.58-77; Archeologiniai duomenys apie gyvulių kultą žemaičių religijoje m.e. I tūkstantmečio viduryje. //Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1985, t.3. 3(92), p.69-83; Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m.e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje (I. Žirgo vaizdinys). //Ten pat, 1986, t.3(96), p.37-49.

panašiai kaip žmonės: atskiroje duobėje, su metalu išpuošta apranga su papuošalais, net su amuletu - gintaro karoliu, pritaisytu prie karčių. Rytų Lietuvoje, kur anksti išsigalėjo kremacijos paprotys, žirgai taip pat neretai būdavo sudėginami ir jų surinkti iš laužo kaulai užkasami pilkapyje visai panašiai kaip ir žmonių palaikai.

Kiek kitaip su paaukoto žirgo kūnu elgdavosi kai kurios žemiškių bendruomenės, gyvenusios Jūros ir Dubysos tarpupyje: šalia vyro kape užkasdavo ne visą žirgą, o tik kūno ritualinės dalis, t.y. galvą ir galūnes arba vien galvą. Antroju atveju galvą dažniausiai padėdavo ant karsto viename gale, o kitame sudėdavo žirgo balnosenos reikmenis, papuošalus. Žirgo mėsą laidotuvių dalyviai suvalgydavo per šermenų puotą.

Susijusios su šermenimis apeigos vykdavo ir prie kapo. Mat archeologai randa kapuose įmestų pavienių sudaužyto puodo šukių, geriamųjų ragų, galbūt kadaise sklidinų gėrimo, nes kai kurie jų kape padėti taip, lyg saugant, kad neišsilietų juose buvęs ekystis. Galimas daktas, kad būdavo per laidotuves ir lenktynės su žirgais, kariniai žaidimai, panašūs į tuos, kurie vykdavo prūsų gentyse ir kuriuos vaizdingai yra aprašęs mūsų anksčiau minėtas Vulfstanas

Šermenų puotos, ritualinės žaidynės pabrėždavo laidotuvių reikėmingumą, šventiškumą.

Archeologinė medžiaga leidžia tvirtinti, kad ikifeodaliniame Lietuvoje laidotuvėse - to meto žmonių tikėjimu, mirusiojo papuošimas ir išlydėjimas į kitą (ponirtinį) gyvenimą - buvo didelis bendruomenės renginys, pilnas įvairių apeigų, ritualų. Toli gražu ne visus juos trumpame straipsnyje galėjome išsamiai apžvelgti.

LAIDOJIMO PAPROČIAI LIETUVOJE XIII-XVI a.

Vytautas Urbanavičius

Krikščionybė, atėjusi į Lietuvą XIV a. pabaigoje (Žemaitijoje XV a. pradžioje), atsinešė savus papročius, savas tradicijas, savus įstatymus. Ilgus amžius gyvavę pagoniškieji papročiai buvo priversti trauktis ir laipeniškai nykti.

Tačiau prievarta, formaliai apkrikštyti Lietuvos gyventojai dažniausiai vėl grįždavo prie senųjų savo papročių, prie senojo tikėjimo. Nors krikščionybė XV a. oficialiai buvo tapusi valstybine religija, jos padėtis Lietuvoje tuo metu dar nebuvo tvirta. Retas bažnyčių tinklas ir kunigų stoka ilgą laiką neleido kontroliuoti visų krašto gyventojų, kurie atvira atlikinėjo pagoniškas apeigas. XVI a. krikščionybės, kurią aktyviai rėmė valstybė, pozicijos žymiai sustiprėjo; buvo steigiamos naujos parapijos, statomos bažnyčios, vis aktyviau persekiojama pagonybė. Tačiau ir tada daugelyje parapijų nebuvo kunigų arba buvusieji žmokėjo lietuviškai ir didesnės įtakos vietos gyventojams negalėjo turėti. Tokiomis sąlygomis kai kurios pagonybės formos Lietuvoje išliko iki XVII-XVIII a., o jų reliktai aptikti ir vėliau.

Šio straipsnio tikslas – aptarti laidojimo papročių kaitą krikščionybės įtakoje, pasiekti, kurie iš senųjų papročių išliko ilgiausiai ir palaipsniui susiliejo su krikščioniškaisiais. Straipsnis paremtas ankstesniais paties auto-

riaus rašiniai¹, kuriuose pateikti ir klausimą liečiantys šaltiniai.

Pagonybės reliktai, kuriuos gali aptikti archeologija, yra išlikę laidojimo papročiuose. Iš jų po krikščionybės įvedimo pirmiausia minėtini šie: a) mirusiųjų deginimas, b) nedegintų mirusiųjų laidojimas senosiose pagoniškoje kapinėse, c) įkapių (drabužių puošimas pagoniškais papuošalais, darbo įrankių, ginklų, maisto, būtinių paskirties daiktų, pinigų) dėjimas mirusiems į kapus.

Mirusiųjų deginimas

Kalbėdami apie pačius vėlyviausius degintinius kapus, archeologai dažniausiai nurodydavo centrinės Lietuvos dalies vadinamuosius masinius žirgų kapus, kuriuose sudegintas raitelis laidotas virš vieno ar kelių nesudegintų žir-

¹V. Urbanavičius. Rumšiškėnai XIV-XVI amžiais. V., 1970; Laidosena Lietuvoje XIV-XVII amžiais. //Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, A serija (toliau - MADA), t.3(22), 1966, p.105-119; XV-XVII amžių monetos Lietuvos kapinyuose. //MADA, t.2(24), 1967, p.61-74; Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV-XVII amžiais (1.Pagonišųjų laidojimo papročių rykimas rytų Lietuvoje). //MADA, t.3(48), 1974, p.77-91; Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV-XVII amžiais (2. Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI-XVII amžiais). //MADA, t.4(49), 1974, p.71-81; Jakštaičių senkapis. //Lietuvos archeologija, t.1, 1979, p.122-151; Obelių kapinynas. Archeologiniai tyrimai (kartu su S.Urbanavičiene). //Lietuvos archeologija, t.6, 1988, p.9-63.

gu. Tokie kapai buvo datuojami X-XII a. Neretai cituotos rašytinių šaltinių žinios apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves, kai jis buvo sudegintas kartu su 18 žirgų.

Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į du /ne visai aiškias/ dalykus: archeologinės medžiagos ir rašytinių šaltinių chronologinį nesutapimą bei menką degintinių kapų skaičių. Žirgų kapai ir degintiniai žmonių kapai apėmė tik centrinę Lietuvos dalį, tuo tarpu kiti archeologijos paminklai ir rašytiniai šaltiniai nurodo, kad žmonės gyveno daug platesnėje teritorijoje. Be to, tuose pačiuose kapinyuose su žirgais pastebėtas keistas reiškinys: žmonės laidoti dviem etapais. Ankstyviausi kapai čia datuoti V-VII a. Be to kelis šimtmečius tų kapų čia nėra. Vėl jie pasirodo tik antrojo tūkstantmečio pradžioje.

Mįslę padėjo įminti Obelių kapinynas, esantis beveik už 10 km į vakarus nuo Ukmergės, Obelių ežero krante. To ežero dugne žmonės rasdavo įvairių senienų. Antai 1840 m. sausio 31 d. dvarininkas J.Pamerneckis persiuntė istorikui T.Narbutui K.Kazakovskio surašytas žinias apie tai, kad nuleidus ežero vandenį, netoli kranto buvo rasta pelėnų, anglių, žmonių ir arklių kaulų bei įvairių metalinių ir akmeninių daiktų, tarp kurių buvo žirgo kamanų liekanų. Vietiniai žmonės pasakoja, kad žvejai ištraukdavo daiktų iš ežero ir XX a. pradžioje.

Jau mūsų laikais vakariniu ežero pakraščiu buvo nutiestas naujas kelias Obeliai-Laičiai. Kalvelėje tarp to kelio ir ežero pradėtas kasti žvyras. 1976 m. vietos kraštotyrininkai žvyryne rado suardytą žmogaus griaučių, prie kurių

gu. Tokie kapai buvo datuojami X-XII a. Neretai cituotos rašytinių šaltinių žinios apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves, kai jis buvo sudegintas kartu su 18 žirgu.

Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į du /ne visai aiškūs/ dalykus: archeologinės medžiagos ir rašytinių šaltinių chronologinį nesutapimą bei menką degintinių kapų skaičių. Žirgų kapai ir degintiniai žmonių kapai apėmė tik centrinę Lietuvos dalį, tuo tarpu kiti archeologijos paminklai ir rašytiniai šaltiniai nurodo, kad žmonės gyveno daug platesnėje teritorijoje. Be to, tuose pačiuose kapinyuose su žirgais pastebėtas keistas reiškinys: žmonės laidoti dviem etapais. Ankstyviausi kapai čia datuoti V-VII a. Be to kelis šimtmečius tų kapų čia nėra. Vėl jie pasirodo tik antrojo tūkstantmečio pradžioje.

Mislą padėjo įminti Obelių kapinynas, esantis beveik už 10 km į vakarus nuo Ukmergės, Obelių ežero krante. To ežero dugne žmonės rasdavo įvairių senienų. Antai 1840 m. sausio 31 d. dvarininkas J. Pamernekis persiuntė istorikui T. Narbutui K. Kazakovskio surašytas žinias apie tai, kad nuleidus ežero vandenį, netoli kranto buvo rasta pelenų, anglių, žmonių ir arklių kaulų bei įvairių metalinių ir akmeninių daiktų, tarp kurių buvo žirgo kamanų liekanų. Vietiniai žmonės pasakoja, kad žvejai ištraukdavo daiktų iš ežero ir XX a. pradžioje.

Jau mūsų laikais vakariniu ežero pakraščiu buvo nutiestas naujas kelias Obeliai-Laičiai. Kalvelėje tarp to kelio ir ežero pradėtas kasti žvyras. 1976 m. vietos kraštotyrininkai žvyrinė rado suardytą žmogaus griaučių, prie kurių

buvo senovinių metalinių papuošalų. Apie radinius sužinojo LTSR Kultūros ministerija, o netrukus ir Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto archeologai. 1978 m. buvo atlikti bandomieji kasinėjimai, o 1979-83 m. Obelių senkapis tirtas sistemingai. Atkasta 188 nedegintų ir 9 sudegintų žmonių bei 30 nedegintų žirgų kapų. Mirusieji čia laidoti daugiau nei 1000 metų - nuo V iki XV amžiaus.

V a. mirusieji laidoti nedeginti, skobtiniuose karstuose. Duobės kapams kastos stačiakampės. Jų gylis nuo dabartinio žemės paviršiaus nesiekia ir 1,5 metro. Kai kurie kapai rasti visai negiliai ir jau užkabinti plūgo. Manoma, kad duobės buvo gilesnės: per kelis šimtmečius viršutinis žemės sluoksnis nuplautas, nupustytas vėjo, o vėliau ir nuartas. Vyrų laidoti ginkluoti ietimis, kirviais, peiliais, moterims į kapus dėta ylą, verpimo įrankių, jų rankos puoštos spiralės pavidalo žalvarinėmis apyrankėmis. Ir moterų, ir vyrų drabužiai susegti žalvarinėmis lankinėmis segėmis.

V a. rytų Lietuvoje imta mirusiuosius deginti. Kartu deginti ir mirusiajam skirti daiktai. Iš laužo surinkti stambesni kaulų gabalėliai, apdegy metaliniai daiktai ar jų daly būdavo užkasamos toliau nuo laužavietės. Šis paprotys pasiekė ir Obelius. Čia tokių kapų ištirta 6. Jie negiliai, daugelis apardyti. Beveik visai nepalietas likęs tik vienas: 100x80 cm stačiakampė duobė apdėta akmenimis.

Bėgant amžiams, laidojimo būdas keitėsi. Jau XIII-XIV a. kartu su sudegusiais kaulais užkasamos ir laužo liekanos - anglis, degėsi, pelenai. Galbūt laidota pačioje laužavietėje. Geriau išlikusių šio laikotarpio kapų Obeliuose ištirta

tik 3, tačiau rasta daugybė apdegusių daiktų iš suardytų kapų. Suardyti jie XV a., kasant toje pačioje vietoje duobes nedegintiems mirusiems. Tie daiktai - anglys, smulkūs sudegusių kaulų gabaliukai - kartu su žemėmis būdavo supilami atgal į naują kapą. Duobės nedegintiems mirusiems kastos daugiau kaip 2 m ilgio ir 0,6-1 m pločio. Kartais kasant tokią duobę būdavo perkasami ne vienas, o keli sudegintų mirusiųjų kapai. Vienam tokio kapo duobės sampile rasta iki 150 įvairios paskirties apdegusių metalinių daiktų bei puodų šukių. Tai kalavijai, kirviai, peiliai, ietigaliai, šarvai, įvairiausi žalvariniai bei sidabriniai papuošalai. Gausybė puodų šukių leido spėti, kad sudegintų mirusiųjų palaikai XIII-XIV a. kartais buvo laidojami puoduose.

Šiaurinėje Obelių senkapio dalyje aptikta keletas aukų duobių, kuriose rasta laužo liekanų, puodų šukių, paaukotų gyvulių kaulų bei sidabrinų daiktų. Tai buvo to paties laikotarpio, kaip ir XIII-XIV a. degintiniuose kapuose rasti daiktai.

Raitelis turėdavo likti raiteliu ir po mirties. Pabaltotą, pamautą kamanom ir nualsintą jo žirgą (ar žirgus) įvedavo į duobę ir nužudydavo. Kad lengviau būtų žirgą įvesti, vienas duobės galas būdavo nuožulnus. Sudegintą raitelį kartais laidodavo su žirgu vienoje duobėje. Žirgą užpildavo sluoksniais žemės, tada dėdavo sudeginti raitelio palaikus su visom laužo liekanom ir apdegusiais daiktais. Žirgai laidoti nedeginti ir negiliai. Daugelis jų griaučių jau suardyti ariant. Suarti ir šio laikotarpio degintiniai kapai. Geriau išliko trys minėtieji. Vienas jų rastas virš dviejų ne-

degintų žirgų griaučių.

Paprotys deginti mirusiųosius Lietuvoje išliko iki krikščionybės įvedimo - XIV a. pabaigos. Katalikų bažnyčia šį paprotį draudė, kaip pagonišką, bet Obeliuose jis neoficialiai gyvavo dar ir XV a. pradžioje. Pamažu prievarta įveikė paprotį - XV a. viduryje mirusieji jau ir Obeliuose nedeginami. Tačiau kiti pagoniškieji laidojimo papročiai išliko iki XVI a. vidurio, t.y. mirusieji buvo rengiami metalo dirbiniais puoštais išeiniais drabužiais. Pagal papuošalų vietą ir išlikusius audinio gabalėlius kartais pavyksta atkurti visą drabužį. Moterys lininius marškinius puošdavo didelėmis apskritomis skardinėmis segėmis, storą viršutinį drabužį susisegdavo pasagos formos segėmis. Labai madingi buvo iš vielų pinti pauošalai - segės, apyrankės, žiedai.

Ir vyrai, ir moterys, ir vaikai turėjo puošnius žalvariu apkaustytus diržus, prie kurių prisirišdavo peilius odinėse makėtyse. Šios taip pat dažnai puoštos žalvariu. Prie diržų nešiodavo odos arba audeklo pinigines, kurios dydžiu ir forma panašios į mūsų laikų moterų rankinukus. Tose piniginėse tilpdavo ne tik pinigai, bet ir kai kurie darbo įrankiai - skiltuvai su titnagu, galastuvai, adatos su adatinėmis, verpimo įrankiai ir kita.

Laidojant žiemą, kad mirusiajam nebūtų šalta, prie kojų jam dėdavo molinį puodą su anglimis. Mirusiojo garbei laidojimo dieną būdavo keliamos vaisės, vadinamos šermenimis. Šermenys prasidėdavo namie ir baigdavosi kapinėse. Mirusysis laikytas lygiateisiu tų vaisių dalyviu, jam į kapą dėta maisto. Daugelyje kapų išliko vištos kaulų.

Sprendžiant iš J.Pamerneckio laiško,

lygiai tokių pačių daiktų prieš pusantro šimtmečio buvo rasta ir ežere. Tik kurioje vietoje, kokiam gylyje? Jeigu tie ežere rastieji daiktai kaip nors susiję su kapais krante, tai jų ir ieškoti reiktų, matyt, netoli senkapio.

Todėl jau 1982 m. buvo atlikti paleogeografiniai ežero pakrančių tyrimai. Nustatyta, kad kadaise krantas buvo gero-kai toliau į sausumos pusę. Tiksliai nubrėžtas buvusio kranto profilis ties senkapio. Dumblo sluoksnis šioje vietoje siekia nuo 2 iki 7 m. Toje vietoje tarp buvusio kranto ir dabartinės linijos yra maždaug 15m pločio drėgnos pievos ruožas. Čia prieš 500 m. tyvuliavo vanduo.

Prisiminus laišką T.Narbutui, kad daiktai būtų rasti ne-toli kranto, atrodytų, kad jų turėtų būti ir toje vietoje, ku-ri dabar užpelkėjusi ir yra arčiausiai senkapio, arčiausiai degintinių kapų krante.

Spėjimas pasirodė teisingas. Toje drėgnoje pievoje, apie 20 cm gylyje, aptiktas akmenų grindinys, jungęs krantą su eže-ru. Vadinas, pakrantė jau tada buvo pelkėta. Grindinio ilgis apie 10 m, plotis 2-3 m. Jis 2-5 m akmenų eilėmis suklotas ant kelmų, perpintų nukirstų medžių šakomis. Į ežero pusę grin-dinys nuolaidėja ir baigiasi maždaug per 3 m nepasiekęs da-bartinio vandens. Nukasus tą ruožį pelkėtos pievos, vanduo pasiekė akmenis.

Už 10 m nuo grindinio galo, po nendrių šaknų luobu, maž-daug 1 m gylyje, rastas apie 5 m skersmens su degėsiomis sumi-šusios žemės sluoksnelis. Jo storis - 20-25 cm. Tame sluoks-nyje rasta sudegusių kaulų, molinių puodų šukių, įvairiausių daiktų. Tai ir geležiniai ginklai - kalavijų dalys, iečių ant-galiai, kirviai, ir darbo įrankiai - verpatukai, ylos, pai-

liai, ir buitiniai daiktai - skiltuvai, galastuvai, skustu-
vai, svarstyklių svareliai ir kt. Tačiau daugiausia ištrauk-
ta papuošalų - antkaklių dalių, apyrankių, įvairiausios for-
mos ir paskirties segių, žiedų, diržų apykaltų ir bagėlių, žva-
ngučių, žalvarinių raktų, stiklinių karolių. Šie daiktai bu-
vo visiškai tokie pat, kaip ir rastieji Obelių senkapio de-
gintiniuose kapuose. Kaip jie pateko į vandenį, neįmanoma bu-
vumesti kaip aukos? Atsakymą duoti galėjo kaulų tyrimai.

Jau pirmieji tyrimų rezultatai parodė, kad tarp iš ežero
ištrauktų daiktų yra ir degintų žmonių, ir įvairių gyvulių
kaulų. Taip, tai žmonių kapai. Tik kodėl jie ežere? Tokio
laidojimo būdo Lietuvoje iki šiol nežinota.

Iš baltų kraštų panašus reiškinys 1934 m. tirtas šiaurės
vakarų Latvijoje, Valkumuižos ežere. Ten ištraukta apie 1300
XIII ir XIV a. radinių, kurie priskirti kuršiams.

Obelių ežere rasta daugiau nei 2000 daiktų (kartu su nuo-
laužomis - apie 3000). Jie taip pat priklauso XIII ir XIV, o
dalis galbūt ir XV a. Tokį datavimą patvirtino ir radiokarbo-
ninė analizė. Faktas, kad daiktai priklausė minėtiesiems am-
žiams, padėjo patikrinti šio neįprasto laidojimo vieną iš ga-
limų priežasčių.

Daiktai iš ežero ir iš XIII-XIV a. degintinių kapų kran-
te yra visai vienodi. Tačiau jie gerokai skiriasi nuo daugė-
lio kitų to paties laikotarpio Lietuvos kapinynuose randamų
daiktų. Skiriasi forma, ornamentu, o kartais ir vienu, ir ki-
tu. Pagal šiuos požymius, Obeliuose rastieji daiktai daug ar-
timesni prūsų to paties meto archeologinei medžiagai. Tiesa,
tokių daiktų rasta ir kai kuriuose kituose to laikotarpio
Lietuvos kapinynuose, kur buvo paprotys mirusiuosius laidoti

drauge su žirgais. Tokie kapai paplitę pietvakarių ir centrinėje Lietuvoje - Šakių, Kauno, Jonavos, Kėdainių, pietinėje Panevėžio ir vakarinėje Ukmergės rajonų dalyje. Toji teritorija kyliu įsiterpusi į Lietuvą nuo Prūsijos pusės.

Aukštyviausi žirgų kapai šioje Lietuvos dalyje datuojami X-XI a., vėliausi - XIII-XIV a.

XIII-XIV a. - kovų su kryžiuočiais, Prūsijos užkariavimo laikotarpis. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad XIII-XIV a. dalis prūsų vikingų patraukė į Lietuvą ir pasidavė Lietuvos kunigaikščių valdžion. Patraukė turtingesniąjį su šeimomis, turtu, papročiais ir tradicijomis. Į Lietuvą jie atsinešė ir paprotį sudegintus mirusius laidoti kartu su nedegintais žirgais.

Tarp atsikėlėlių neretai minimi skalviai. Vienas jų sprautas siedinamas su 1365 m. kunigaikščių Algirdo ir Kęstučio įsiveržimu į kryžiuočių užgrobtas žemes. Jų kariuomenė užpuolusi Ragainės apylinkes, iš kur į Lietuvą atsigabenusi apie 800 skalvių.

Skalvius vieni tyrinėtojai laiko prūsiais, kiti lietuviais. Dauguma archeologų ir istorikų lietuviais laiko ne tik skalvius, bet ir nadruvius.

XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimi skalviai gyveno abipus Nemuno žemupio. Archeologiškai jie pažįstami tik iš kapynų, kurie apima laikotarpį nuo V iki XIII a. V-VII a. mirusieji juose laidoti nedeginti, o VII a. pab. plinta ir degintiniai kapai. Kartu su mirusiaisiais kartais palaidoti ir nedeginti žirgai. IX-XIII a. kapuose raitelis jau būna sudegintas.

Skalviuose toks laidojimo paprotys nebuvo masinis. Galimas daiktas, kad šioje vietoje tai buvo papročio plitimo pradžia, o apogėjų jis pasiekė jau vėliau, skalviams traukiantis toliau į Lietuvą. Galimas daiktas, kad dalis minėtų XIII-XIV a. centrinės Lietuvos kapinynų yra kitų (pvz., nadruvių) genčių palikimas.

Į tai, kad X-XIII a. kapinynai su žirgais vidurio Lietuvoje gali būti prūsų, greičiausiai nadruvių, palikimas, pirmas iš archeologų atkreipė dėmesį A. Tautavičius. Tačiau negausi archeologinė medžiaga iš to laikotarpio degintinių kapų šio spėjimo neparems. Obelių kapinynas yra, ko geru, pats rimčiausias argumentas šiai prielaidai patvirtinti.

Žinoma, tai tik prielaidos, kuribus paremti kol kas trūksta įrodymų. Antra vertus, tos prielaidos galėtų būti akstinamos kitaip aiškinti jau turimą, ypač pastaruosiu metu sukauptą medžiagą.

Hipotetinio pobūdžio kol kas tėra ir aiškinamas, kodėl Obeliuose vieni mirusieji laidoti sausumoje, o kiti tuo pat metu - vandenyje. Dabar spėjama, kad vandenyje tikriausiai laidoti vietos gyventojai, o krante - tie atsikėlėliai (skalviai ar nadruviai). Jei šis spėjimas pasitvirtintų, galima būtų teigti, kad ir ankstesniais laikais rytų Lietuvos gyventojai sudegintus savo mirusiuosius laidojo vandenyje. Juk kol kas nesugebame kitaip paaiškinti, kodėl iki šiol visai nėra vadinamosios brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonių kapų. Kultūra žinoma visą tūkstantmetį iki pat V a. Yra jai būdingų piliakalnių, yra gyvenviečių, o kapų nėra. Vandenyje rastoji Obelių kapinyno dalis teapima tik paskutinį mirusiųjų deginimo etapą, o kapų čia, kaip ir daugelyje kitų Lietu-

vos vietovių, nėra iš VII-XI a. Iš XII a. taip pat tik keletas pavienių radinių.

Apkrikštytus lietuvius, deginimo paprotys ėmė nykti, nors Obeliuose jis praktikuotas dar XV a. pirmaisiais dešimtmečiais. Tik XV a. viduryje mirusius nustota deginti, ir abiejų bendruomenių - tiek laidojusios vandenyje, tiek ir krante - nedeginti mirusieji jau laidojami tik krante. Vienok laidota dar prisilaikant daugelio kitų senųjų laidojimo papročių, kurie, kaip ir pačios kapinės, išnyko XV a. gale.

Kitose Lietuvos vietovėse tokie papročiai išsilaikė iki XVI a. vidurio, nors kapinių tąsą dažnai galima atsekti iki pat XI a.

Įkapių dėjimas ir laidojimas senosiose kapinėse

XVI a. vidurys yra apytikrė laidosenoje įvykusio tam tikro lūžio riba. Iki šios ribos, laidojant mirusiuosius, į kapus jiems dažnai buvo dedama darbo įrankių, ginklų, jų drabužiai dar palyginti gausiai buvo puošiami įvairiais metaliniais papuošalais. Už šios ribos kapuose dažniausiai randamos tik monetos. Ta riba, suprantama, nėra labai griežta. Kai kurių senkapių medžiaga ją priartina prie XVI a. pradžios, kai kurių - nukelia į XVI a. antrąją pusę. Tačiau turtingų įkapių XVI a. antros pusės kapų yra ištirta labai nedaug.

Tą, kad būtent XVI a. viduryje sparčiau ėmė nykti pagoniškieji laidojimo papročiai, galima būtų aiškinti istorinėmis to meto sąlygomis.

XVI a. pirmoje pusėje Lietuvoje prasėjo plisti reformacija. Tai socialinio poūdžio religinis judėjimas, nukreiptas

prieš katalikų bažnyčią. Pradėjusi plisti Vilniuje, reformacija greit persimetė į periferiją, apimdama plačius visuomenės sluoksnius. Prieš reformaciją stėjo katalikų bažnyčios vyskupai, kuriuos administracinėmis priemonėmis parėmė Lietuvos didysis kunigaikštis. Reformatų vadovai buvo priversti emigruoti iš Lietuvos, tačiau šis judėjimas Lietuvoje gyvavo ir toliau. XVI a. viduryje reformatai steigė mokyklas, kuriose ne tik buvo diegiama reformacija, bet ir mokoma rašto.

Kovai su reformacija 1569 m. iš Vakarų Europos į Lietuvą buvo pkviešti jėzuitai, kurie aktyviai pradėjo persekioti reformacijos šalininkus, o kartu su jais ir visus nekatalikus. Persekiojami buvo ir tie, kurie vienokiu ar kitokiu būdu dar laikėsi senųjų papročių ir tradicijų. Pagonyse, suprentama, buvo pradėti persekioti tuoj po Lietuvos krikšto, tačiau tuo metu persekiojimas greičiau buvo formalus, nes katalikų bažnyčia dar nebuvo pajėgi kontroliuoti visos jai priklausančios Lietuvos teritorijos. Iš pradžių apsiribota Lietuvos gyventojų apkrikštijimu ir stambesnių pagoniškų kulto vietų sunaikinimu. Archeologinių kasinėjimų duomenys (apie tai kalba ir rašytiniai šaltiniai) rodo, kad XV a. Lietuvoje dar beveik ištiesai buvo pagonybė, ir nors ji jau ir neklestėjo, bet savo įtaka gyventojams vargu ar nusileido vis stiprėjančiai katalikybei. Laikas ir valstybės valdžios parama, nors ir pamažu, keitė jėgų santykį ne pagonybės naudai, tačiau XV a. pab. - XVI a.pr. pagonybės apeigų liekanos, bent jau laidojimo papročiuose, buvo dar labai ryškios. Tik katalikų bažnyčiai susirėmus su reformacija, išlikusi pagonybė atsidarė lyg ir tarp dviejų ugnių - katalikų bažnyčia kartu su refor-

maoija pradėjo aktyviau persekioti ir pagonybę, reformacija savo ruožtu kartais net pačią katalikų bažnyčią vadino pagoniška, o katalikus laikė stabmeldžiais. Suprantama, vienu kitiems primetinėjama pagonybė šiuo atveju buvo lyg ir keiksmazodis, tačiau dar išlikę ikirikščioniškieji papročiai ir kai kurios apeigos negalėjo dėl to nenukentėti. Ypač stiprų poveikį pagonybės nykimui turėjo turėti jėzuitai, kurių padedama katalikų bažnyčia labai aktyviai, nesiskaitydama su priemonėmis, pradėjo persekioti visus Lietuvos gyvenusius nekatalikus.

Turint galvoje, kad visi šie religinio pobūdžio nesutarimai ir kovos vyko XVI a. viduryje, nesunku suprasti, kodėl kaip tik tuo metu pastebimas ryškus ir palyginti staigus pagoniškųjų laidojimo papročių nykimas. Žinoma, tam galėjo turėti įtakos ir blogėjanti ekonominė daugumos Lietuvos kaimo gyventojų padėtis. Kaip tik tuo metu išgalėjo lažinis ūkis, baudžiava. Tai, ką dar XVI a. pradžioje dauguma gyventojų galėjo įdėti savo mirusiemc artimiesiems į kapus, XVI a. antroje pusėje dėl daiktų brangumo tepajėgė tik labiau pasiturintys.

Nors Žemaitijoje krikščionybė įvesta kiek vėliau negu Aukštaitijoje, pagoniškieji laidojimo papročiai joje ilgiau neišsilaikė. Ginklai, darbo įrankiai, dauguma papuošalų Žemaitijoje taip pat daugiausia randami senkapiuose, kurie datuojami iki XVI a. vidurio. Tų laidojimo papročių pasikeitimas, vykęs Aukštaitijoje apie XVI a. vidurį, yra ryškus ir Žemaitijoje.

Tai rodo senkapių kasinėjimų duomenys. Tiesa, sudegintų

mirusiųjų kapų, kurie priklauso laikotarpiui po krikščionybės įvedimo, Žemaitijoje yra ištirta kol kas labai nedaug. Jų aptikta Gintališkėje, Kajėnuose, minėtuose Ruseinių, Kriemalos senkapiuose. Daugelyje vietų šie kapai suardyti, kasant duobes vėlesniems nedegintiems mirusiesiems laidoti.

Beveik visuose XV-XVII a. senkapiuose nedegintų mirusiųjų kapus pagal įkapes, o kai kada ir laidojimo būdą, galima suskirstyti į 2 chronologines grupes: 1) XV-XVI a. pirmosios pusės kapai, 2) XVI a. antrosios pusės - XVII a. kapai.

I chronologinės grupės kapuose dar randama ietigalių, kirvių, peilių, skiltuvų, galastuvų, ylių, verpstukų, adatinių, puodų, paukščių kaulų ir papuošalų - iš vielos pintų antkaklių, pasaginių ir plokščių apskritų segių, žvangučių ir kt. Ypač gausu įvairių formų žiedų, kurių viename kape pasitaiko 10 ir daugiau. Dalis jų būna užmanta ant piršto, dalis įdėta kaip papildoma įkapė. Šios chronologinės grupės kapų yra ištirta Dvarviečiuose (Kelmės raj.), Jakštaičiuose, Lepšiuose (Šiaulių raj.), Graužiuose, Ruseiniuose, Šilelyje, Radikiuose, Kriemaloje, Valatkiškėse (Raseinių raj.) ir kai kuriuose kituose senkapiuose.

II chronologinės grupės kapuose labai mažai aptinkama darbo įrankių, negausu ir papuošalų. Dažniausiai aptinkami daiktai - peilis, diržo liekanos (sagty, apkalai, grandys), žiedai, rečiau segės. Šios grupės kapų yra ištirta Luknėje (Skuodo ra.), jau minėtuose Jakštaičių, Graužių, Ruseinių, Šilelio ir kai kuriuose kituose senkapiuose.

Kai kuriuose senkapiuose (pvz., Jakštaičių) skirtingoms chronologinėms grupėms priklausančiuose kapuose mirusieji palaidoti skirtingomis kryptimis: I - galvomis į rytus, II - į

vakarus.

XVI-XVII a. Lietuvos senkapiuose rasti daiktai - ginklai, darbo įrankiai ir dauguma papuošalų - yra labai panašūs ir Žemaitijoje, ir Aukštaitijoje, ir paplitę jie beveik vieni-
 dai po visą Lietuvos teritoriją. Ryškiai skiriasi Aukštaiti-
 joje ir Žemaitijoje tik kai kurių papuošalų paplitimas. Antai
 metaliniai apgalviai bei įvairių formų auskarai labiau pap-
 litę rytinėje Lietuvos dalyje, tuo tarpu iš vielos pintų ant-
 kaklių rasta vien tik Žemaitijoje.

Tę, kad dar XVI a. metaliniai papuošalai buvo labai ma-
 dingi, mini kai kurie rašytiniai šaltiniai, tačiau paprotys
 nešioti tokius papuošalus jau tada buvo laikomas pagonišku.
 Jeigu nešioti metalinius papuošalus buvo laikoma pagonišku
 papročiu, tai juo labiau pagoniškas turėjo būti paprotys lai-
 doti tokiais papuošalais aptaisytus mirusiuosius. Panašiai
 turėjo būti traktuojamas ir paprotys dėti mirusiesiems į kapus
 papildomas įkapes - ginklus, darbo įrankius, maistą bei bui-
 tinės paskirties daiktus.

Pagoniškų papročių nykimo priežastys Žemaitijoje, matyt,
 yra tos pačios, kaip ir Aukštaitijoje. Juk visi XVI a. poli-
 tinio ir ekonominio pobūdžio įvykiai - baudžiavos išsigalėj-
 mas, reformacija, o vėliau ir kontrreformacija, - kurie buvo
 apėmę visą Lietuvą, neaplenkė ir Žemaitijos.

Tačiau būta ir išimčių. XVI-XVII a. Lietuvoje būta kai-
 mų, kurių gyventojai tebesilaikė beveik visų pagoniškų laido-
 jimo papročių: mirusiųjų drabužiai dar būdavo puošiami meta-
 liniais papuošalais, kurių daugumas Lietuvos kaimų gyventojų
 jau nebenešiojo (bent jau į kapus nešėjo) nuo XVI a. vidurio,

į kapus dar dedama peilių, iečių, kirvių, skiltuvų ir kitų darbo įrankių bei ginklų, maisto, pinigų.

Vienas toks senkapis, kuriame XVI-XVII a. mirusieji dar buvo laidojami pagonišškai, 1913 m. buvo ištirtas Pakalniškių kaime (Kauno raj.). Aptiktas 41 nedeginto mirusiojo kapas. Didesnėje dalyje kapų mirusieji laidoti aukštiešniški, ištiesiomis kojomis. Rankų padėtis nevienoda - jos ištiestos palei šoną, suštos ant dubens, sukryžiuotos ant krūtinės. Laidota karstuose, apie ką byloja daugelyje kapų rastos geležinės kalvio darbo vinys ir geležiniai kabliai karstams sutvirtinti.

Pakalniškių senkapis (XVI-XVII a.) yra pats turtingiausias radinių senkapis Lietuvos teritorijoje. Čia buvo gausu metalinių papuošalų ir kitų aprangos daiktų: 3 kapuose rasti žalvariniai auskarai, 8 kapuose - žalvarinių segių, kurių daugumą yra išgaubtu viduriu apskritos skardinės, 7 kapuose - žalvarinių žiedų. Daugelyje kapų segių rasta po kelias. Žiedų kai kuriuose kapuose taip pat rasta po keletą. Antai k. Nr.6 ant kairiosios mirusiojo rankos buvo užmauti 3 žalvariniai žiedai, k.Nr.27 ant dešinėsios rankos - 7 žiedai. 19 kapų rasta diržų bei juostų liekanų - geležinių ar žalvarinių sagčių arba grandžių. Keturiuose kapuose - geležinių skiltuvų, penkiuose - titnago, viename - galastuvų. Pora galastuvų yra iš suardytų kapų. Į kelis jų įdėta molinių puodų, kurie pastatyti prie mirusiųjų galvos arba prie kojų. Be to, senkapyje rasta žvangučių ir "kabių" drabužiams su segti. Į 22 kapus įdėtos monetos priklauso XVI-XVII a., kaldintos įvairiuose kraštuose, įvairių valdovų. Monetos rastos

odinėse piniginėse, virvutėmis užrištuose kapėuose arba tiesiog mirusiųjų rankose. Taip yra ir kituose to meto Lietuvos senkapiuose. Panašiai išsidėstę ir kitos įkapės - papuošalai, aprangos daiktai, darbo įrankiai, ginklai: segės ir sagos - ant mirusiųjų krūtinių, šiedai - ant rankų, ietigaliai - prie galvos, peiliai - dažniausiai prie šonų, kirviai - dažniausiai prie galvos, sagtys - juosmens srityje ir t.t. Šiomis ypatybėmis daugumas Pakalniškių senkapio kapų yra artimi kitų Lietuvos senkapių XV-XVI a. kapams.

Smulkiau neaprašinėjant Pakalniškių senkapyje rastų daiktų, kurie beveik nesiskiria nuo XIV-XV a. Lietuvoje vartotų atitinkamos paskirties daiktų, norėtusi atkreipti dėmesį į savotišką šios vietovės gyventojų konservatyvumą tų daiktų atžvilgiu. Čia kalbama ne apie daiktų išsilaikymą iki XVII a. - tiek kirviai, tiek peiliai, ylos, žirkklės ar kita nepasikeitė ne tik iki XIX a., bet daugumas jų beveik nepakito ir iki mūsų dienų. Įdomu tai, kad Pakalniškiuose dar XVII a. tuos daiktus dėdavo mirusiesiems į kapą, tuo tarpu didesnėje dalyje kitų Lietuvos vietovių jie randami dažniausiai kapuose, datuotuose tik iki XVI a. vidurio.

Negalima užmirėti, kad daiktų dėjimas mirusiesiems į kapus buvo sudėtinė laidojimo apeigų dalis, tam tikras ritualas, reikalavęs pasiruošimo ir laiko. Žinoma, kad XVI a. antroje pusėje - XVII a. Lietuva buvo niokojama karų, kuriuos labai dažnai lydėjo maro epidemijos. Žmonės kartais mirdavo ištisais kaimais. Vietoj vienu didelių kapinių, kuriuose mirusiuosius laidodavo keli aplinkiniai kaimai, atsirasdavo nedidelių kapinaičių, nutolusių vienos nuo kitų per 1-2 km,

beveik kiekviename kaime. Laidotuvės nebeteko iškilmingumo vien todėl, kad pasidarė pernelyg dažnas reiškinys. Kai kurių iškilmių - šermenų ar puotų kapinėse - gyventojams teko atsaisyti higienos sumetimais. Kiekvienas sąlytis su mirusiuoju kėlė pavojų apsikrėsti maru, todėl buvo stengiamasi laidoti nedelsiant, be iškilmių. Neteko prasmės ir mirusiojo rengimas geriausiais drabužiais ar puošimas metaliniais papuošalais, nekalbant jau apie papildomą įkapių dėjumą į kapą.

Pakalniškiai, matyt, buvo viena tų laimingų Lietuvos vietovių, kurios maras nenuslaubė. Tai galėjo būti viena iš priežasčių, dėl kurių čia išliko visi senieji laidojimo papročiai, įskaitant ir gausių įkapių dėjumą. Nei bažnyčių, nei miesto artumas (dabar Pakalniškiai yra Kauno miesto dalis) šioms papročiams lemiamos įtakos neturėjo. Tiesa, kai kurie pagoniški laidojimo papročiai, taip pat ir įkapių dėjimas į kapą, gyvavo ir oficialiosios krikščionybės laikais. Katalikų bažnyčia jų nepersekiojo, tik suteikė jiems kitokią prasmę. Tų papročių laikėsi visų socialinių sluoksnių atstovai. Antai XVI a. laidojant didikus, Lietuvoje ir Lenkijoje buvo paprotys laužyti jų ietis, daužyti antspaudus ir t.t. Sulaužytų kirvių ar ietigalių rasta daugelyje to meto Lietuvos senkapių.

Be to, XVII a. Lietuvoje buvo paprotys, mirus didikui-valdininkui, jo valdžios ženklą - skeptrą, antspaudą ir kt. - tik simboliškai perduoti žemiškosioms aukštesnioms instancijoms, kurioms buvo pavaldus valdininkas, tuo tarpu patį jo vartotą valdžios ženklą įdėti į kapą. Valdininkas turėjo

likti valdininku ir "aname pasaulyje", nors bažnyčios dogmos skelbė, kad pomirtiniame pasaulyje visi esą lygūs.

Iš Pakalniškių senkapiro matyti, kad bažnyčios įtaka XVI-XVII a. laidojant mirusiuosius, atrodo, buvo nedidelė. Tiesa, čia jau yra ir katalikiškių įkapių - rožančių, tačiau paprasčiau tame pačiame kape randama ir pinigų, kurie yra tik pagoniška įkapė. Kad ir kaip traktuotume įkapes, jų dėjimas į kapą laidosenoje lieka pagonybės reliktas.

Tokių vietovių, kur gyventojai dar XVII a. laikėsi pagoniškų laidojimo papročių, Lietuvoje, be abejojimo, buvo ir daugiau, tačiau daugumas Lietuvos kaimo gyventojų, kaip rodo to meto senkapių kasinėjimų duomenys, pagrindinių pagoniškų apeigų jau buvo atsisakę. Į kapus iš darbo įrankių kartais dar buvo įdedamas peilis, kurį, kaip ir ankstesniais laikais, žmonės, matyt, nešiojo prisegtą prie diržo ar juostos, iš padošalų - vienas kitas žalvarinis žiedelis, rečiau segė. Pagrindinę įkapių - ginklų, daro įrankių - dalį pakeitė pinigai, kurie į kapus mirusiesiems buvo dedami net XVIII a., kartais ir XIX a.

Antai Eržvilko senkapyje (Jurbarko raj.), be lietuviškių jų Jono Kazimiero laikų šilingų, rasta ir prūsiskų Frydricho I laikais (1701-1713) kaldintų monetų. Kai kada dar XVIII ir XIX a. į kapus buvo dedami ir kiti daiktai - pypke, duonos gabalas ar tabako kapšas.

Vėliausi dabar žinomi kapų radiniai yra pundas geležinių rektų, rastų Žeimelio (Pakruojo raj.) katalikų kapinėse. Žeimelio kapinėse įsteigtos 1828 m., vadinasi, raktai įdėti į kapą XIX a. Tai 5 kalvio darbo raktai, skirti ūkiniams pastatams - klėtims, tvartams, klojimams - rakinti. Mažidusias

jų yra 16 cm, didžiausias - 32 cm ilgio.

Daugelyje XIV-XVI a. kapų yra rasta žalvarinių raktų. Jie dėti moterims - rykūnėms, dvarų ekonomėms - kaip papuošalas, simbolizavęs jų valdžią bajoro ūkyje.

Žeimelyje mirusiajam į kapą buvo įdėti tikri raktai nuo pastatų. Kai kurių tyrinėtojų manymu, raktus į kapą dėjo namų šeimininkui, kad jo vėlė be vargo galėtų įeiti į visus pastatus. XIX a. Žeimelio apylinkėse, matyt, dar iš dalies tikėta, kad mirusiojo vėlė lankosi namuose, apžiūrinėja kiemą, pastatus, patalpas, gyvulius, globoja juos, žodžiu, daro visą tai, ką žmogus darė būdamas gyvas. Galimas dalykas, kad raktai į kapą buvo įdėti žmogui, kuriam valstiečių bendruomenė buvo patikėjusi saugoti bendrą turtą. Tokiu žmogui tuo metu buvo vadinamas "magazinerius", saugojęs (magazine) valstiečių grūdus. Raktų įdėjimas magazineriui į kapą galėjo reikėti tą patį, ką XVII a. reiškė valdžios ženkle įdėjimas į kapą valdininkui.

Nepaisant jokių išlygų, tiek kapas Žeimelyje, tiek ir visas Pakalniškių senkapis yra akivaizdūs pavyzdžiai, kad dar XVII a. viduryje, o kai kur ir vėliau, Lietuvoje buvo vietovių, kur mirusieji buvo laidojami, bent iš dalies laikantis senųjų pagonišku papročiu, tarp kurių buvo ir papildomų įkapų dėjimas į kapą. Tačiau tuo metu jau ir kaime žmonės tų papročiu tesilaikė daugiau iš tradicijos, dažnai nebesuprasdami senosios jų prasmės. Senieji tikėjimai jau buvo bebairgiai virsti prietarais, kurie lietuviuose, kaip ir daugelyje kaimyninių tautų, išliko iki pat XIX a. ir fiksuoti etnografinėje medžiagoje.

TRADICINIŲ VALSTIETIŠKŲ TROBESIŲ
STATYBOS (ĮKURTUVIŲ) PAPROČIAI

Vytis Čiubrinskas

XIX a. antrojoje pusėje - XX a. pradžioje, t.y. paskutiniuoju tradicinės kaimo kultūros (kaip visumos) dominavimo Lietuvos kaimo laikotarpiu, valstiečių medinių trobesių statyba, sprendžiant iš gausių kraštotyrininkų ir architektūrinių bei etnografinių tyrimų, išlaikė tradicinę išplanavimą, formas, konstrukcijas, statybos techniką ir technologiją. Toks statybinės praktikos tradiciškumas rėmėsi to meto kaimo gyvenimo akivaizdžiu rutiniškumu. Su kai kuriomis išlygomis (vienkieminio ūkio dominavimas Mažojoje Lietuvoje, Suvalkijoje), matyt, galime laikyti, kad XIX a. antroje pusėje - XX a. pradžioje (iki Pirmojo pasaulinio karo) Lietuvos kaime kapitalistiniai santykiai dar nebuvo galutinai užvaldę valstietiškosios sąmonės. Senųjų ūkininkavimo, o ypač gyvenimo būdo, tradicijų nykimas nebuvo nei labai spartus, nei labai ryškus. Pagrindiniuose valstiečių versluose tebebuvo daug "lemtingo" atsitiktinumo, dažnai užgriūvančio kaimietį vargo, skurdo, gaisrų, epidemijų, epizootijų ir pan. pavidaliu. Palyginti nepatvarių rezultatų būdavo pasiekiami ir tokia to meto darbine veikla kaip trobesių statyba. Mediniai pastatai labai greit užsiliepsnodavo, jie dar tebebuvo statomi be perkūnargių, be to, juose laikomam derliui grėsė dažnai įsiveisdavę parazitai, gyvuliams ir paukščiams - laukiniai gyvūnai, pvz., gyvatės ir pan. Todėl suprantama, kad tuo metu tobebuvo sąlygos statyti trobesius ne tik pagal praktinių poveikių

sąlygotą, bet ir pagal tradicinę - apeigomis ir papročiais¹ papildytą tvarką. Jų pavyzdys galėtų būti visoje Lietuvoje populiarūs, skirtingą apeigiškumo laipsnį išlaikę pamatinių (švelinių), pabaigtuvių (vainiko) ir ypač įkurtuvių papročiai.

Šiame darbe siekiama XIX a. antrosios pusės - XX a. pradžios lietuvių valstiečių trobesių statybos papročiuose atskirai nagrinėti įkurtuvių ritualinę struktūrą ir jos komponentų funkcijas to meto valstiečių gyvenime. Įkurtuvės yra viena iš statybos papročių komplekso grandžių - savotiškos visų statybos darbų pabaigtuvės. Statybos, kaip ir sėjos, javapjūtės ir kitų, valstiečiams gyvybiškai svarbių agrarišnių darbų, pabaiga (kaip, beje, ir pradžia) įvairių tautų tradicinėse kultūrose pasižymi ritualiniu išskirtinumu. Todėl būdu galima tikėtis, kad įkurtuvių struktūros ir funkcijų nušvietimas leis aptikti viso pasaulio lietuvių valstiečių statybos papročių komplekso struktūrinę ir funkcinę pagrindą.

Dauguma šiame darbe panaudotų etnografinių šaltinių² ren

¹Apeiginiai procesai, istoriškai susiformavę kaip maginiai aktai ar religinių kultūrų sudėtinės dalys, ilgainiui (irstant juos palaikančioms pasaulėžiūrinėms-ideologinėms sistemoms) išvirsta į pirminę (maginę-religinę) funkciją dalinai arba visiškai praradusios ir daugiau ar mažiau pakeitusios formą apeigų atkartojimus papročiuose ir pramogose.

²Nors šiame darbe kaip šaltiniai panaudoti daugiausia XX a. pirmosios pusės etnografiniai aprašai, tačiau tai nereiškia, kad juose užfiksuoti papročiai sinchroniškai tik jų užrašymo laikui. Nemaža dalis šaltinių - memofatai, kurių informacija siekia XIX a. antrąją pusę.

kraštiniai: Lietuvių mokslo draugijos (toliau - LMD), Lietuvių tautosakos archyvo (toliau - LTA) fondai; Lietuvių tautosakos rankraštyne prie Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriaus (toliau - LTR), Šiaulių "Aušros" istorijos etnografijos muziejaus archyve (toliau - ŠAM) esantys liaudies kultūros fiksuotojų rinkiniai, sukaupiti pradedant XI a. pradžia ir iki šių dienų. Ypač gausi žymaus folkloristo Menono Slaviūno kartu su talkininkais XX a. 6-7 deš. sukauptoji ir LTR fonde Nr.5640 saugoma medžiaga. Pagal specialiai sudarytą etnografinių lauko tyrimų anketą Nr.114 "Tradicinės valstiečių medinės statybos papročiai"³ surinktoji medžiaga saugoma Lietuvos MA Istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštyne (toliau - ES). Čia taip pat sukaupta nemažai etnografinės medžiagos apie statybos papročius, surinktos XX a. 6-7 deš. mokslinėse ekspedicijose, kurioms vadovavo minėtojo instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis Vacys Milius. Tradiciniai statybos papročiai, tarp jų ir įkurtuvės, mokslinėje literatūroje kiek panagrinėti tik A.Mažiulis⁴ ir V.Milius. Pastarasis savo darbe apie XIX a. pabaigos - XX a. pirmosios pusės valstiečių trobesių statytojus⁵, iliustruodamas autentiškais šaltiniais, lakoniškai analizavo įkurtuves ir joms teiktą prasnę.

³V.Čiubrinškas. Tradicinės valstiečių medinės statybos papročiai. //Etnografinių klausimų lapas, Nr.114, V., 1984.

⁴A.Mažiulis. Dusetų krašto statyba ir papročiai. //Gimtasai kraštas, 1937, Nr.1(13), p.1-17.

⁵V.Milius. Medžio apdirbimo amatininkai. / Valstiečių verslai. //Lė Lietuvos kultūros istorijos, V., 1983, t.12, p.46-61.

Tradicinių valstietiškų trobesių statybos pabaigos papročiai glaudžiai susiję su jų naudojimo pradžios (gyvenamuose namuose - įsikraustymo, apsigyvenimo) papročiais ir rituališkai sudaro bendrą papročių kompleksą - ikurtuves. Statybos darbų pabaigoje, t.y. surentus trobesį, uždengus stogą ir įrengus jo vidų, rituališkumu buvo apgaubtas pastato paruošimas naudojimui (jį ritualinis išvalymas ir palaiminimas) bei patys pirmieji įsikūrimo, įsikraustymo ir pirmojo visos šeimos susėdimo už stalo momentai.

I.1. Trobesio ritualinis paruošimas naudojimui

Naujas, tik ką pastatytas gyvenamasis arba ūkinis pastatas, kaip nauja neišsivinta erdvė, tradicinėje valstietiškoje sąmonėje asocijavosi su galimais nepageidautiniais netikėtumais, netgi grėsme gyvensiantiesiems, gyvuliams ir visam turtui⁶. Siekiant to išvengti, prieš apsigyvenant pasitelkiamas specialus ritualinis inventorių patalpų "išvalymui" nuo įvairiausių nelaimių, piktų dvasių (velnio), parazitų ir t.t., kurie neva užgriūva tą, kuris pirmas peržengia naujo namo slenkstį. Tuo tikslu beveik visoje etninėje lietuvių gyvenamoje teritorijoje buvo naudojami naminiai gyvuliai, ypač gaidžiai, vištos, kartais antys, žąsys, taip pat katės ir šunys. Ketindami persikelti į naują namą,

⁶Kaip byloja gausūs ir įvairūs etnografiniai bei folkloriniai šaltiniai, tradicinėje kultūroje prioritetas visada priklauso tam, kas įprasta, net monotoniška, o į kiekvieną naują žiūrima su nepasitikėjimu ir baime.

lietuvių (kaip ir baltarusių bei lenkų) valstiečiai nakčiai tame name palieka gaidį. Jei šis įprastu laiku užgieda - geras ženklas kraustymuisi⁷. Jei gaidys užgiedojo - naujam trobesy jokių vaiduoklių⁸. Persikraustymo išvakarėse į naują trobesį įleidžiami: gaidys, višta ir katinas, tikint, kad jei namui lemtos kokios nors nelaimės - jos krinta ant tų gyvūnų⁹. Į tik ką pastatytą namą keliomis dienoms uždaro katiną, jei šis lieka gyvas - galima kraustyti¹⁰. Prieš kraustymąsi pirkma įleidžia katiną ar šunį - "jei bus kokie burtai naujam namo - jie kris ant to, kas pirmas peršoks per slenktį"¹¹, jam skirtos visos namui lemtos nelemtyės. Kartais nakčiai naujame name uždaro gaidį, balandį, antį, žąsį - kad "gyvenimas naujame name būtų linksmas ir turtingas"¹².

Po minėtųjų, krikščionybės beveik nepaliestų ritualinio išvalymo priemonių, naudotos ir sinkretinės, atliekančios tą pačią, trobesio išvalymo nuo velnių (piktų dvasių), raganų, vaiduoklių, parazitų ir t. t., funkciją, trobesio apėjimo, iš-

⁷ L. Gotębiowski. Lud Polski. Jego zwyczaje, zabobony, Warszawa, 1830, s. 140; Dawne obycczaje i zwyczaje szlachty i ludu wiejskiego w Polsce i w caciennych prowincyach. Warszawa, 1860, s. 55.

⁸ ITES 394 (160) Panemunis.

⁹ LTR 5640 Utenos raj. Kirdeikiai; Saldutiškis; Salos; Kuktiškės.

¹⁰ LTR 5640 Utenos raj. Billakiemis.

¹¹ O. Kolberg. Litwa. // Dzieła wszystkie, Wrocław, 1966, t. 53, s. 392, Nr. 110; Viiniaus ir Trakų aps.; LTA 2235 (166) Alunta; LTR 5640 Antazavė.

¹² LUD I 627 (58) Švenčionių apsk. Užubalių (Zabolotės) vis.

rukymo, apšlakstymo su švęstu vandeniu, verbos šakle, šv. Agotos duonos gabalėliu ir pan. apeigos. Šitoki, galima sakyti, trobesio nebažnytinio pašventinimo-palaiminimo ritualą paprastai atlikdavo šeimininkas, kartais šeimininkė arba abu kartu.

Apeiginis apėjimas aplink naują, dar neapgyvendintą (dar tuščią ūkinį) trobesį paprastai vykdavo, apeinant apie jį su šv. Agotos duona ir druska¹³. Masų nagrinėjama laikotarpio

visiškai beišnykstančių laikytinas naujo trobesio apėjimas su deglu, užfiksuotas XIX a. 7-8 deš. Žeimelio apylinkėse: kad prie pastatų neprieitų velnias ir raganos, prieš įsikeldami į naują pastatą, žmonės paimdavo smalos, įmirkydavo šiaudų kūlį, užrišdavo jį ant karties ir padėgdavo. Pasakui kuris nors iš jų, aukštai iškėlęs tą degantį kūlį viršum galvos, tris kartus apibėgdavo aplinkui gryčią ir visą sodybą žegnodamasis, sakėdavo, kad velnias ir raganos biją ugnies ir kryžiaus, ir dėl to jie čia nebesilankys¹⁴.

Iš trobesio vidaus, ypač iš kampu, piktos dvasios, vaiduokliai ir pan. išvaromi - visas kertes išrūkiant šventintais žolynais, verbomis bei pašlakatant šventintu vandeniu¹⁵. Kad piktos jėgos nepakliūtų vidun per slenketį, prie jo pakasa medinį kryželį¹⁶. O kad gyvenimas naujuose namuose būtų sal-

¹³ES 1090(28) Ignalinos raj. Melagėnai; ES 1090(30) Ignalinos raj. Ceikiniai.

¹⁴VUB, RS, f.152, b.7, p.180-181 - Žeimelis.

¹⁵LTA 460(11) Vabalninkas; LTR 5640 Pušaloto vls. Gailiūnų k.; VUB, RS, f.152, b.7, p.180-181 - Žeimelis.

¹⁶O.Kolberg. Op. cit., Š.392, Nr.107.

dus, persikeldami visas keturias kertes tēpa medumi¹⁷.

I.2. Įsikraustymo (trobesio naudojimo pradžios)
ritualinė struktūra

XIX a. antrojoje pusėje - XX a. pradžioje, pabaigus statyti trobesį ir ruošiantis jame apsigyventi, arba pradėti naudoti ūkinį pastatą, pats įsikraustymo (įsikūrimo) momentas tradiciškai tebėbuvo siejamas su tam tikrais apeiginiais papročiais. Ritualinę struktūrą galime atsekti: apeiginėje atodairoje, t.y. parenkant rituališkai tinkamą laiką trobesio naudojimo pradžiai, bei paties įsikraustymo (įkurtuvių) proceso ritualiniuose veikienuose, inventoriuje.

Kaip rentinio darbų pradžioje, taip ir pradėdant pastatę įsikurti, buvo pasirenkamas toks rituališkai diferencijuotas persikraustymo laikas, kuris maksimaliai garantuotų gyvenimo naujame name sėkmę (t.y. saugumą, turtą, šeimyninę laimę). Pačiomis tinkamiausiomis laikytos porinės savaitės dienos, esant mėnulio pilnačiai. Tai turėjo nulemti pilną ir turtingą gyvenimą¹⁸ ir gausią šeimą¹⁹. Vengta persikraustyti (kaip ir pradėti statybą) pirmadieni²⁰, "jei kelsies-laukia dide-

¹⁷ А.Ф.Михневич: Быт поселян и сельское хозяйство в Ковенской губернии. // Ковенская памятка книжка на 1861 год, Ковно, 1861, кн. I, с. II.

¹⁸ LTA 339(1) Daugėliškis; LTA 440(153) Aukštaišija; LTR 5640 Šakių raj.; LTR 5640 Plungės raj.; LTA 339(2⁴⁵) Tverėčius.

¹⁹ ES 1090(28) Ignalinos raj. Melagėnai; ES 1090(29) Ignalinos raj. Didžiasalis; ES 1090(30) Ignalinos raj. Ceikiniai.

²⁰ ES 1090(28) Ignalinos ir Švenčionių raj.; LTR 5640 Molėtų raj. Inturkė; LTR 5640 Veisiejų raj. Naujarodėis k.

li nepasisekimai²¹. Vengta ir mėnulio jaunaties: "jaunam esant - nesikraustyti ir neišsikraustyti, nes ateiras vabzdži ir žmonės vis nieko neužgyvens"²². Kartais, kad naujam name nebūtų vabalų, graužikų ir pan., persikėlimui pasirinkdavo delšios metą²³.

Pats persikraustymas (daiktų pernešimas) vykdavo pagal tam tikrą ritualinę tvarką. Pirmiausia iškilmingai į naują namą įžengdavo šeimininkai: pirmasis slenkstį peržengdavo šeimininkas (kartais šeimininkė) su duona ir druska, degančia žvake ir kryželiu (šventųjų paveikslais) rankose²⁴. Po to būdavo pernešamas pirmasis baldas - stalas²⁵ (kartais su duona ant jo)²⁶, taip pat dubuo su tokiu skaičiumi šaukštų, kiek būdavo šeimos narių: "kad Dievas duotų sočiai ir ramiai naujam name gyventi"²⁷. Ypač buvo vengiama pirmiausia (iš baldų) pernešti lovą - "visą gyvenimą sirgsi"²⁸. Drabužiai, prieš pernešant į naują trobesį, kruopščiai išskalbiami, išgarinami pirty, iškaitinami saulėje²⁹, o pernešant dar ir apšlak-

²¹LTR 5640 Jurbarko raj. Šimkaičiai.

²²LTR 5640 Lazdijų raj. Pociūnų k.

²³LTR 5640 Vandžiogalos raj.

²⁴LTR 811(113) Salako vls.; LTR 460(11) Vabalninkas; plg.:

P. Dundulienė. Duona lietuvių liaudies gyvenime. // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, t.14, sąs.1, p.61-82

²⁵LTR 5640 Šakių raj. Kriūkai.

²⁶LTR 5640 Plungės raj.

²⁷LTR 5640 Lazdijų raj.

²⁸LTR 5640 Molėtų raj. Inturkė.

²⁹LMD I 188 Punksas.

tomi šventintu vandeniu nuo parasitų³⁰.

Į naujus tvartus galvijai įvedami taip pat pagal tam tikrą tvarką: pirmi vedami jaunesni ir geresnės veislės gyvuliai; kad naujam tvarte niekad nebūtų senų ir blogų gyvulių. Prieš tai visi gyvuliai aprūkami švęstais žplynais, kad "jokios ligos ir kitos nelaimės neištiktų"³¹.

Nauji svirnai taip pat aprūkami švęstais žolynais: "kad pelės nekapotų grūdų"; į aruodus pirmiausia gabenami rugių grūdai, kad "niekad nebūtų duonos stokos"³².

Pužymėtina, kad XIX a. antr.p. - XX a. pradžioje naudojtoje isikraustymo į gyvenamus namus ritualinėje struktūroje dominavo trobesio apsaugos ir gyvenimo gerovės jame užtikrinimo bei trobesio kolektyvinio-visuomeninio sankcionavimo funkcijos.

Pirmosios ugnies įkūrimas naujoje krosnyje bei pirmasis susėdimas už stalo naujame name - neabejotinai tradiciškai buvo viena iš pagrindinių trobesio apgyvendinimo ciklo apeigų. Mūsų nagrinėjamo laikotarpio dar kai kur išlikusiais įkurtuvio apeiginiais momentais siekta: apsaugoti trobesį nuo nelaimių, užtikrinti jame skalsą, šeimyninę santarvę ir t.t. Įkūrę naujoje krosnyje ugnį, į ją mesdavo: "pirmo vainiko šipo skiedrų, kad prapultų visos nelaimės"³³. Taip pat sudegindavo - šventintų žolynų, kad velnias neišsimestų³⁴, įdėda-

³⁰LTR 5640 Utenos raj. Kuktiškės.

³¹Ten pat.

³²Ten pat.

³³IMD I 188(2) Punsko vls.

³⁴LTR 5640 Biržų raj. N.Radviliškis.

vo šv. Agotos duonos, įpildavo šventinto vandens, net "sviesto, mėsos" ir kt. maisto dėdavo, nes "pečiuj yra Dievas ir jam reikia aukoti"³⁵. Pirmąsyk visai šeimai susėdus už stalo naujame name, šeimininkas iškilingai visiems padalydavo šventiškai įneštąją duoną ir druską, kad "visada šeimoje būtų sutarimas ir duonos užtektų"³⁶. Šeimininkė visiems įpildavo pirmojo viralo, ir niekam tuo metu nebuvo galima pasišalinti iš namų³⁷.

Tokie apėiginiai naminių (nedalyvaujant nenamiškiams) įkurtuvių momentai (kaip minėtasis naminis trobesių šventinimas) XIX a. pab. ir ypač XX a. pr. jau buvo benurykštą³⁸.

II. Naujakurių aplankymas

Tradicinė naujo trobesio visuomeninio sankcionavimo (kolektyvinio pripažinimo) funkcija pasireiškė per įsikrausčiusių kaimynų aplankymą bei per dovanas ir vaišes, kuriomis siekia kolektyviai užtikrinti naujo namo gerbūvį ir skalsą jame³⁹. Viešnagėn kaimynai paprastai atėdavo netrukus po įsikraustymo, visiškai nekviesti, duona ir druska nešini, kad

³⁵LTR 5640 Molėtų raj. Videniškiai.

³⁶LTR 5640 "tenos raj. Kuktiškės.

³⁷LTR 5640 Lazdijų raj. Miškiniai ir Žemaitkiemis.

³⁸A. Mažiulis. Min. veikl., p. 14.

³⁹Įkurtuves, dalyvaujant nekviestiems kaimynams, jau XVII a. užfiksavo Motiejus Pretorijus, žr.: Praetorius M. Deliciae Prussiae oder Preussische Schaubuhne. // Mannhardt. W. Letto-Preussische Guterlehre, Riga, 1936, š. 580-581.

"užtikrintų namams laimę"⁴⁰. Pirmąsą peržengdami naujų namų sienketį, svečiai ant krosnies (kartais ant stalo) dėdavo pinigų⁴¹. Šeimininkams būdavo atnešama obuolių arba "babkų", kad gyvenimas naujuos namuos būtų sėkmingas⁴². Nepriimtina pas naujakurius eiti tuščiomis, tokį svečių galima išjuokti⁴³, t.y. taikyti vieną iš efektyviausių tradicinio kaimo viešosios nuomonės poveikio priemonių. Iš kitos pusės, šeimininkai irgi stengiasi pavalšinti svečius, nes jei nevalšinsi - naujuos namuos stalas bus tuščias ir patys šeimininkai gyvens skurde⁴⁴.

XX a. pradžioje ir ypač XX a. pirmoje pusėje daugumai Lietuvos kaimų (be Suvalkijos ir Vilniaus krašto) intensyviai skirstantis į vienkiemius, pasisvečiavimui pas kamynus-naujakurius nebeteikiama ritualinės prasmės. Pas kamynus (ypač pas išsikėlusius iš kaimavietės į vienkiemius) pradedama lankytis tik su reikalais arba pačių šeimininkų pakviestiems į svečius. Tuo pačiu ir nekviestų kamynų pasisvečiavimas, o kartu ir namiškių vykdomas trobesių palaiminimas bei naminės įkurtuvės, palaipsniui (pirmiausia Mažojoje Lietuvoje) virsta naujo pavidalo įkurtuvėmis - viešu pokyliu kviestinių svečių garbei⁴⁵.

⁴⁰ LTR 5640 Rumšiškės; LTR 5640 Lazdijų raj.

⁴¹ ES 1090(30) Ignalinos raj. Ceikiniai.

⁴² LTR 5640 Širvintos.

⁴³ LPA 2387 Kupiškio vls. Paketurių k.; LTR 5640 Utenos raj.; Molėtų raj. Gališkių k.

⁴⁴ LTR 5640 Utenos raj. Biliškiemis; 5640 Rumšiškės.

⁴⁵ Zr.: R. Pietsch. Fischer leben auf der Kurischen Nehrung. Berlin, 1980, š. 75.

III. Trobesio pašventinimas

Be minėtojo - tradicinio, namiškių atliekamo, tik ką pabaigto statyti trobesio pašventinimo, prieš įsikraustant į jį gyventi, nagrinėjamoju laikotarpiu praktikuotas ir liturginis, kunige atliekamas naujo gyvenamojo namo pašventinimas. Jau XIX a. pabaigoje neretai toks pašventinimas būdavo įkorporuojamas į tradicinių įkurtuvių papročius. Tada priklausė visų pirma nuo tradiciškumo, o tuo pačiu ir statybos papročių nykimo viename ar kitame Lietuvos regione intensyvumo. Namiškių atliekamas naujo trobesio pašventinimas nuo XX a. pradžios bent jau didesnėje Lietuvos dalyje imamas laikyti nepakankamu, t.y. "lyg laikinai pašventinančiu namą"⁴⁶. Tokį šventinimą kai kurie valstiečiai jau ima dubliuoti "tikruoju", t.y. kunigo atliekamu bažnytiniu pašventinimu⁴⁷. Manyta, kad to neatlikus ir įėjus gyvent, naujam name vaidensis: "mauros jautis"⁴⁸.

Bažnytinio naujų namų šventinimo (prieš įsikraustant) plitimas labai priklausė ir nuo valstiečių, ypač naujakurių pasiturimumo. Nemaža dalis jų neturėdavo už ką pasikviesti kunigo, nes jam reikėdavo atsilyginti pinigais ir būtinai

⁴⁶LTR 460(11) Vabalninko vls. Noriškių k.

⁴⁷LTR 5640 Šilalės raj. Balsių k.; Pirmąkart įeinant į naują namą, reikia verstis kūliu arba apvirsti. Po to bučiuojamas pečius ir tik tada (t.y. atlikus naminių pašventinimų) galima kvieštis svečius. Tą pačią dieną yra pakviečiamas kunigas, kuris pašventina namus. Tada visi sėda už stalo ir geria, kad namas būtų tvirtesnis.

⁴⁸VUB, RS, f.152, b.7, p.180, užr. J.Šliaras-Žeimelis, 1975.

iškelti vaišes⁴⁹. Kurį laiką, ypač pereinamuoju laikotarpiu (tarpukaryje tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų), tarp tradicinių ir naujo pavidalo įkurtuvių (t.y. iš naminio naujo trobesio palaiminimo į bažnytinį jo pašventinimą) kunigas retai tepakviečiamas⁵⁰. Viešojo kaimiečių kolektyvinė nuomonė toleravo tai, kad kunigą atstodavo šeimininkas, šventinąs tik ką pastatytą gyvenamąjį trobesį, apeidamas apie jį ir paslakstydamas iš bažnyčios parsineštu šventintu vandeniu⁵¹.

Tokiu būdu iki pat XX a. vidurio bažnytinis (kunigo atliekamas) naujo gyvenamojo trobesio šventinimas, dar prieš isikraustant į jį, nors ir praktikuotas pasiturinčių žemaitijas ir Suvalkijos ūkininkų⁵², tačiau taip ir neįgijo visuotinio populiarumo. Tuo tarpu kunigų pasikvietimas, praėjus

⁴⁹LTR 5640 Molėtų raj. Inturkė; Pušaloto vls. Gailiūnų k.; Vandžiogalos raj. Antaniškių k.; LTR 2387(73) Kupiškio vls. Paketurių k.; be to, buvo priimta pastačius namą nešti aukų į bažnyčią, užpirkti mišias, duoti ubagams, "kad piktos dvasios namų neapsėstų" - ES 14(17) Varėnos raj. Dubiškių apyl. Pargių k.

⁵⁰ES 150 Nemunaitis; ES 1090 Ceikiniai; Belagėnai; LTR 5640 Kelmės vls.

⁵¹LTR 5640 Vandžiogalos raj. Antaniškių k.; Ukmergės raj. Lokėnų apyl. Belazariškių ir Jasudų k.

⁵²Kauno M.K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus rankraštynas (toliau -MKČDM) La460 - Vilkaviškio apskr. Filviškių vls. Bebrininkų k.; LTR 5640 Šakių raj. Kriukai; ES 1090 Ylakiai; L. Nezabitauskas. Tautos žemaičiuose. // Tautosakos darbai, 1935, t.1, p.118.

kuriam laikui po apsigyvenimo, į viešas įkurtuvių vaišes šalia kitų svečių – jau gana plačiai praktikuotas nuo pat XX a. pradžios. Be to, kai bažnytinis šventinimas vykdavo dar iki įsikraustymo, tai kunigo garbei ruošiamos vaišės savo ritualiniu turiniu neatstojė tradicinių (nei naminių, nei viešųjų) įkurtuvių vaišių. Kitaip tariant, bažnytinis pašventinimas, kaip minėta, buvo įkorporuotas į tradicinius papročius. Tuo tarpu kunigo pasikvietimas (šalia kitų svečių) į viešas įkurtuvių vaišes jau atspindi situaciją, kai tradicinio papročio ritualinė struktūra degraduoja. Ją imamas pakeisti kanonine liturgija: kunigas švęstu vandeniu pašlaksto naujo trobesio vidaus ir išorės sienas, kampus, sukalba maldų. Namiškiai savo ruožtu sukabina ant sienų šventus paveiklus, pagieda bažnytinių giesmių⁵³.

Plačiausiai bažnytinis naujo trobesio pašventinimas šio šimtmečio Lietuvos kaime išpopuliarėjo ėmus jį atlikinėti per Kalėdas, t.y. parapijos kunigo metinio apsilankymo (Kalėdojimo) metu. Ypač nuo XX a. 3 deš. pabaigos mažiau pasiturintys valstiečiai, naujuose vienkiemiuose pasistatydinę trobesius naujakuriai laukdavo, kol parapijos klebonas, Kalėdodamas užseks ir į jų namus, pasiprašydamis jo pašventinti naujai

⁵³ ES 185(11) Telšių raj. Varnių apyl. Bagėnų k.; LTR 460(11) Vabalninko vls. Nariškių k.; LTR 5640 Šakių raj. Kriūkai; Utenos raj.; Vandžiogalos raj. Antaniškių k.; Jonavos raj.; ES 1090 Pakruojo raj. Pašvitinio apyl. Gegiedždvario ir Pelaniškių k.; LTR 2387(73) Kupiškio vls. Paketurių k.

pastatytąją trobesį⁵⁴. Dėl tos priežasties neretai ir pačios viešosios įkurtuvių vaišės būdavo nukeliamos ir svečiai su-
prašomi Kalėdoms⁵⁵. Jeigu įkurtuvių vaišių su kviestiniais
svečiais per Kalėdas nebūdavo surengiama, tai apsilankęs ir
pašventinęs naują trobesį kunigas likdavo nepavaišintas, ta-
čiau už pašventinimą jam būtinai dovanojama "stuomenų, abru-
sų, linų"⁵⁶.

Pažymėtina, kad nuo XIX a. pabaigos - XX a. pradžios baž-
nytinis naujo trobesio pašventinimas, įsitvirtindamas tradi-
ciniuose statybos papročiuose, iš pradžių - kaip tradicinio
ritualo alternatyvinis elementas, vėliau - kaip vyraujantis
papročių struktūros komponentas, nesuardė tradicinei ritua-
linei struktūrai būdingo funkcionalumo. Tiek sinkretinis nau-
jo trobesio palaiminimas namiškių jėgomis, tiek bažnytinis
pašventinimas, lietuvių, kaip, beje, ir kaimyninių kraštų⁵⁷,
valstiečių buvo suprantamas vienodai - kaip apsauginė prie-
monė nuo įvairiausių namui gresiančių negandų.

⁵⁴ES 1090 Rokiškio raj. Obeliai; LTR 3688 Varnių raj. Gardiš-
kių apyl. Pagirgždutės k.; LTR 5640 Lazdijų raj.; ES 1090(26)
Ukmergės raj. Veprių apyl. Pauplių k.; ES 1090(42) Rokiškio
raj. Južintai; ES 1090 Skuodo raj. Ylakių apyl. Girdenių k.;
ES 1090(7) Jurbarko raj. Šimkaičiai.

⁵⁵ES 135(7) Plungės raj. Truikių apyl. Surblių k.

⁵⁶LTR 5640 Kuršėnų raj.; Kelmės raj. ir kt.

⁵⁷J.S.Bystron, Studya nad zwyczajami ludowymi. Zakładziny do-
mów. // Rozprawy Akademii Umiejętności wydział historyczno-
filozoficzny, Krakow, 1917, ser.2, t.35, S.16.

IV. Įkurtuvių šventė su kviestiniais svečiais

Įkurtuvių, kitaip vadinamų: kurtuvėmis⁵⁸, įkurėmis⁵⁹, su-
kurtuvėmis⁶⁰, kurtuvynomis⁶¹, uchodzinomis⁶², įkurtuvinėmis⁶³
įnkurtuvėmis⁶⁴, namo pragertuvėmis⁶⁵, viešos viešės paprastai
būdavo keliams ilgai nedelsiant po apsigyvenimo. Šiaurės Va-
karų Aukštaitijoje XX a. pradžioje buvo priimta įkurtuvių
šventę kelti praėjus savaitei po iškraustymo⁶⁶, žytų Aukš-
taitijoje - pirmą šventadienį po įėjimo gyvent⁶⁷. Žemaitijoje
įkurtuvės ruošiamos didesnės šventės proga⁶⁸, o kartais
ir ką tik įėjus gyvent⁶⁹. Suvalkijoje įkurtuvėms kviečiant
kunigą, su juo nustatoma ir šventės data⁷⁰. Apskritai pa-
siruošimui užtrunkama priklausomai nuo šeiminkų pasiturimu-
mo. Pvz., Jurbarko apylinkėse būdavo sakoma, kad su įkurtuvė-

⁵⁸ Lietuvių kalbos žodynas, V., 1962, t.6, p.983. - Užpaliai;
⁵⁹ Dusetos; ES 1090 Svedasai.

⁵⁹ ES 1090(10) Mosėdis; V.Milius. Min.veikl., p.61.

⁶⁰ LTR 5640 Molėtų raj. Gališkių k.

⁶¹ Lietuvių kalbos žodynas, V., 1962, t.6, p.983 - Molėtai.

⁶² ES 14(17) Verėnos raj. Dubičių apyl. Margių k.; ES 14(12)
Alytaus raj.; ES 1090 Tverėčius; Mielagėnai; Ceikiniai; Šven-
čionėliai.

⁶³ Lietuvių kalbos žodynas. V., 1957, t.4, p.35 - Suvalkija.

⁶⁴ ES 150 Alytaus raj. Nemunaičio apyl. Gečialaukio k.

⁶⁵ LTR 5640 Pušaloto vs. Gailidų k.

⁶⁶ A.Vitauskas. Meškuičių-Joniškio krašto statybos pobūdis ir
ribos. // Gintasai kraštas, 1938, Nr.3-4 (19-20), p.312-321.

⁶⁷ LTR 5640 Molėtų raj. Gališkių k.

⁶⁸ LR 937(16) Šiaulių apsk. Papilės vs. Bausko k.

⁶⁹ ES 1090 Skuodo raj. Vlakių apyl. Girdečių k.

⁷⁰ ES 5640 Šarūnų raj. Krūkai.

mis tik "biednesnis laukia iki Kalėdų"⁷¹.

Apytikriai nuo XX a. antrojo ketvirčio tarp Lietuvos valstiečių smė vyrauti nuostata, kad įkurtuvės kelia tas, "kas turi iš ko ir kas nori"⁷², o leikas įkurtuvėms pasirenkamas tada, kai šeimininkai "pasigali, kada pasiruošia"⁷³. Kitaip tariant, įkurtuvės jau tapo nebeprivalomu statybos papročių ritualinės struktūros elementu ir imė palaipsniui virsti pramoga. Nors V. Milius ir teisingai pastebėjo, kad per pastarąjį šimtmetį įkurtuvės virto paprastomis vaišėmis, ruošiamomis praėjus kuriam laikui po isikraustymo⁷⁴, t.y. įgavo vtešo pasilinksminimo, surengto kviestiniams svečiams, pavidalą, vis dėlto ne tik XIX a. antrojoje pusėje, bet ir XX a. pirmojoje pusėje (bent jau iki 3 dešimtmečio) įkurtuvės, kaip byloja mūsų naudojami šaltiniai, tebėsižymėjo raiškos formų įvairove.

XIX a. antrojoje pusėje - XX a. pradžioje įkurtuvės kartais buvo keliamos kaip statybos darbų pabaigtuvės. Nors tuo metu dar nemažai trobesių tebebuvo statoma talkomis ir patalkiai paprastai būdavo iškeliami tik ką surentus trobesio sienas bei sunėrus stogo gegnes, t.y. per vainikines, tačiau tais atvejais, kai tie patys talkininkai arba samdytieji statybininkai dirbdavo ir prie vidaus įrangos darbų, galutinės visų darbų pabaigtuvės virsdavo kartu ir įkurtuvėmis: "įkurtuvių vakariene", jos metu šeimininkams būdavo įteikiami rak-

⁷¹ES 1090(7) Jurbarko raj. Šimkaičiai.

⁷²LTR 3688 Varnių raj. Gardiškių apyl. Pagirgėdūtės k.

⁷³ES 1090 Svedasai.

⁷⁴V. Milius. Min.veikl., p.61.

tai nuo naujojo namo⁷⁵. Patalkinių įkurtuvių pavyzdžių galėtų būti M. Davainio-Silvestravičiaus 1888 m. Raseinių apsk. Serbentų k. užfiksuotos įkurtuvės, kurios buvo keliamos, kai "vis pabaig taip tada kelia įkurtuves, per tris dienas banketą, (...) kad anims (talkininkams - V.Č.) vis gerai ir širdis žiūritų ir ta troba būtų ilgus metus be jokio pripatka, ugnies, vagies, razbajaus ligi marų"⁷⁶. Kitaip tariant, kai įkurtuvės būdavo sutapatinamos su trobesio įrangos pabaigtuvėmis, jos tapdavo "vaišingų gaspadorių" keliamomis vaišėmis statybininkams, ir "senos žmonių trobos stovėdavo iki pusantro šimto metų ir daugiau dėl to, kad (šeimininkai - V.Č.) nebuvo skūpūs, storodavos iš paskutinios viens kitą vaišinti, kad kažnas žiūritų ant gero"⁷⁷. Nuo XX a. pradžios tokios vaišės tapo jau nebe talkininkų, o beveik vien samdytųjų meistrų "pamylėjimu" - priedu prie jų atlyginimo⁷⁸. Tuo pačiu į tokias vaišes būdavo sukviečiami kaimynai ir giminės.

⁷⁵LTR 1628(68) Raseinių apsk. Girkalnis: "baigus visą darbą, darbininkai paduoda šeimininkui į rankas raktus, prašydami, kad eitų apžiūrėti, kas negera ir nepatinka. Šeimininkas apžiūrėjęs ir patenkintas jų darbėtumu, vedasi ant įkurtuvių vakarienės".

⁷⁶LMD I /1000(1)/ Raseinių apsk. Serbentų k.

⁷⁷Ten pat.

⁷⁸ES 904(14) Šiaurės Žemaitija; ES 1090(19) Mossėdis; ES 1090(27) Barstyčiai; ES 1090(26) Ukmergės raj. Veprių apyl. Pauplių k.; ES 1090(22) Jurbarko raj. Vadžgiris; Raseinių raj. Verėduvos apyl. Milašaičių k.; ES 1090(7) Jurbarko raj. Šimkaičiai; ES 1090/34/ Skuodo raj. Motėnsi; Plungės raj. Platečiai; LTR 2387(73) Kupiškis vls. Pakoturių k.

Vis dėlto dažniausiai šio šimtmečio Lietuvos kaime, jei jau būdavo suruošiama įkurtuvių šventė, paprastai ją iškeldavo naujojo trobesio įrangos meistrams jau išėjus. Tuo siekta apsitvarkyti ir deramai pasiruošti priimti sukviestuosius svečius, tarp jų ir kunigą. Nežiūrint į tai, ar į įkurtuves būdavo pakviestas kunigas, ar apsidėdavo be bažnytinio naujo trobesio pašventinimo, į vaišes būdavo kviečiami kaimynai, giminės, bičiuliai⁷⁹, kūmai⁸⁰, o atskirais atvejais, ypač Aukštaitijoje, suėdavo ir visas kaimas⁸¹. Neretai pakviečiami ir trobesį įrengusieji, o kartais ir jį surentusieji meistrai. Pastarieji visada pakviečiami, jei šie gyvena tame pačiame kaime⁸². Pasitūrinę ūkininkai kviesdavosi ir muzikantą, nes buvo sakoma, kad ant naujųjų grindų nepašokus, jas "suės grybas"⁸³, o ir pati troba ilgai nelaikyt⁸⁴. Apskritai kviečiamu į įkurtuves atžvilgiu vyravo nuostata, kad šeimininkai "kviečiasi tuos, kuriuos jaučia pareigą kviešti"⁸⁵.

Pakviestieji į įkurtuves niekada neidavo tuščiomis rankomis, nes tai laikoma židele nepagarba šeimininkams: "dykas neina niekas, nes tai tas pats, kas ant išjuokos; neša kas ką, kad tik pastatytos trobos nebūtų dykos"⁸⁶. Svečiai be geres-

⁷⁹V. Milius. Min.veikl., p.61.

⁸⁰LTR 5640 Utenos raj.

⁸¹V. Milius. Min.veikl., p.61; LTR 460(11) Vabalninko vls. Noriškių k.; A. Nažiulis. Min.veikl., p.14.

⁸²ES 150 Alytaus raj. Nemunatčio apyl. Gečialaukio k.

⁸³LTR 5640 Utenos apsk. Biliakalnio k.

⁸⁴LTR 1165(71) Tryškių vls. Giriškių k.

⁸⁵LTR 3688 Varnių raj.

⁸⁶LTR 2387(72) Kapiškio vls. Pakelurių k.

nio maisto (pvz.: mėsos, pyrago, sūrio⁸⁷) ir gėrimo nešdavosi ir dovanas: rankšluostį⁸⁸, paklotę⁸⁹, stuomenų⁹⁰, vištą ar gaidį⁹¹, avi⁹², puspūrij grūdų⁹³, o dažnai ir įvairiausių namų apyvokos daiktų: puodynų, rėdkų, puodų, samčių, šaukštų⁹⁴. Ypač daug buitės inventoriaus sunešdavo nepasiturinčios naujakuriui, kiekvienas ateidamas į įkurtuves atsineša "kū nors ant pradžios gyvenimo, ar samtį, ar rankšluostį, ar šaukštą, kitas vilnų, linų, stuomenų"⁹⁵. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Kupiškio apylinkėse "grytelininkų kurtuvėse" naujakurius apkraudavo bumblalam, kraitalam, gorčiukais, puodais, mediniais bliūdais ir kitokiu jiems (svečiams - V.Č.) atliekamam inventoriumi⁹⁶. Rytų Aukštaitijoje įkurtuvės buvo savotiška šalpos forma nepasiturintiems paremti: "į biedno uohodinas visas kaimas susidėjęs sunešdavo pradžiai gyvenim-

⁸⁷ ES 1090(12) Leipalingio apyl. Guobinių k.

⁸⁸ ES 1173 Minčiakampis.

⁸⁹ ES 1090 Adutiškis; ES 1090(19) Mosėdis.

⁹⁰ ES 1173 Minčiakampis.

⁹¹ ES 1090(30) Tverėdius; LTR 2387(72) Kupiškio vls. Paketuriai.

⁹² LTR 2387(72) Kupiškio vls. Paketuriai.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ ES 1090(19) Mosėdis; ES 1173 Minčiakampis; LTR 5640 Jonavos raj..

⁹⁵ LTR 4906(82) Panevėžio apsl. Aukštupių k.

⁹⁶ Šiaulių "Aušros" istorijos-etnografijos muziejaus archyvas (toliau - ŠAL.) t. 51 - Kupiškio vls. Rudikų k.

mo⁹⁷.

Nuo XX a. antrojo ketvirčio, sparčiai degraduojanti tradicinių įkurtuvių apeigoms, į įkurtuves ne tik kad jau nebesinešama ritualinių atributų: duonos ir druskos, bet dažnai jau einama ir be dovanų - namų apyvokos daiktų. Nešama tik gėrimo (paprastai degtinės) ir valgių (pyragų, bandų)⁹⁸. Nors retkarčiais senesnieji giminaičiai dar atsinešdavo "išventinimui duonos kepalą, kad naujakuriams netruktų duonos"⁹⁹, tačiau iš esmės apeigiškumo jau nebesilaikoma. Pvz., tarpukaryje Kelmės apylinkėse eidami į įkurtuves žmonės sakydavo, kad pirmąsyk įėjus į naują namą "reikės pečių bučiuoti", tačiau tai tebuvo jau tik pajaukavimas, nes tuo metu jau vyravo nuostata, kad "nei kas liepia, nei kas bučiuoja"¹⁰⁰.

⁹⁷ES 1090 Švenčionių raj. Adutiškio apyl. Pociškės k.; plg.: LTR 5640 Utenos raj.: "Kiekvienas eidamas į namų įkurtuvių balių, turi nešti kokią nors dovaną, lyg tai pradedantiems gyventi"; taip pat plg.: LTR 5640 Molėtų raj. Gališkių k.: "Kaimynai, eidami į įkurtuves, turi atnešti šeiminkams dovanų pradžiai gyvenimo".

⁹⁸ES 1090(7) Jurbarko raj. Šimkaičiai; ES 1090(5) Šalčininkų raj. Poškos; ES 1090(34) Skuodo raj. Notėnai ir Plungės raj. Pleteliai; ES 54(327) Kvėdarnas; ES 1271(16) Zarasų raj. Suvieko apyl. Balšičiūniškių k.; ES 135(7) Plungės raj. Truikių apyl. Surblių k.

⁹⁹LTR 5640 Jonavos raj.

¹⁰⁰LTR 5640 Kelmės vls.

Susikvietę svečių šeimnininkai paprastai stengdavosi paruošti jiems vaišes, kurios nebūtų prastesnės už ruošiamas per didžiąsias šventes. Kai kada įkurtuvėms būdavo keliamos net didesnės vaišės nei per vestuves¹⁰¹. XX a. pradžioje šiaurės vakarų Aukštaitijoje įkurtuvėms prisirengdavo kaip "didžiausiam baliui", padarydavo iš kokių 2 pūdų miežių alaus, nes buvo "mada nuo kiekvienų naujų namų durų išgerti po vieną bačką alaus"¹⁰². Visoj etnografinėje Lietuvoj pagrindinis įkurtuvių patiekalas buvo paukštiena¹⁰³. Pagal paprotį buvo būtina patiekti vištą ar gaidį, antį ar žąsį. Aukštaitijoje ir dzūkiškoje Užnemunės dalyje įkurtuvėms neretai duodavo šviežios avienos ar veršienos¹⁰⁴. Be to, ypač Žemaitijoje ir Suvalkijoje, patiekliama įvairiausių konservuotos mėsos produktų: dešrų, kumpių, skilandžių, lašinių bei sūrio ir pyrago. Šeimnininkas visada vaišindavo degtine: kai kurie namine, o dažniausiai - pirktine.

¹⁰¹ES 1090(5) Šalčininkų raj. Žižnių ir Poškų apyl.

¹⁰²LTR 460(11) Vabalninko vls. Noriškių k.

¹⁰³LTR 5640 Ignalinos raj.; ES 1090(9) Lazdijų raj. Šeštokai; ES 1090(27) Barstyčiai; ES 1090(28) Ignalinos raj. Dietkauš-čiznos apyl. Gaveikiškės k.; ES 1090(30) Tverėčius; ES 1090(42) Južintai; ES 1090(5) Šalčininkų raj. Dieveniškės; ES 1090(34) Skuodo raj. Notėnai; Plungės raj. Plateliai; ES 1271(16) Zarasų raj. Suveikas; EK 1090 Obeliai; Lazdijų raj. Kalvarijs.

¹⁰⁴ES 1090(26) Ukmergės raj. Veprių apyl. Pauplių k.; ES 1090/30/ Tverėčius; ES 114(31) Tauragnai; ES 1090(9) Lazdijų raj. Šeštokai.

Apskritai labai stengtasi kuo geriau pavaišinti svečius. Pirmausia todėl, kad, pavyzdžiui, Aukštaitijoje dar vyravo kolektyvinė valstiečių nuostata, kad menkai vaišinant per įkurtuves, naujuose namuose žmonės gyvenus skurdžiai, jų stalas bus tuščias¹⁰⁵. Kita vertus, viešos įkurtuvių vaišės dažnai vykdavo prie to paties stalo vaišinant ir naujo namo pašventintoją - kunigą, o neretai ir pačios vaišės vykdavo (ypač pas mažiau pasiturinčius) per Kalėdas, tad ir įkurtuvių stalas buvo atitinkamai dar pilnesnis, tiek kiek tik leido šeiminių išgalės. Ne veltui, kaip minėta, kai kurie naujai pasistačiusieji, ypač sunkiai besiverčiantys naujakuriai, neturėdami iš ko deramai (t.y. tradiciškai - gausiai) pavaišinti, ne tik kad kunigo nepasikviesdavo, bet ir pačių įkurtuvių nekeldavo.

Naujojo gyvenamojo namo vidų įkurtuvėms stengdavosi išpuošti; vasarą - įvairiais žalumynais, žiemą - popierinėmis gėlėmis, bruknių vainikėliais¹⁰⁶. Vaišės paprastai neapsieidavo be šokių: "reikia išmėginti grindų stiprumą"¹⁰⁷; "ant naujų grindų būtina reikia pašokti, nes priešingu atveju grindis suės grybas"¹⁰⁸; "duoti pasišokti jaunimui, per įkurtuves būtina, nes kitaip troba neilgai tেলাikys"¹⁰⁹. Neapsieita ir be "sienų laistymo": geriant alų ar degtinę stengiamasi kiek gėrimo užpilti ant sienų, kad "namas būtų atsparesnis

¹⁰⁵LTR 5640 Utenos apsk. Biliakalnio k.

¹⁰⁶LTR 987(16) Šiaulių apsk. Papilės vls. Bausko k.

¹⁰⁷LTR 5640 Vandžiogalos raj. Antaniškių k.

¹⁰⁸LTR 5640 Utenos apsk. Biliakalnio k.

¹⁰⁹LTR 1165(71) Tryškių vls. Giriškių k.

gaisrui"¹¹⁰. Vaisinantis buvo įprasta aptarinėti gerąsias ir blogąsias naujojo pastato ypatybes. Jei dalyvaudavo meistras tai šis aiškino, kad viskas gerai, kaip reikiant padaryta o giminės ir kaimynai, kartais nurodydavo pastebėtuosius trūkumus. Populiariausi šventiniai linkėjimai šeiminiukui bei pačiam naujajam trobesiui būdavo tokie pat, kaip ir per pamatinių bei vainikinių vaišes. Paprastai buvo linkima, kad: "namie ilgai laimės būtų"¹¹¹; "troba tvirtų be ugnies, vagies ir karo"¹¹²; "namas ilgai stovėtų ir gospadoriai sveiki būtų"¹¹³; "būtų pilni aruodai"¹¹⁴; "gausi šeimyna"; "ilgai ir laimingai naujuos namuos gyventų"¹¹⁵; šeiminiukai stengiasi iš paskutiniųjų vaisinti, kad tik kiekvienas svetys būtinais palinkėtų. Įkurtuvės - linkama šventė, liūdėti jų metu nedera¹¹⁵. Per jas daug dainuojama, sudainuojama ir įkurtuvių dainų, pvz., Raseinių apylinkėse per įkurtuves "seniaus mėgta" daina:

Oi užkit, gauskit, girių medeliai
 Maži mūsų vaikeliai
 Vai užaugs, užaugs mūsų vaikeliai
 Iškirs girių medelius
 Girelę kirto, pagire vežė
 Dėl margojo dvarėlio.

¹¹⁰ LTR 987(16) Šiaulių apsk. Papilės vls. Bausko k.

¹¹¹ ES 1090 Marijampolės raj. Kalvarija.

¹¹² LLD I/1000(1)/ Raseinių apsk. Šarbenų k.

¹¹³ ES 1090(28) Ignalinos raj. Dietkauščiznos apyl. Gaveikiškės k.

¹¹⁴ ES 1090(4?) Južintai.

¹¹⁵ ES 1090(22) Jurbarko raj. Viežgiriai.

Oi ir iškirto marga dvarelį
 Ant septynių (keturių) kampelių
 Kožnam kampely po gegužėle
 Kas rytelį kukava
 Kol iškukava, kol išlingava
 Mano jaunas dieneles.
 Dėkui tėveliui ir motinėlei
 Kad mani užaugino
 Ale ne dėkui piršleliui melagiui
 Kurs mane išviliojo
 Už jūrų marių, už vandenėlių
 Į svetimą šalėlę (ir t.t.)¹¹⁶

Rytų Aukštaitijoje per uochodinas svečių pirmiausia būdavo sudainuojama daina meistrams, po to - šeimininkams¹¹⁷.

Įkurtuvės, kad ir buvo linksma šventė (pasišokti sueidavo ir nekviesto kalmo jaunimo), tačiau jos nevirėdavo paprastai "vakaruška". Iki pat XX a. vidurio tebebuvo išlaikomas tam tikras įkurtuvių kaip paprotinių valšių iškilmingumas, t.y. jos dar nebuvo vien proga. Tatali rodo 1937 m. Tryškių apylinkėse užfiksuotas tam tikro įkurtuvių etiketo egzistavimo faktas: "jeigu šeimininkui koks neprašytas žmogus netinka, tai jis turi pilną teisę išvaryti, nes sako: "Čia ne vakaruška pas mane yra, bet įkurtuvės ir tamstą prašau išeiti!"¹¹⁸. Be to, Linkmenų apylinkėse buvo įprasta, kad įkurtuvių dieną šeimininkai niekam nieko neskolina, kad besiskolinantieji

¹¹⁶ LMD I /1000(1)/ Raseinių apskr. Serbentų k.

¹¹⁷ BS 1090 Švenčionių raj. Adutiškio apyl. Pociškės k.

¹¹⁸ LMR 1165(71) Tryškių vls. Girikių k.; užr. J.Kaulavičius 1937 m.

"nelišneštų viso turto"¹¹⁹. Tai irgi rodo įkurtuvių, kaip tradicinės šventės, autoritetingumą, nes toks draudimas figūruoja visose svarbiausiose tradicinėse šventėse. Negana to, kai kur dar buvo laikomasi archainių tikėjimų, kad paskutinis iš įkurtuvių vaišių turi išvažiuoti pats seniausias svetys - tada "namai ilgiausiai laikys"¹²⁰.

x . x . x

Pažymėtina, kad įkurtuvių su kviestiniais svečiais šventė susiformavo palyginti vėlai - XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Tam įtakos, matyt, visų pirma turėjo tuo metu išpopuliarėjęs bažnytinis naujo trobesio šventinimas, atliekamas pasikviečiant (ir pavaišinant) kunigą. Be to, tokias viešas įkurtuves, matyt, galima laikyti ir po statybos darbų sekusiųjų patalkių organizavimo tradicijų reminiscensija. Neabejotina, kad tokių viešųjų įkurtuvių šventė funkciškai iš esmės atitiko tradicinį naujo trobesio kolektyvinį pripažinimą (sankcionavimą) viso kaimo akivaizdoje. Kaip minėta, tradiciškai šis vykdavo, kai nekviesti kaimynai suėdavo apžiūrėti naujojo trobesio.

Nors jau nuo XX a. pradžios buvo "mada" į įkurtuves pasikviesti kunigą (t.y. kaimynų ir giminaičių pavaišinimas sujungiamas su bažnytiniu naujo namo pašventinimu), tačiau iki pat XX a. vidurio vis dėlto liko nemažai naujų trobesių, kur įkurtuvės būdavo atšventinamos be kunigo ir be pašventinimo¹²¹.

¹¹⁹ LTR 5640 Linkmenų vls.

¹²⁰ LTR 460(11) Vabalninko vls. Nariškių k.

¹²¹ Nr. 121(14) Kvedaros apyl. Gėrimadu k.; Nr. 1090 Saklavoje raj. pašventinio apyl. Pėlionių k.

Ypač tai buvo būdinga pereinamajam laikotarpiui tarp tradicinių (naminių) ir naujo pavidalo - viešųjų įkurtuvių. Tuo laikotarpiu beveik jokios įkurtuvių vaisės nebuvo ruošiamos¹²² ir kunigas - retai tepakviečiamas¹²³.

Nuo XI a. 3-4 deš. įkurtuvėms įgaunant beveik vien pramoginį pobūdį, kai jų metu "valgoma, šokama (dalyvaujant visam kalmui) ir "jos be puotos ir šokių daugiau nieku nebepasižymi"¹²⁴, tuo pačiu ir nebažnytinis naujo trobesio palaiminimas imtas laikyti prietaru.

Tiek bažnytinis pašventinimas, pakeisdamas sinkretinį palaiminimą, tiek ir kviestinės vaisės - nekviestųjų apsilankymas, išlaikė tradicinės statybos papročių ritualinės struktūros funkciškumą: viešomis apeigomis užtikrinė naujo pastato saugumą, garantavo laimę ir sėkmsą gyvenamajame ir ūkinę sėkmę - ūkiniame trobesyje.

¹²²LTR 2387(72) Kupiškio vls. Paketurių k.

¹²³ES 150 Nemunaitis; ES 1090 Ceikiniai; ES 1090 Melagėnai; LTR 5640 Kelmės vls.

¹²⁴A.Mažiulis. MŪn.veikl., p.14.

DOVANOS IR DOVANOJIMAI LIETUVIŲ
VESTUVĖSE

Angelė Vyšniauskaitė

Straipsnyje analizuojama lietuvių tradicijų (ikitarabinio laikotarpio) vestuvių papročiai tikrai vienu aspektu, būtent, ką ir kuriais apeigų momentais bei kam jaunoji duodavo dovanų ir kas, kuo ir kada ją apdovanodavo. Viso to, kuo ir kuriais momentais dovanomis pasikeisdavo kiti vestuvių apeigų dalyviai, čia neliečiama. Dovanomis suprantame dovanuojamuosius daiktus, o žodžiu "dovanojimai" - išskirtines dovanų teikimo apeigas. Vadinas, straipsnio uždavinys yra išsiaiškinti, kuriais vestuvinės dramos momentais ištekanti į svečią šalį mergina pagal paprotį turėjo duoti dovanas ir kam jas davė.

Tenka atsigręžti į istorinius šaltinius. Štai margrafo Jurgio Fridricho 1578 m. Tilžės apskrities bažnyčioms įsake sakomas "(...)ne tikrai užgertuvėse ir venčiovonystėse visoki individai ir krikščionims nepriestaini būdai bei ceremonijos, bet ir venčiovonystės išpildyme ir tos atskirime visoki nepatogumai randasi, (...)norime mes pagal macią mūsų hercogiškės valdžios tokius pagoniškus pratus (...)uždrausti ir atmesdinti"¹. Tu pat metų įsake Ragainės apskrities bažnyčioms pabrėžiama: "(...)norime tokius pagoniškus ir neviežlybus daiktus užsakyti ir uždrausti ir toliau suderėjimuose ir bylose venčiovonystės ceremonijas ir pajunkimus pagal macis Dieva įstatytus

¹Senieji skaitymai. //Tekstai su įvadais. I d. /Sutaisė Jurgis Gerulis. K., 1927, p.60.

ir pagal įstatymą Bažnyčios Prūsų laikyti"². Apie kokius papročius ("pratus") čia kalbama, nepasakyta, tačiau aišku, kad konstatuojama, jog Mažosios Lietuvos lietuvininkai laikosi su bažnytinės santuokos nuostatais nesuderinamų papročių. Aiškiau tai išvardijama 1638 m. Įsručių ir kitų Prūsijos hercogystės lietuviškųjų apskrčių bažnyčių vizitacijos dokumente, žinomame "Recessus generalis" (Generalinis aplankymas) vardu. Be kitų lietuvių vestuves liečiančių klausimų, čia sakoma: "Jaunoji yra priversta, jeigu pagal jų paprotį jaunikis turi gausią ir garbingą palydą, išdalinti gaunybę dovanų drobe, marškiniiais, rankšluosčiais, megztais vilnoniais daiktais, pinigais ir kt., kad ji netenka visko, ką nuo jaunystės buvo prisiverpusi, prisilaudusi, prisimezgusi, prisisiuvusi; tuo tarpu iš vestuvių svečių visiškai nebulaukia ir negauna jokio pagerbimo dovanomis". Toliau dokumente nurodoma, jog "... turi būti visiškai uždraustos gausingos marčių dovanos ir pagerbiniai, o kas tai daro, trokšta ar skatina daryti, privalo sumokėti bažnyčios labai baudą lygią tų dovanų dvigubai vertei. Priešingai, daug labiau tiktu, kad svečiai ir draugai ką nors dovanotų jaunavedžiams jų gyvenimo pradžiam"³. Kad gyvenime šio įsako nebuvo laikomasi, galima spręsti iš Ragainės apskr. Budviečių parapijos kunigo Teodoro Lepnerio veikale "Prūsų Lietuvis" (paraš. 1690 m.) nusiskundimo ir pagsidavimo: "Būtų labai naudinga, kad apie šį (minėtą 1638 m. dokumentą - A.V.) labai reikalingą ir naudingą karališkąją įsakymą

²Ten pat, p.64.

³Recessus generalis. //Die Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Hertzogthumb Preussen, Königsberg, 1639.

būtų dar kartą išspausdinta, kad jis neliktų veltui paskelbtas, nes yra sakoma: jei įsakymų nesilaikoma, tai jie tėra kaip varpas be širdies". Šį pageidavimą T.Lepneris pagrindžia gyvenimo realybe: "Iš kur nuotakoms imti tokią daugybę dovanų, kurias jos per savo sužadėtuves ir vestuves turi kitiems išdalinti?" Toliau čia pat autorius priduria; "Reikia šia proga pastebėti, kad lietuviški vyriški marškiniai nebūna ilgesni kaip dviejų mastų (mastas, uolektis - 66-70 cm - A.V.); tuo tarpu dovanojamas drobės stamuo yra trijų mastų ar kiek trumpesnis ir masto pločio. Rankšluostis yra apie trijų mastų ilgio ir pusės masto pločio. Juos jos pačios išsiaudžia. Vilnas keliaraiščiama (pakelėms) ir juostoms pačios suverpia, nusidažo ir išsiaudžia. Tai, kaip ir daug kas kita, jaunavedžiams yra nuostolinga, ir aukštojį valdžia minėtuoju lietuviškųjų apskričių vizitacijos dokumentu norėtų panaikinti"⁴. T.Lepnerio bandralaikis klaipėdiškis Nybudžių parapijos Įsručio apsk. kunigas Motiejus Pretorijus, plačiai aprašęs tos apylinkės lietuvių vestuvių papročius⁵, tą faktą, jog jaunoji per savo vestuves įvairiais atvejais išdalija labai daug dovanų, patvirtina. Jis tačiau nurodo ir jai teikiamas dovanas, ir gana vertingas. Vadinas, XVII a. pabaigoje merti, be išdalijamų audinių ir kt. savo kraičio dalykų, vestuvių metu jau gaudavo dovanų - pinigų, gyvulių. Šios žinios gali būti išeities taškas vėlesnių šimtmečių mūsų vestuvių papročiams suprasti.

Apeiginių dovanojimų, t.y. dovanų teikimo apeigų, galima

⁴T.Lepner. Der preusche Littauer. Danzing, 1744, p.47.

⁵M.Praetorius. Deliciae prussicae oder Preussische Schaubühne /Hrsg. von W.Pierson, Berlin, 1871.

išskirti tris pagrindines grupes: 1) pasikeičiama dovanomis tarp jaunųjų santuokos susitarimui (sanderybos, sutartuvės) pažymėti, 2) dovanos teikiamos iš tėvų namų ir giminės išei-
nančiam nariui, 3) dovanomis įsiperkama į svetimus namus ir
giminę bei bendruomenę. XIX a. pabaigoje - XX a. pradžios su-
dėtingos struktūros vestuvių apeigose dar galima rasti ir dau-
giau marčiai ar marčios dovanų teikimo atvejų, tačiau visada
tos dovanos yra kaip simboliniai ženklai, daugiau ar mažiau
pritampą prie minėtųjų grupių apeigų. Tad yra tikslinga at-
kirai panagrinėti kiekvieną apeiginių dovanojimų grupę.

Dovanos šalių santuokos sutarčiai patvirtinti

XIX a. su prisiai lietuvių vedybinuose papročiuose išūri
ekonominių šalių - jaunosios ir jaunojo tėvų - sandėrį, kuria-
me "ūkio interesai į antrą planą nustumia asmens bruožus ir
širdies polinkius", kur "santuoka - civilinis sandėris, ku-
rio teisėtumas priklauso ne tik nuo bažnyčios sankcijos,
kiek nuo visuomenės pripažinimo"⁶. Tokiam susitarimui, prieš
tai aptariant būsimą šeimą liečiančius materialinės buities
klausimus (merginos pasėgos sudėti, jaunųjų būsimą gyvenamą
vietą ir kt.); pasitarnavo piršlybos. XVII a. jos, šaltinių
žodžiais, buvo "labai išėtotos": piršlys triskart atvykdavo
pas merginos tėvus derėtis vienas ir tik ketvirtąjį kartą i-
drauge su jaunikiu. Kaip tik tada įvykdavo galutinės sutartu-
vės, nors E. Pretorijus "sutartuvėmis" vadina piršlio trečią-

⁶ Б.А.Фридман. Юридические воззрения и обычаи крестьян Северо-
Западного края, преимущественно Ковенской губернии, Вильна,
I 1890.

jį (dar be vaikinų) atvykimą, o ketvirtąjį jau "sužadėtuve-
mis". Pagal dovanų davimo tvarką mergina XVII a. per sužadė-
tuves dovanodavo vaikinui pasiūtus marškinius, o sužadėtinis
jai - brangią skarą⁷, tai XIX a. pab. - XX a. pr. randame ir
jungtvių ryto apeigose. XVII a. per sutartuves mergina, kaip
sutikimo tekėti ženklą, prie vainikuotos ir žolynais apkal-
dytos piršlio apeiginės lazdos pririšdavo rištuvus - juostą
kelnėms susijuosti - ir nosinę. Nosinę piršlys privalėjo ati-
duoti jaunikiui, o vieną iš dviejų rankšluosčių, kuriais mer-
gina piršlį sujuosdavo, turėjo nunešti jaunikio tėvams⁸.

T.Lepneris pasiūkina: "Trečiąjį kartą atvykusiam piršliui mer-
gina dovanuoja nosinę, tuo įrodydama, kad ji ne avėlė, kad tai
ne motinos, o jos pačios padaryta... Nosinę, pakeles ir juos-
tą piršlys atiduoda jaunikiui". Autorius šia pat priduria:
"Šitokias dovanas jie supranta kaip ženklą, nes jokių žiedų
nevartoja. Per jungtuves vartojamus žiedus jie yra pasiekolinę
iš vokiečių"⁹. Antanas Juška "Svotbinėje rėdoje", aprašy-
damas XIX a. antros pusės (1870 m.) veliuoniečių vestuvių pa-
pročius, taip pat išskiria "sanderybas, arba sugertuves" ir
po jų sekusias "sužadėtuvių" apeigas. Pagal jį, šalims susit-
tarus dėl kraičių, "mergina-nuotaka įduoda vedžiui (jaunikiui)
rūtų kvietką, įdėtą į drobės stuomenį arba skepetą parnešti
anytai kaip sutikimo tekėti ženklą"¹⁰. Paduodamos jaunikiui

⁷M.Praetorius. Min. veikl., p.77.

⁸T.Lepner. Min.veikl., p.30.

⁹Ten pat, p.31.

¹⁰A.Juška. Lietuviškos svotbinės dainos, t.2, v., 1955, p.29.

šias dovanas Papilio apylinkių nuotakos tardavusios: "Šėnavok mano kvietkelę, kaip aš šėnavojau savo jaunus dienas!"¹¹ Žemaitė teigia, kad "sanderėtuvės" įvykdavusios jau užsakams einant. Ir tada "kavaliarius atvykęs duoda dovanas - panai kelis rublius. Pana savo kavaliieriui pariša kuską (skarelę - A.V.) krominę ar šaliką savo darbo, austą ar nertą. Potam surokuoja veselę"¹². Džūkijoje sutartuvės vadintos "pragertuvėmis", "pragėriais". Rožė Sabaliauskienė savo prisiminimų knygoje "Prie Merkio mano kaimas" gana reljefiškai aprašo "pragėrų" apeigas: "Svotai nešasi mergai dovaną - butelį vyno. Ant butelio kaklelio uždeda baltą skarelę arba nosinaitę su rūtų vainikėliu. Kai susirenka kviestieji ir stalas jau paruoštas, piršlys eina ieškoti jaunosios. Atsiveda. Jaunieji pasiveikina. Mergaitė nuima nuo butelio skarelę su vainikėliu. Tai ženklas, kad sutinka tekėti už šio berno. (...) Jau antri gaidžiai gieda. Kaimynai ekirstoai. O motina neša ir deda ant stalo jaunikiui ploniausios drobės stuomenį, apskuktą gražia juosta. Tą pat ir piršliui. Ir pinigus, jei dovaną neimtu, už išgertas arieklas"¹³. Šiuo atveju motinos dovana - tai pačios sudėrėtiosios dovana.

¹¹W.Nalkowski. (Recenzija Šiaulių paviesto Papilio apylinkių lietuvių vestuvių aprašymo, skelbto 1890 m. Памятная книжка Ковенской губернии). // Wisła, t.XI, Warszawa, 1898.

¹²Žemaitė. Raštai, t.5. V., 1958, p.606.

¹³R.Sabaliauskienė. Prie Merkio mano kaimas. V., 1972, p.145.

Merginos dovanos "kitai pusei" per sutartuves ne visur ir visada buvo vienodos. Vieni informatoriai, pavyzdžiui, teigia, kad, "susitarus dėl vedybų, mergina dovanoja du rankėluosčius - vieną piršliui, kitą - vaikinui, kad parneštų tėvams jos sutikimo ženklą" (ES¹³ 34/17 Kauno apyl.); kiti - "per pragertuves nuoteka dovanoja jaunikiui stuomenį" (ES 1223/1, p.103 Šerkinė); "mergaitė dovanoja jaunajam stuomenį ir rankėluostį, perrištus juosta"¹⁴. Dovanos, matyt, visur buvo traktuojamos kaip pasižadėjimas tekėti. Tuo atveju, jei santuoka neįvyktų dėl jaunojo kaltės, merginos duotąsias dovanas jaunasis pagal paprotį privalėjo gražinti (ES/17 Kračkienys).

Pagal XVII a. šaltinius (M.Pretorijus, T.Lepneris) sutarčių užtvirtinimas - sužadėtuve. Sprendžiant iš simbolinių apeigų (merginos ir vaikinio vienas kito užgėrimas, po to gėrimo likučiais viens kitą aptaškant, pasikeitimas dovanomis, susiėmus už rankų viešas pasibučiavimas), sužadėtuve liaudies buvo laikomos maminėmis jungtuvėmis: po jų jaunieji būdavo drauge suguldomi klėtyje. Užtat nekelia abejonių mišėtų autorių teiginys, kad per sužadėtuves nuotaka dovanodavė jaunikiui pasiūtus marškinius, o šis jai - brangią skarą, kad būdavo atliekama nuotakos apdovanojimo apeiga, o po to - jos apeiginis šokdinimas. Vėlesnių šimtmečių vestuvėse visas šias apeigas randame atliekamas jau kitu metu. Pats dovanų rinkimas nuotakai XVII a. labai panašus į vėlesnių laikų nuotakos užgėres:

¹³ES - IFSR MA Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštynas. Nurodoma bylos Nr., po laiškinio skliaustelio - aprašo Nr.

¹⁴V.Kulikauskienė. Vestuvių papročiai. // *Merkybos*, V., 1961, p.114.

"Nuotakos brolis paima lėkštę, išgeria kaušėlį alaus ir padeda į lėkštę pinigų, kaip dovaną nuotakai. Tą patį padaro ir visi kiti apeigose dalyvaujantieji giminės ir draugai"¹⁵.

A.Juška sužadėtuves vadina žiedynomis (taip jos vadintos Suvalkijoje). Jis nurodo tokias jaunujų vienas kitam dovanas: "Nuotaka duoda vedžiui rūtų kvietką, kurių koteliai suvynioti baltoje skarelėje; jis rūtas išsivyniojęs užsikiša sau už šipono ant krūtinės, skarelę pasilieka, o nuo savo piršto nuovęs žiedą duoda nuotakai, dovanoja mergai puikią skarą"¹⁶.

Analogiškai sužadėtuvių apeigos ir dovanos aprašomos XIX a. antrojoje pusėje Kupiškio apylinkėse. Tik čia pažymėta, kad nuotakos dovaną jaunikui paduoda jos motina ir kad viename triragiškai sulenktos baltos skarelės kampe, be rūtų, dar įkištas sidabrinis žiedas. Jį jaunikis užsimauna sau, o savo žiedą dovanoja merginai¹⁷.

XIX a. jau ir Mažojoje Lietuvoje sužadėtuvių papročiai ir dovanos kiek pakitę. Pagal A.Kuncę "viena iš nuotakos draugų (aišku, nuotakos vardu - A.V.) įteikia jaunikui rūtų puokštelę ir porą puošnių lintų - juostelių kelnėms pasirišti. Puokštelę prisega jam prie skrybėlės, o lintas - prie švarko. Piršlį apjuosia stuomeniu, kurio jis visą dieną nenusiriša. Po to jaunikis padovanoja nuotakai truputį pinigų, sėda su ja už stalo ir išgeria iš vienos stiklinės, vis pasiragindami"¹⁸.

¹⁵M.Praetorius. Min.veikl., p.78.

¹⁶A.Juška. Min.veikl., p.29.

¹⁷B.Buračas. Kupiškėnų vestuvės. //Tautosakos darbai, K., 1953, t.1, p.208.

¹⁸A.Kuntze. Bilder aus dem preussischen Littauen. Rostock, 1884, p.10.

XIX a. vėliuoniečių papročiuose dar minėtina tai, jog laikotarpiu nuo sužadėtuvių iki jungtuvų, lankydamasis pas sužadėtinę, jaunikis atveža jai batelius, o nuotaka per sužadėtinį nusiunčia savo dovanas – anytai drobės stuomenį, vyro seserims – mošoms – po rankšluostį, vyro broliams – dieveriams – po pirštines arba žiškines juosteles¹⁹.

Dovanos nuotakai, ja atskiriant iš giminės ir bendruomenės

Pirmoji reikšmingesnė dovanų rinkimo apeiga, XIX a. dažniausiai atliekama per mergvakarį (žem. pintuves) jungtuvų dienos išvakarėse, žemaičiųkajame papročiu areale žinoma ačiavimo vardu. Vienur ačiūdoavo dar prieš jaunikio atvykimą, kitur jau jam su palydovais atvykus į merginos namus. Vienur ačiūdoavo prieš jaunajai rūtų vainikėlio pynimą, kitur – vainikėlių nupynus. Apeiga žinoma ne vien Žemaitijoje, bet ir Aukštaitijoje bei Dzūkijoje. Ačiūtojos būdavo 2-3 geros dainininkės merginos ar moterys, su lėkšte einančios prie kiekvieno, pradedant motina, tėvu, kitais artimaisiais, giminėmis ir kaimynais, specialiomis dainomis prašančios dovanų nuotakai ir čia pat už jas dainomis atsidėkojančios – "ačiū, ačiū". Pagal M. Valančių apeigai vadovaudavęs jaunikio piršlys, pagal A. Jušką – kvieslys: "Vedžio kvieslys eina prie kiekvieno su staltiese apdengta lėkšte. Dovanas – pinigus kiekvienas deda ant staltiesės, o kvieslys tai padeda po ją į lėkštę, barškina. Stuomenis, rankšluosčius, juostas, pakeles, žekes (kojines – A.V.) – krauna ant kvieslio pečių". Merginos ačiūtojos taip esą

¹⁹A. Juška. Min., veikt. p. 292.

renka "dovanos nuotakai ant šliko arba muturo", t.y. jos moteriškajai galvos dangai. Būdinga, kad per ačiavimą dovanos nuotakai re tik čia pat duodamos, bet ir pažadamos vėliau atiduoti²⁰. Toks, tvėrečėnų terminu, "palūkaninis dovanojimas" XIX a. buvo ir Žemaitijoje, ir Aukštaitijoje: jį be A. Juškos mini M. Vėlančius. Kokios dovanos būdavo duodamos? Vyrų paprastai dėjo pinigų, pažadėdavo gyvulių ar jų prieauglio, moterys - įvairių audinių, rečiau pinigų. Tvėrečiaus apylinkėse tėvas pirmasis dovanodavo dukteriai duonos ir druskos, o motina - rietimą plonos drobės (LMD²⁰ I 475/1). Drobės rietimu nuotaką apdovanodavo motina, kaip liudija aprašai, ir Kupiškio, Rimšės, Dieveniškėnų apylinkėse (LTR²¹ 2750/528; LMD I 627/61). Kupiškėnuose buvo priimta kiekvieną dovana duoti "ne pliką, bet suvyniotą stuomeniu, abrušu, marga juosta"²¹. Susirinkęs į mergvakarį pašalinis jaunimas, rytiečių aukštaičių vadintas guogiais, nuotakai be smulkių pinigų dovanodavo vystyklų, valinį (drobinę juostą suvystytam kūdikiui surišti) ir kitų dalykų, pabrėždami, jog visa tai netrukus busią jai reikalinga. Kiekvieną dovanojantį nuotaka pabučiuodavo. Pinigų mezliava nuotakai jungtusių išvakarėse minima ir viename Ukmergės apskrities lietuviškųjų vestuvių apraše 1890 metais: "pinigai skil-

²⁰Ten pat, p.320.

²⁰LMD - Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Tautosakos rankraštynas. Lietuvių mokslo draugijos rinkiniai.

²¹LTR - Ten pat. Lietuvių tautosakos rankraštynas.

²¹B. Buračas. Min. veikl., p.210.

rti kelionei į jungtuves ir gyvenimo pradžia²².

Sprendžiant iš informacijų, apie 1910-12 metus Dzūkijoje dovanojimų apeiga iš mergvakario buvo perkelta į jungtuviaų dienos rytmetį ar popietę. Kraštotyrininkas F. Virakas, gimęs 1871 m. ir 1963 m. detaliai aprašęs savo gimtąsias Serežiaus apylinkės, jų žmonių papročius (ES 116), teigia, jog toks pri-
mygtinis dovanų nuotakai kaulijimas, visus svečius iš eilės apėinant, iš visų dovanų prašant ir kiekvienam paskui atsided-
kojant ("Dėdė Mikas davė sidabrinį rublį! Ačiū, ačiū!"), "man augant ačiavimas jau baigėsi išnykti". Turėtume tad daryti iš-
vadą, kad ačiavimas mergvakaryje - XIX a. lietuvių vestuvių paprotys. Tai nuotakos artimųjų ir draugų dovanos asmeniui, išsiskiriančiam iš jų draugės, išeinančiam svetur. Vadinasi, mergvakario ačiavimas jau priklausytų, jei ne pilnai, tai bent iš dalies, mūsų išskirtai antrajai dovanojimų grupei: pats do-
vanų meldimo būdas, dėkojimas už jas nuotakos vardu, pagaliau dovanų pobūdis liudija, jog jos skiriamos gimtuosius tėvų namus, savo giminę, draugus ir kaimynus paliekančiam asmeniui.

Suvalkijoje XIX a. antroje pusėje - XX a. pradžioje panašus nuotakos kolektyvinis apdovanojimas buvo vadinamas "metimu ent žiedo"; arba "ant vainiko", t.y. dovanomis žiedui ar vainikui. Čia dovanos buvo duodamos jungtuviaų dienos rytmetį, prieš išvykstant tuoktis į bažnyčią, dažnai dar jaunikui neatvažiavus į nuotakos namus. Nuotaką pasodindavo prie jos pulkui skirto "mažojo stalo". Pradėdavo dovanojimus motina, atnešdama ant stalo balta skarele uždengtą lėkėtę su stambesne pini-

²²Заметка о литовской свадьбе (Вилкомирский уезд Ковенской губ.)

// Живая старина, вып. I, спб., 1890, с. 123.

gu suma ir rietimų plonos drobės. Apeigą Vilkaviškio apsk. Alvito apylinkėse 1897 m. yra aprašęs mokyt. J. Misiurevičius²³. Šią apeigą dar teko autorei stebėti 1955 m. Kauno raj. Senųjų Dvarelėškių ir kituose dabar po Kauno mariomis atsiddrusiuose kaimuose (ES 34/3, 11, 25). Nuotakos tėvas, dėdės, tetos, krikšto tėvai ir kiti giminės "ant žiedo" dėjo po 25-100 rb. (tuometiniu pinigų kursu). Senesnės moterys dovanojo stuomenis ("trivalaktes"), rankšluosčius; netgi nedidelį drobės rietimą. Apeigos metu būdavo grojama maršas. V. Milius tyrinėjimų duomenimis, nuotakai dovanas - rankšluosčius, lovatieses, medžiagos atraižas, indus ir kt. - prieš jungtuves pradėjo laikotarpiu tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų dovanoti ir Punsko apylinkių lietuviai²⁴.

Prieš išvykstant į jungtuves, jaunieji dar kartą tarp savęs pasikeisdavo dovanomis: jaunikis nuotakai atveža rūtų vainikėlį, batus, taip pat dovanų jos motinai ir krikštamotei - batus, pinigų. Marija Paprocke (Znioz) panevėžiečių XIX a. antros pusės vestuvių aprašyme teigia, jog "jungtuvių dieną jaunikis nuotakai atveža vainiką, velioną, šalį ir kepuraitę, o nuotaka jaunikui ir pabroliams duoda nosines, kurių kiekvienoje turi būti įdėta rūtų šakelė"²⁵. Labai detaliai dovanomis

²³И. Мисуревич. Этнографические сведения, собранные в окрестностях Ольвита Вилковишского уезда Сувалкской губ. // Известия Русского Географического общества, спб., 1897, т. 23. с. 80.

²⁴V. Milius. Punskiečių vestuvių papročiai // Liaudies kūryba, t. 1, V., 1969, p. 276.

²⁵Znioz. Wesele w Zakątku Litewskim. // Wisła, t. XI, Warszawa, 1989, p. 463.

pasikeitimo apeigas aprašo B.Buračas XIX a., antros pusės kupiškėnų vestuvėse. Iš aprašymo matyti, kad tai buvo tarsi nuotakos išpirkimo iš motinos ir iš jos seserų apeiga: jaunikio vyriausiasis pajaunys (mitulys) "paėmą nuo stalo lėkštę, uždeda pinigą, gal muštini ar ketvergį, sulig turto. Lėkštę apdengia skaryte, kurios kerteles apačioje suėmęs laiko. Išsiima iš kišenės butelį saldytos, su imbirais ir pipirais virintos, degtinės. Pripila stiklelį ir pakėlęs jį aukštyn užgeria į močią sakydamas: "Sveika, motynėle, užauklėjus man dukrelę!" Užgėręs į močią, paduoda jai skarele apdengtą lėkštelę su dovanomis. Dovanas močia paėmą sau". Paskui taip pat su pinigais užgeria visas iš eilės nuotakas seseris. "Pinigus uždeda jaunikis, jis turi saują, kiekvieną užgeriant užmeta ant lėkštelės. Užgertą pinigą seserys paėmą katra sau". Po to taip pat užgeria nuotakas svočią, pamergs. Galop, paėmęs skarele uždengtą lėkštę, uždeda ant jos rūtų vainikėlį, pinigą, kreipdamasis vardu, užgeria nuotaką ir pasiunčia jai "stiklelį gėrimo ir skarele uždengtą lėkštelę su rūtų vainiku ir dovanomis". Tai paduodamas vyr. pabrolys sako oraciją - išgeria vainikėlį, paaiškina, jog dovanas siunčia jaunasis jaunajai. Jaunoji negeria ir dovanų neima, o "už ją išgeria ir dovanas iš po vainiko paėmą didysis pamergys". Pamergs, nuotakos vardu, įteikia pabroliui baltą skarelę su rūtų šakele ar vainikėliu ir gražų rankšluostį, priklausomai nuo atsiųstos dovanos dydžio. Rankšluostį pabrolys pasilaiko sau, rūtų vainikėlį užgeria jaunikui, o svočia jį prisega jaunikui prie krūtinės. Po visų šių apeigų jaunoji per motiną ar svočią padalija visam jaunikio pulkui mažas su žiūkajis užaugstas drobines skarytes su jose įdėta rūtos ša-

kute. B.Buračas pažymi, kad seniau tokios skarytės būdavę dovanojamais tik "svetimai šaliai"- jaunikliui, pirėliui, pajau-
niam, muzikantams, o XIX a. pabaigoje jos imtos duoti ir
nuotakos pabroliams. "Skarytės buvo dalijamos laimingo kelio
ženklan"²⁶. Panašiai buvo pinigais "perkama" iš motinos nuo-
taka ir Žemaitijoje XIX a., ką yra vaizdingai aprašiusi Žemai-
tė: "Brolis uždengia torielką balta skepetėle, suima kertės
apačioj, padeda ant firšaus pinigus - rublį arba tris, ar pen-
kis, tankiai sidabrinus, priklausęs prieš motiną, pakiša jai
pinigus. Motina priima pinigus, brolis linksmas pašoka, nusi-
pirkęs sau brolienę. O parėdkininkės (pamergės - A.V.) dainuo-
damos baras ant motinos, kam pardavė dukterį". Paskui tokiu
pat būdu įteikia pinigus ir rūtų vainikėlių jaunajai, priklaus-
ęs prieš jos seserį. "Ta, ėmusi peilį ar špilgą, varto ir
veizi pinigus: jei anai negana, neima vainiko; brolis, sugrį-
žęs prie svobų, deda daugiau pinigų ir vėl neša su vainiku;
taip grįžta kelis sykius, kol sesuo priima pinigus ir vaini-
ką, o jam į vietą padeda dovanas - stuomenį, abrusą ar balta
skepetėlę, pagal pinigų ir rūtų kvietką; džiaugias brolis,
įdavęs vainiką. Sesuo prisega vainiką jaunajai ant galvos"²⁷.

Šios apeigos neabejotinai yra tolimų matriarchalinės šei-
mos santykių atšvaitas, kada jaunikis privalėjo žmoną išsipir-
kti iš motininės giminės. Vėlesniais laikais vainiko padavi-
mo nuotakai apeiga ir ta proga jaunųjų pasikeitimas dovanomis

²⁶B.Buračas. Min.veikl., p.216-218.

²⁷Žemaitė. Min.raštai, p.608.

taip pat buvo preliudija į jaunosios atskiskyrimą iš tėvų namų.

Dar XIX a. pabaigoje rytų ir pietryčių Lietuvoje, nuotakos pusei priėmus jaunikio siunčiamą rūtų vainiką, jaunasis per vyr.pajaunį (vietomis per piršlį) tokiu būdu pasiūsdavo jau batelius. Aukštaitijoje nuotakai, jos motinai ir krikšto motinai su oracija įteikdavo padėtus ant lėkštės. Dzūkijoje jų pasiūti nuotakos motina ir krikštamotė būdavo iškviėdama prie krikštasuolės kampe stovėjusio "kitos šalies" arba "didžiojo" stalo. Šią apeigą Trakų raj. Kalvių kaime autorei teko matyti dar 1957 metais. Varėnos raj. Zervynų kaime tai V.Kulikauskienė patvirtina šio amžiaus VII dešimtmetyje²⁸. Kai kur šiaurės Lietuvoje pabroliams, jaunajam už vainiką ir kitas dovanas jungtuvų dienos rytmetį nuotaka dovanodavė po dubultines pirštines, o piršliui dar ir drobės stuomenį (LTS 3936/15 Pakruojis).

XIX a. antroje pusėje visame Aukštaitijos ir Dzūkijos areale, o XX a. - tik tai Dzūkijoje prieš jungtuves jauniki nuotaka ir jos motina, nusivedusios į kamara ar klėtį, apdovano davė jam jungtuvėms nuotakos pasiūtus marškinius. Jungtuvinius ("privinčiavotus") marškinius vyrai ir moterys Dzūkijoje laikydavo savo laidotuvėms. Kaip tik čia intymioje aplinkoje jaunieji pagal paprotį išpažindavo vienas kitam savo kūno negalias bei ligas: tikėta, kad "privinčiavoja" liga nebeišgydoma (LTR 1404/1 Daugai).

Jaunikio padovanotais bateliais apsiavusi, o jaunikis apsiavęs dovanotais marškinius jau rengdavosi ir atsiveiki-

²⁸V.Kulikauskienė. Min.veikl., p.119.

nę išvažiuodavo į jungtuves bažnyčion. J. Balio teigimu, marškinių jaunikniui dovanojimas yra senas daugelio indoeuropiečių tautų paprotys²⁹.

Pagrindinis, didysis jaunosios apdovanojimas - tai jos pirkimas-pardavimas ("mezliava"), prieš išleidžiant pas vyrą. Archaiškesniame vestuvių apeigų variante, kuris XIX a. pab. - XV a. pr. kiek ryškesnis ir pietryčių Lietuvoje, ši apeiga atliekama kaip varžytinės dėl jaunosios tarp jos giminės ir jaunikio giminės atstovų. Pagal L. Jucevičių, aprašiusį XIX a. pirmosios pusės lietuvių vestuves³⁰, taip pat B. Buračo "Kupiškėnų vestuves", kur pirkimo-vedavimo apeiga itin vaizdingai nupiešta³¹, ši apeiga susidėjo iš keturių pagrindinių dalių: 1) jaunosios kasų išpynimo, 2) jos apdovanojimo, 3) gaubimo moteriška galvos danga, arba apmართვეimo, ir 4) pavedimo jaunikniui. Visos šios apeigos yra tiesioginis jaunosios atskyrimas iš buvusios jos socialinės aplinkos, nutraukimas jos ryšių su ligi šiol turėtu "tėvų dukrelės" statusu, ne tik simboliškas, bet ir faktiškas atidavimas į vyro valdžią. "Kiekvienas, kas yra vestuvėse, turi duoti ką nors dovanų", - teigia L. Jucevičius³². Suvalkijoje, Dzūkijoje prie stalo, kur pasodinta jaunoji, dovanojimui specialiai pakviēšia "šaukavas"

²⁹J. Balys, Senoviškos lietuvių vestuvės (vedybos).// Naujoji Romuva, 1943, Nr.75.

³⁰L. A. Jucevičius. Raštai. V., 1959, p.262-263.

³¹B. Buračas. Min.veikl., p.239-247.

³²L. A. Jucevičius. Min.veikl., p.263.

tam tikra formule: "Prašom tėvelį ir motinėle į šventas skobneles dovanotų dukrelės aukseliu, sidabréliu... Prašome į šventą stalą senus ir jaunus, vyrus ir moteris, ir mažus vaikelius jauną mergelę, tolimon kelionėn besiruošiančią, apdovanoti!"³³ Šaukėju paprastai būdavo kvieslys, vestuvių metu ėjęs tvarkdario pareigas. Jaunąją apdovanoja, pradėdant tėvais, broliais, seserimis ir kitais artimais giminėmis, visi vestuvių svečiai, net ir pažiopsoti susirinkęs nekviestas jaunimas. Kiekvieną dėjusį jaunajai dovaną, jaunikio pusės atstovai - piršlys ir svočia-gaubėja, vadinama vakarine svočia (atvykdavo iš jaunikio namų tą vakarą prieš martavinimą), pavaišindavo gėrimo taurele ir rieke karvojaus - apeiginio vestuvių pyrago. Kaip tik todėl Suvalkijoje ir Dzūkijoje, nors ir suprastėjusi, ši apeiga atliekama iki šiolei ir yra vadinama užgėrimis, užgėromis. Dar 1914 m. Reitelaitis apie Suvalkijos dzūkų užgėrių dovanojimus rašė, jog "dabar gi tik šešėlis viso to belikę.(...) Užgėros ir dovanų dalinimas dar yra, bet daugiau tik dėl formos. Kitąsyk, mat sukviestiems svečiams negražu būdave nemesti ant užgėrų, dabar gi tik artimieji giminės ir pulkas (broliai, pamergės) meta.(...)" Paminėtinas senovės užsilikimas - per užgėras torielių daužymas. Jeigu meta naktį užgėrome, tai būtina turi sumušti torielių"³⁴. Vpač taip stengdavėsi prieš kitus pasididžiuoti turtingieji. Paskui dar ilgai apylinkėje būdave pasakojama,

³³V.Krėvė-Mickevičius. Dzūkų vestuvės.//Mūsų tautosaka, t.2, K., 1930, p.74,75.

³⁴J.Reitelaitis. Gudelių parapišos monografija.//Tietuvių tauta, kn.II, d.3, V., 1914, p.424.

kiek kas per tas vestuves yra "dovanų gėrės" (RS 34/17). Matyt, šis paprotys buvo būdingas ne vien suvalkiečiams, nes M. Paprocka pabrėžia jį buvus XIX a. pabaigoje ir vidurio Aukštaitijoje: "Kiekvienas stengiasi monetą įmesti į lėkėtę su kuo didesniu garsu - juo skardesnis skambtelėjimas, tuo širdingiau, atrodo, buvo dovanota"³⁵.

Suvalkijoje per jaunosios užgėras, be pinigų, buvo dovanojama audiniai, daugiausia stuomenys ("trivalaktės") ir rankšluosčiai. Jaunojo atstovės - vakarinės, arba klėstinės, svočios - prieš jaunąją gaubdamos čepčiuku, apsupdavo ("apklėsdavo") plonos drobės stuomeniu (RS 30/20) arba net keliomis didelėmis gėlėtomis, taip vadinamomis šalnavomis, skepetomis (RS 34/24). Tada jauniko pulko vyrai, ant suolų sušokę, plodami rankomis, džiaugiasi: "Mūsų marti! Mūsų marti!" (RS 34/20, 24). Po to būdavo vaišinamasi atsivežtiniais jauniko svočių valgiais, dalijamas ju karvojus.

Visa tai liudija, kad jaunosios apdovanojimas, prieš ją išvežant į marčias, visoje Lietuvoje buvo suprantamas kaip pagrindinis jos atskyrimo iš gimtųjų namų ritualas, tikslai šioji apeiga XIX-XX a. pradžioje turėjo savitum regioninius bruožus. Lyginant su ankstesniais šimtmečiais, pačios apeigos jau buvo įgavusios sudėtingą formą. XX a. eigoje šios apeigos, netekusios turėto socialinio turinio, vėl supaprastėjo.

Už mezliavos-užgėrų dovanas, gautas iš jauniko pusės veikėjų, jaunoji dovanomis atsidėkodavo: vakarinėms svočioms,

³⁵ Znicz. Min.veikl., p.463.

piršliui, maršalkoms (svečių vyrams) - tuojau pat dovanodavo po stuomenį, muzikantams - po rankšluostį (ES 34/24 Jieznas). Ne tiek padėkos už jų triūsą, kiek siekimo svetimos šalies palankumo prasmę galima išidirėti jaunosios dovanose kraitvežiams: juos kryžmai perriša raštuotais rankšluosčiais, "kuriais jie apsirišę važiuoja"³⁶. Pirmine prasme toks vestuvių veikėjų (kraitvežių ir kt.) apjuosimas drabe galėjo reikėti siekimą magiškojo apskritimo dėka juos apsaugoti nuo kerų. Ilgainiui tebuvo suprantamas kaip itin didelis pagarbos ženklas.

Įdomi, tačiau detaliau nepatikrinta žinia yra užrašyta iš Adučiškio: "Kraitvežiams važiuojant per kaimą ir skambinant (skambalai ar žaržolai prikabinoti prie arklių pakinktų - A.V.), visas kaimas nešėdavo ir dovanodavo jaunesiems kas ką išgali: grūdų, paukščių, dešrų ir kt."³⁷. Viena aišku, kad tai bendruomenės solidarumo išraiška - pastangos apdovanoti atsidariusį savo bendruomenės narį.

I nauja bendruomenė įsipirkimo ir priėmimo dovanos

Atskirta iš bendruomenės, atsiėmusi iš tėvų namų jai priklausančią turtą kraišio pavidalu, vežama į svečių šalį jaunoji tampa niekieno nesaugomu, neapibrėžto socialinio statuso asmeniu. Belgų folkloristas Arnoldas van Genepas veikale "Pėrėjimo ritualai" (Rites de passage, Paris, 1909) yra tokį asmenį gyvenimo periodą pavadinęs "liminiu" /limen/, tarpiniu

³⁶J. Staugaitis. Zanavykai. // Švietimo darbas, Nr. 3-4, K., 1921, p. 24.

³⁷L. Lenkauskas. Adučiškio apylinkių vestuvinės dainos. // Tiaudies kūryba, t. I, V., 1969, p. 97.

tarp "atskyrimo" ir "priėmimo"³⁸. Suprantama, kad dabar jaunoji, bėdama iš vienur išėjusi, kitur dar nepritapusi, stengiasi dovanomis įsipirkti ir būti priimta į naują bendruomenę.

Prie šios grupės dovanų galima priskirti jaunosios (ar jos motinos) duodamas dovanas vežėjui, XVI-XVII a. šaltiniuose vadinamam keliovežiui, važnyčia. Jam paduoda pyragą, kepalą duonos ir stuomenį³⁹. Ant kaklo arklių, kuriais vežama pas vyrą (išvažiuodama ar jau nuvažiavusi), marti užriša po rankšluostį. Šis paprotys daugiausia paliudytas iš Dzūkijos (ES 98/113, 127, 143; ES 560/20, 67; ES 566/26; ES 463/43 ir kt.) Alytaus, Varėnos, Lazdijų rajonų. Arklio kaklo apriėšimą, apjuosimą lininiu rankšluosčiu vėlgi galima traktuoti kaip magiškąjį apskritimą, saugantį nuo pikto, dar sustiprintą sakraline lino galia.

M.Praetorius pastebi: "Važiuodama visu keliu, kur tik reikia perkirsti ar pravažiuoti laukų ežias, marti numeta nosinę ir juostą, taip pat numeta ir prie jaunikio sodybos bei klėties. Išmestąsias nosines ir juostas pakelia dieverio tarnai ir jas atiduoda jam; jis jas arba sau pasilieka, arba dovanoja dar netekėjusioms seserims"⁴⁰. T.Lepneris, kalbėdamas apie to pat XVII a. pabaigos papročius Ragainės apskrityje, teigia: "Vos tik jaunoji pasiekia ribą (jaunikio - A.V.) kaimą, išmeta iš savo vežimo stuomenį, kurį pasiima arba jaunikio brolis, arba kitas kuris giminaitis. Išmeta juostą

³⁸Plg: B.Tērner. Символ и ритуал, Москва, 1963, с.16.

³⁹T.Lepner. Min.veikl., p.37.

⁴⁰M.Praetorius. Min.veikl., p.84.

ar porą pakelių"⁴¹. sodybos varčioje su šiaudų kūliu stovinčioms porai senų moterų. Panašius papročius randame Lietuvoje ir XX a. pradžioje: "Varčioje stovi vaikas su šiaudų kūliu, - marti užmeta ant kūlio juostą" (ES 463/25 Ignalina); "Ant kryžiaus berno sodžiu atvažiavusi riša juostą ar stangas (kaspinus - A.V.)" (F 560/16 Azierkų k. Gardino raj., autorės 1956 m. užr.). Svetimasis prie vartų privalo pravažiuoti išsipirkti dovanomis, o tvarkingos sodybos vartai visuomet užkelti. Pasitinkant marčią, vartai ypač rūpestingai saugomi, prie jų stovi sargai. Aprašydamas marčios sutikimą prie tokių užkeltų ir saugomų jaunojo kiemo vartų, XIX a. pirmos pusės Maž.Lietuvos autorius E. Gizevijus rašo: "Nuotakai iš eilės padalijus vartų sargams gėna vertingas dovanas, būtent stuomenis (vyriško ūgio ilgumo linų drobės gabalas), pirštines ir margais raštais aistas juostas, kuriomis ji ir vartus aprišo, vartai galiausiai atsivėrė"⁴². Ignalinos apylinkėse dar duodavo rankšluostį ar stuomenį tam, kas ją vežusius arklius iškinko⁴³.

Panašiomis dovanomis dar iki tol, kol bus jaunikio tėvų pasitikta su skaraline duonos-druskos-vandens-ugnies dovana, kol bus apsupta ar peržengs per avelės vilną, bus apibarstyta grūdais - derliaus ir vaisingumo simbolinėmis dovanomis, marti privalėjo už kiekvieną paslaugą atsilyginti savo rankų dar-

⁴¹T.Jepner. Min.veikl., p.4E.

⁴²E.Gizevijus. Tilžiškių lietuvininkų pervedlavimo aprašymas. // Lietuvininkai, V., 1970, p.153.

⁴³E.Karaliūtė. Vestuvių papročiai.// Ignalinos kraštas, V., 1966, p.168.

bo dovanomis. Tai jos auka šių namų laukų dvasioms, sodybai, būstui, jo gyventojams.

Parvežta į jauniko namus, pagal XVII a. šaltinius, marti būdavo vežama tiesiog prie klėties, ir čia jaunieji suguldomi. Daugelyje Lietuvos vietų šis paprotys išliko ir vėlesniais šimtmečiais. Užtat marčios sutiktuvių apeigos, o drauge ir marčios išperkamosios dovanos, vėlgi įvaldoja. XX a. nusistovėjo paprotys jaunuosius pasitikti prie pirkios durų su duona-druska-gėrimu. Vienur pasitikdavo jaunojo motina (anyta), kitur – jaunojo tėvas (šešuras) arba abudu drauge. Paskutinis sutikimo būdas pirmuosius nukenkuravo ir mūsų laikais jau tapo vienintelis. Bendra taisyklė, ilgiausiai galiojusi dzūkų sąmonėje ir buityje, buvo viena: jaunavedžių pasitikti negali našlys tėvas ar motina. Tokiu atveju pasitinka kuri nors artimų giminių pora. Toks paprotys remiasi tikėjimu, kad našlystė galinti magiškaai nulemti ankstyvą jaunavedžių našlystę. O nuo to, kas jaunuosius arba marčią rituališkai priima jos naujuose namuose, priklauso ir priimančiam (ar priimančioms) duodamų dovanų pobūdis. Taip B. Buračas "Kupiškėnų vestuvėse" rašo: "Išlipus iš vežimo, marti klaupia anytai po kojų, apsupa jos kelius baltos drobės stuomeniu, pabučiuoja anytai į kelius ir abi rankas. Anyta pabučiuoja marčią viršugalvin ir veidan. Marčią lydinti svočia tuos stuomenis nusupa nuo anytos kojų ir jai paduoda". Jeigu kas nors svetimas pasitinka marčią, "tokiai sutikėjai marti kelių nebūčiuoja ir stuomenimis nesupa, o tik pasibučiuoja abi veidan, (...)stuomenį užsveria sutikėjai ant peties". Pasitikdama šėšurą, marti pabučiuoja jam ranką, kaip marčios sutiktuvių dova-

ņā užaveria jam drobās stuomenis. Tas pats autoriuss dar pridiria, kad pirmā vakarā "jaunamartē nerodo savo veido, dēl to ir būdavo vedama tiesiog klētin, o ne gryčion. (...) Gryčioje jaunamartē tā vakarā sēdi veidā nuometu apsigosčiusi ligi nosies, o akių niekam nē nerodo"⁴⁴.

Kaip tik tai paaiškina kai kuriuos dzūku vestuvēse XX a. pradžioje marčios sutiktuvīų momentus, susijusius su dovanomis. Yapč raišķiai "pasisveikinimā su marčia" aprašo V. Krēvā-Mickevičius "Dzūku vestuvēse". Prie stalo, kur ji apsirengusi pasodinta, atēina "marčios nusupti" anyta su duonom kepalu. Marti už nusupimā ant kepalu uždēda dovanā anytai - stuomenī ir rankšluostī. Su divēm gērīmo stiklinēmīs atējusiam šēšurui marti ant lēkštēs uždēda tokiās pat dovanas. Atēina su marčia pasisveikinti vyro broļisai, seserys. Sēsērims marti dovanoja po rankšluostī (mērgaitēms - po skarēlē), suaugusiems broļiams - po plačīā juostā, o berniukams - siauras juosteles. Tada visi sēda valgyti "sutiktuvīų vaišķių", po kurių marti gaubiama moterišķai⁴⁵. Buvus tokius papročius autorei 1959 m. patvirtino viena 70-metē moterišķē iķ Sēņų ju Smilginių k. Rodūnēs raj. (ES 560/67): "netgi vasarā marti būtinai turi būti užsisupusi kokī lopini, kad būtu kā anytai nusupti, kai atēis su marčia pasisveikinti. Už tai marti duoda anytai stonā (stuomeni - A.V.)". Matyti, kad šis paprotys, tuo labiau kad marti visuomet būdavo vežama užsina.kavusi veidā, XII a. dar buvo visoje rytū ir pietry-

⁴⁴ V. Krēvā-Mickevičius. Min.veikl., p.265.

⁴⁵ V. Krēvā-Mickevičius. Min.veikl., p.238, 339.

šių Lietuvoje, nors jau ir tuomet buvo praktikuojamas mačios pasitikimas, analogiškas šiandieniniam.

Kai marti būdavo parvežama tiesiog į kletį, jos ritulinis pasitikimas įvykdavo keltuvių rytą. Šį atvejį kaip tik aprašo A. Juška "Svotbinėje rėdoje": viduryje kiemo ją pasitinkančiam su druskinė ir alaus ąsočiu šešūrai marti dovanoja stuomenį; pirkios slenktį prijuostėmis nušluosčiusioms vyro seserims - duoda po kojines, pirštines ar jucsteles, anytai, ją pasitinkančiai priemenėje, - drobės stuomenį. Paskui iš tų pačių anytos ir šešūro vaduodama savo vietą kerčioje už stalo, marti anytai duoda stuomenį, perjuostą kasiniais, o šešūrai - juosta perjuostus marškinius⁴⁶. Šitoki archaiškesnį marčios sutikimo pirkioje paprotį mini ir M. Paprocka Panevėžio apylinkėse XIX a. pabaigoje: "Stovėdama prie slenksčio anyta marčią apsaupa kailiniais, o marti atsidėkoja už tai dovanojama anytai sijoną, kaptoną ir skarelę. Parėdų atveža ir dovanoja šešūrai. Jie tuo čia pat apsirengia ir, muzikai grojant, džiaugdamiesi šokinėja: "Martį mane apdovanoja, martį mane aprėdė!" Ignalinos apylinkėse yra buvęs paprotys, pagal kurį "anyta kaire ranka bėria po kojų marčiai grūdų, kailinius užmeta", o ant slenksčio marti randa padėtą duonos kepala. Ji turi nusinešti pasidėti ant stalo⁴⁷. "Kas ant jaunųjų, prieš susitinkant su vyro tėvais, užmeta kailinius, tam marti do-

⁴⁶ A. Juška. Min. veikl., p. 338, 339.

⁴⁷ E. Karaliūtė. Min. veikl., p. 168.

vanoje rankšluostų" (BS 98/127 Vėsisėjai). Grūdai, kailiniai - avelės vilna - tai gerovės, turtingo gyvenimo marčiai linkėjimas, vertas jos gausių dovanų. Senovėje susilietimas su vilna galėjo reikšti marčios auką - susilietimą su vyro giminės totemu.

Amžių bėgyje keitėsi dovanų pobūdis, jų sudėtis, dovanų dalijimo laikas ir tvarka, tačiau išliko esmė - atvežta į vyro namus marti privalo gausiomis dovanomis vyro giminei užsitikrinti jų palankumą. Dažniausiai pagrindinis marčios dovanų dalijimas XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vestuvėse vykdavo keltuvių dieną. Šis paprotys atėjo iš anktesnių laikų. Pavyzdžiui, įsakmiai apie dovanas vyro artimiesiems keltuvėse kalba daugelis XVII a. autorių: jau minėtieji M.Pretorijus, T.Lepneris, taip pat E.Vagneris, J.Brandas. Vadinas, pernakvojusi vyro namuose, jaunoji (beje, po įvairių pasitikimo metu jai parodytų palankumo ženklų) jau lyg žengia pirmą žingsnį į teisėtą vietą šiuose namuose, pradeda atgauti savo žmogiškąją moters, namų šeimininkės ir tvarkytojos statusą. Gausiomis dovanomis ji dar labiau jį įtvirtina. Kartais marti dovanas dalija prieš keltuvių ryto pusryčius ("marčios sniedonę", "marčpletį"), kartais po jų. Kartais dalija klėtyje, kartais pirkioje prie stalo, kartais - apeiginio šokio metu. Visa tai yra lokalinės ar chronologinės papročio variacijos. Sverbiausia, kad šio dovanojimo metu marti privalo pastebėti ir apdeltinti dovanomis visus vyro gimnaičius, o tėvus "apbrėdyti nuo galvos iki kojų". Pasak M.Pretorijaus, "ji turi apdovanoti kiekvieną, kuris vestuvėse vargo jos laukdamas, kas prie klėties dainavo su

šoko, kad jį pagerbtų⁴⁶. Pirmiausia dar klėtyje ji padovanoja savo vyrui naujus marškinius, apatines ir viršutines kelnes, jį sujuosia plačia juosta, apdovanoja rankšluosčiu ar bent skaryte atnešusią geldelėje vandens jaunesiems nusiprausti (ES 34/11; ES 560/20 Varėna), meta juostas ant abipus tako tarp klėties ir pirmos sustatytų šlaudų kėlių, įėjusi pirkion kabina puošnų rankšluostį prie durų ant sienos vagelio, įveria rankšluostinėn (ES 98/113 Liškiava), padeda savo puodkele, juosta suriša šluotos kotą, padeda rankšluostį ant krosnies priakakčio, ant smačio. Jeigu atėjusi pirkion randa piršlį ir jaunikio pabrolius aslą "šluojančius" (vieni šluoja, kiti - atgal sąslavas išbleško), visiems po rankšluostį užriša (ES 34/11 Viršūžiglis, LTR 792/181 Daugėliškis). Rytų aukštaičiuose pagal paprotį marti kiekvienam privalėjo dovanoti po du daiktus, pvz., vyro broliams - po rankšluostį ir pirštines ar juostą. Kitiems pabroliams - po rankšluostį ir juostą, muzikantams - tik po rankšluostį (LTR 2083/395 Kamažai); Suvalkijoje duodamą dovaną būtinai kiekviename kabindavo ant kaklo (LTR 2805/15 Marijampolė). Varėnos rajone jaunojo pabrolius marti apdovano-davo dovanojimo apeigos pabaigoje. Tuo tikslu kiekvienas pabrolis atskirai užsipaštydavo muzikantus pagroti jam šokį, kvietė šokti marčią, o ši, kiek apsisukusi, ėmė rankšluostį iš savočios (ji stovėdavo asloje su dovanų ryšuliu), nubraukdavo šokėjui nuo veido prakaitą ir rankšluostį užkabindavo jam ant kaklo. Paakutinis šokindavo ir dovaną gaudavo

⁴⁶ Praetorius. *Mūsų veikl.*, p.87.

muzikantas (ES 62/3 Latežeris).

Po marčios dovanų vyksta "atsidovanojimas", rytų aukštaičiųuose vadintas sūmetiniu. Dabar jau apdovanoja marčią: jaunojo tėvai - pinigais, broliai, viešnios - stuomenimis, rankovėmis (specialiai austos siauresnės drobės gabalas - A.V.), rankšluosčiai (LTR 792/181 Daugėliškis). Pinigus jaunajai meta ir jos pusės palydai, kurie po to išvažiuoja namo (LTR 626/335 Kupiškis). Suvalkijoje šiam apdovanojimui vėl kviečia maršalka, savo apeigine laida ar samčiu sudavęs į siją: "Kad čia pribūtų NN jaunos martelės apdovanoti!.." Pašauktasis meta kiek pinigų į lėkštę. Juo daugiau meta, juo gražiau⁴⁹. Pagal Tilžės lietuvininkų papročius dovanojama moneta būdavo įvyniojama į popierių ir įleidžiama į alaus stiklinę, o alų pasiūlydavo marčiai "išgerti iki dugno"⁵⁰. Veliuonietišiause šešuras marčiai dovanojamą jautį net į seklydį atsivesdavęs. Marti ant abiejų regų užrišdavo po stuomenį - dovaną vyro tėvams⁵¹.

Tiek marčios dovanos, tiek vyro giminės dovanos marčiai - tai priėmimas jos į naują socialinę bendriją. Kai kurios minėtų marčios dovanų - šiaudų, krosnies, samčio, krikštasiulės apdovanojimas - tai atgarsiai senovinių aukojimų namų dvasioms: atsiskyrusi nuo savųjų dvasių globėjų, moteris atengiasi aukomis įsigyti vyro namų globėjų palankumą. Šią mintį yra pareiškęs Z.Slaviūnas "Svotbinės rėdos" papročiu

⁴⁹J.Staugaitis. Min.veikl., p.87.

⁵⁰E.Gizevičius. Min.veikl., p.162.

⁵¹A.Juška. Min.veikl., p.342.

paaiškinimuose⁵². Tai liudija XVI a. veikale, vadinamame "Sūduvių knygele", aprašytas lietuvių paprotys: užrištomis akimis (ji dar ne šeiminkė - A.V.) marti vedžiojama prie kiekvieno sodyboje esančio pastato durų, liepiama jai spir-
ti į duris koja, o tuo tarpu iš paskos su maišu įvairių grūdų mišinio sekantis jaunikio giminaitis beria ant jos grūdus, sakydamas: "Jei busi ištikima mūsų dievams, jie tau visko suteiks"⁵³. M.Pretorijaus veikale "Prūsijos įdomybės" (XVII a.pab.) detaliai aprašomas panašus marčios vedžioji-
mas po jaunikio namus, sodybą. Ją vedžioja jaunikio brolis ir sesuo, lydimi svečių, tarp jų ir marčios brolio. Marti nešasi gausybę dovanų. Priešais kiekvieną pastatą ji turi pašokti. Čia stovi šotis, ir čia marčią užgeria, o tada ji kiekvieną pastatą apdovanoja: klojime, arklių, jaučių, kiau-
lių tvartuose ant slenkščio padeda pinigų, avių tvarte - juostą, karvių tvarte - nuometą, "jaujon skubiai įmeta py-
ragą". Kadangi yra keletas sodų, tai ir čia marti privalo ką nors dovanoti, taip pat ir prie žardo, kuriame džiiovi-
nami javai; turi ką nors užmesti ant tvorų ir vartų, pro kuriuos vedama, taip pat ir prie šulinio. "Jeigu neužtenka drobių ir juostų, privalo įsipirkti pinigais, juos padėda-
ma ant slenkščių bei kitose vietose. (...)\nDu berniukai iš jaunikio draugų tarpo, užsidėję ant sprandų jaučių jungą,

⁵²Z.Slaviūnas. "Svotbinės rėdos" pastabos ir paaiškinimai. // A.Juška. Lietuviškos svotbinės dainos, t.2, V., 1955, p.585.

⁵³Warhefftige Beschreibung der Sudawen auf Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien.//Erleutertes Preussen, Bd.5, 1742 (I leid. 1583 m.).

pasišokinėdami seka marčią. Nuo žemės pakeltus daiktus užriša ant jungo, džiūgaudami ją atsineša į trobą, ir daiktus jaunikio draugai pasidalija"⁵⁴. Atrodytų, kad XVII a. Mažonoje Lietuvoje tebebuvo ankstesni marčios įvesdinimo ir vyro namus papročiai, tik gal jau nebebuvo visuotiniai ir viešai akcentuojama namų dievams aukojimo prievolė.

Tas pats M.Pretorijus mini ir "atsidovanojimo" marčiai papročį. Išvedžioję po sodybą, kur marti dėjo savo dovanas, dieveris su moša ją vėl atsiveda į gyvulių tvartus. Čia jai padovanoja vieną karvę, vieną jautį, vieną avelę, vieną kiaulę, vieną arkli. Kiekvieną marčiai paskirtą gyvulį jos brolis tuoju pat ženkle pasiženklina. Ir autorius toliau priduria: "Jeigu jaunikio tėvas ir draugai turtingi, marčią jie pagerbia dar daugeliu kitų dovanų, o jeigu turtingas jaunikio brolis, pagerbia ją, padovanodamas ką nors savo jauniklių gyvulių"⁵⁵.

Šitaip užsimezga draugiški ryšiai tarp marčios ir naujosios jos bendruomenės. Jeigu jau bendruomenė išleido naują narį, ji rūpinasi jo likimu. O tam, be gero linkėjimų, pasitarnauja gautosios dovanos. Senajame kaime buvo bendros pirtys, bendri šuliniai. Eidama pirmąkart vandens pasisemti, jaunamartė padėdavo drobės stuomenį ant šulinio rentinio šulinio savininkui (ES 560/20 Bobriškės; ES 560/67 Rodūnės raj.), tiesė juostą ar rankšluostį ant pirties krosnies

⁵⁴M.Praetorius. Min.veikl., p.90.

⁵⁵Ten pat, p.92.

pirties kurentojui (ES 463/43 Lynežeris); išėjusi rugių pjauti, apsupdavo stuomenius pirmą supjautą rugių gubą. Jei kuri jaunamartė to nepadarydavo, kitos plovėjos sakydavo: "Tamsu dlyčioj, tamsu!" (ES 560/67 Senieji smilginiai, Rodūnės raj.). Pastarosios dovanos atitekdavo rugių savininkei - anytai ar kaimynei, kuriai jaunamartė talkininkavo.

Visa tai svarbiausia rodo, kad feodalinio, o iš dalies ir kapitalistinio laikotarpio Lietuvos kaime, kur likti merginai neištekėjusiai buvo didelė nelaimė ir negarbė, vienas didžiausių jaunystės rūpesčių buvo prisigaminti - prisiausti, prisimegzti - kuo daugiau ir gražesnių audinių ir kt. vestuvių dovanų. Šis rūpestis ugdė merginos darbštumą. Tai atsispindi ir liaudies dainose:

- Oi, berneli, ne broleli,	- Oi, mergele, ne se-
Ar daug tavo giminėlės,	eulė,
Ar daug reiks man dovanėlių,	Šimtas mano giminėlės,
Baltų drobių, abrusėlių?	O du šimtai susiedė-
	lių.

Giminėlei plonos drobės,
 Susiedėliams - abrusėliai,
 Mažiem vaikam - margos juostos,
 Piemenėliams - karnų vitulėliai⁵⁷.

Reikia sakyti, kad pagrindinės dovanos Lietuvoje - audiniai; tiktai klaipėdiečiuose, palatvyje, šalia audinių, buvo dovanojama ir megztos vilnonės kojinės bei pirštinės, ir tai galima paaiškinti germaniškąja įtaka.

⁵⁶A.R.Niemi., A.Sabalaiškas. Lietuvių dainos ir giesmės šieurrutinėje Lietuvoje. Helsinki, 1912, p.42.

XX amžius atnešė esminius pokyčius į visas gyvenimo sritis: ekonominį gyvenimą, šeimos struktūrą, giminių ir kaimynų santykius, žmonių buitį. Nenuostabu, kad pakito vestuvinių dovanų pobūdis. Nuostabu tik tai, kad jos ir šiandien vaidina didelį vaidmenį mūsų vestuvėse, o tai ir liudija tautos tradicijų gajumą. Gaila tik, kad dažnai dovanos tampa savitiksliu, ir jomis stengiamasi daugiau išskelti save, pasipuikuoti, negu pagerbti nuotaką ar abu jaunuosius.

SEINŲ KRAŠTO LIETUVIŲ VESTUVIŲ PAPROČIAI

Vacys Milius

1967 m. lapkričio 8-18 d. ir 1968 m. birželio 17 - liepos 9 d. mokslinėse išvykose į Seinų krašto lietuvių kaimus šio straipsnio autorius greta kitų kultūros ir buities reiškinių užrašinėjo pasakojimus apie vestuvių papročius. Užrašyta 16 vestuvių arba atskirųjų dalių pasakojimų. Labiausiai klausinėta apie XIX a. pačios pabaigos ir XX a. pirmųjų keturių dešimtmečių vestuves, vieną kitą momentą pagal senųjų žmonių pasakojimus pateikėjai nurodė ir iš praeito amžiaus ankstesnių dešimtmečių. Atkreiptas dėmesys ir į šio šimtmečio šeštajame ir septintajame dešimtmečiais įvykusius papročių pakitimus. Šis straipsnis yra ankščiau minėtos medžiagos apibendrinimas.

Vedybų amžius, vestuvių laikas

XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje vyrai vedavo po karinės tarnybos - nuo 21 iki 30 metų amžiaus, tačiau 21

metų vyras būdavo laikomas jaunas. Merginos paprastai ištekėdavo nuo 20 iki 25 metų amžiaus, per 25 metus jau buvo laikomos senomis. Iš turtingesnių ūkių merginos ištekėdavo ir 18-19 metų amžiaus. Anksčiau ištekėdavo ir tais atvejais, jei merginos tėvų ūkyje nebebuvo vyriškos darbo jėgos.

Vedybos paprastai vykdavo tarp panašaus ekonominio pajūgumo valstiečių vaikų. Sūnui gyvenimo palydovę parinkdavo jo tėvai "po prievarta". Čia lėmė tėvų noras būsimąją šeimą aprūpinti ekonominiu atžvilgiu. Kadangi šeimoje dažniausiai būdavo po keletą vaikų, turėta omenyje ir jaunesniųjų būsima ūkinė padėtis. Jaunosios pasogos kartais prirėkdavo ir kitiems reikalams. Todėl piršliais būdavo vykstama ten, "kur pinigų turi".

Vestuvės būdavo keliamos spalio; lapkričio, sausio ir vasario mėnesiais. Spalis ir lapkritis - laikotarpis po laukų darbų, sodybose sukaupta daugiau gėrybių. Gruodyje dėl advento padaroma pertrauka. O sausis ir vasaris - mėnesiai, tad irgi būdavo tinkamas metas vestuves kelti.

P i r š l y b o s. Piršliais buvo vykstama antradieniais, trečiadieniais ir ketvirtadieniais, rečiau šeštadieniais. Nevažinodavo penktadieniais, mat pasninko diena, taip pat advento metu. Nukeliaudavo ir į kitas parapijas, net už 30 kilometrų, tačiau ne vienas vyresnio amžiaus pateikėjas (-a) pasakė gyvenimo draugą (-ę) suradęs tame pačiame kaime.

Piršliu (svotu) būdavo vyresnio amžiaus, vedęs, gerai mokantis kalbėti asmuo, paprastai giminaitis. Jei tokio nebuvo, prašydavo kaimyną.

Vieni prieš važiudami piršliais per pažįstamus atsiklausdavo merginos tėvų, ar priims, kiti - ne. Atsiklausiant būdavo sutariama ir atvažiavimo piršliais diena. Piršlybų dienomis merginos namuose apsitvarkydavo, pasipuošdavo priimti svečius.

Važiuojant piršliais pasiimdavo jaunojo parūpintą ir rūtomis apkašytą degtinės butelį, kartais net keletą. Rūtomis papuoštas butelis būdavo apsupamas skarele, kaspinu ar nosine. Rečiau veždavosi pirktinio alaus statinaite.

Kartais vaikinai jau gerai buvo pažįstami su mergina, kuriai norėjo pirštis, ypač jei ji buvo iš to paties ar gretimo kaimo. Su gretimų kaimų merginomis būdavo susipažįstama per vakarėlius. Pasitaikydavo, kad piršlys vaikiniui parodydavo merginą bažnyčioje. Tokiu atveju dėl atvykimo piršliais tuoj būdavo susitariama, tačiau pagal tradiciją vaikinai per pažįstamą vis tiek atsiklausdavo merginos tėvų, ar galima atvažiuoti.

Nežinint kaip buvo atvykę - su atsiklausimu ar be jo, įėjus į vidų, piršlys sakydavo, kad jie pasiklydę ir nori pasiklausti kelio arba pernaktoti, arba ieško avyčių pirkti. Viena klausimų formulė buvo: "Ar neturi telyčiukės bergždžios parduoti?" Atsakymas galėjo būti ir toks: "Turim, turim, jei sutiksim, tai galėsite ir pirkti".

Tada piršlys pastatydavo ant stalo degtinės butelį, o merginos motina pėdėdavo pyrago, mėsos. Vaikinai atsisėdavo greta merginos. Jei tėvai žinodavo, kad dukté jau yra susipažinusi su vaikinu, paklausdavo, ar sutarią. Derybas dėl pasogos vedavo piršlys ir tėvas, jaunasis retkarčiais vieną kitą sakinį teįterpdavo. Piršlys ne tik derėdavosi

dėl pasogos, bet ir pagirdavo jaunąjį, jo turta, darbštumą. Tėvas, norėdamas sužinoti, ar išgalės duoti pagaudaujamos pasogos dydį, pirmiausia paklausdavo, kiek jos norėtų. Piršlyse tai išdėstydavo. Jei merginos tėvai nenorėdavo už atvažiavusio pirštis vaikino leisti savo dukters, tai degtinės nė nepradėdavo gerti. O jei mergina sutikdavo su piršlybomis, tai pasiimdavo rūtas ir nosinaitę. Jei piršlybos tą sykį būdavo nesėkmingos, tai gėrimas prapuldavo.

Susitarus dėl tolesnės eigos, mergina vaikiniui ir piršliui dovanodavo po rankšluostį. Rankšluosčiai užsibaigdavo mezginiais. Piršliui dovanotojo rankšluosčio mezginyje kartais pasitaikydavo išmežti žodžiai: "Piršliui melagiui".

D a l y k a s, p a s o g a, š a r v a s. Seinų krašte ištekanči mergina ar užkuriom išeinantis vyriškis turto galėjo gauti trimis pavaldais, kartu turėjusius ir skirtingus pavadinimus - "dalykas", "pasoga", "šarvas". Dalyką sudarė žemė, pasoga - gyvuliai ir pinigai, šarvą - baldai, audiniai, patalynė ir aprangos daly. Šarvas po Pirmojo pasaulinio karo, greičiausiai paveiktas literatūros, imta vadinti "kraičiu".

Šiame krašte žemė arba buvo padalijama tarp vaikų arba vienas jų, dažniausiai vyriausias sūnus, pasilikęs tėvų ūkyje, broliams ir seserims už jų žemės dalis išmokėdavo pinigais. Gautus pinigus naujai sušikūrusi šeima kartais panaudodavo žemei nusipirkti, tokiu atveju šie pinigai irgi buvo laikomi dalyku. Pasogai paprastai būdavo duodama arklys, karvė, pora kiaulių, viena ar dvi avys, vištų, ančių. Šarvą sudarė baldai, kai kurie verpimo ir audimo prietaisai, audiniai (lovaišės, rankšluosčiai, staltiesės, keli rietimai drobės

marškinių stuomenims ir rankovėms), drabužiai (marškiniai, apatiniai ir viršutiniai sijonai, liemenės, palaidinukės, pajuostės, paltai, kailiniai, skepetos, didelė vilnonė skara - viršinė, batai, kai kada dar medpadžiai). Audiniai ir drabužiai būdavo sudėti kuperyje (XIX a. pasitaikydavo ir kubilų), patalynė surišama į paklodę. Iš baldų į šarvą įėjo lova, pora krėslų, stalas ar stalielis, iš verpimo ir audimo įrankių - ratelis, krijelis, lanktis, vytuvai, mestuvai, staklės (stovai). Dėl šarvo sudėties ir apimties piršlybų metu visai nebuvo tariamasi. Dalyko, pasogos ir šarvo dydis priklausė nuo vaikino ir merginos tėvų turtinės padėties.

Dėl didesnio konkretumo, o kartu ir dokumentiškumo ateities kraičio tyrinėtojams chronologine seka pateikiama keleto pasogų ir šarvų sudėties pavyzdžių. Jų gavėjai buvo kilę ir išėję į įvairaus pasiturimumo ūkius.

Agota Pavasarienė 1903 m. atitekėdama į Šlynakiemio kaimą iš 60 margų ūkio atsinešė tokių šarvų: pa'alus, 1 paklodę, 1 maršką lovai pakloti, 3 lankus lininio audklo rankšluosčiams (iš jų galima padaryti 9 rankšluosčius), 3 sijonus (andarokus), 4 marškinius, 1 liemenę (žniūrauką), 4 siuvinėtas prijuostes (pajuostes), 1 paltą, 3 vasarinius puspalčius - "jekes" (jie buvo kartūno pamušalu, nesiekė kelių), 2 žieminės vatinės "jekes", 1 vilnonę skarą (viršinę), 1 porą batų, 4 rietimus drobių, 3 viršutinius marškinius (papetes). Kadangi joks būsimoasis vyras buvo sugrižęs iš Amerikos ir čia pirko žemės, tai Agota gavo 100 rublių jai pirkti.

Anelė Staškevičienė, šio amžiaus pradžioje atitekėjusi į Paliūnų kaimą, sakė, kad "šarvo buvo pilnas Kuperis". Ji sudarė 4 rietimai lininio audeklo marškiniams, 2 rietimai lininio audeklo marškinių rankovėms, 3 pagalvės, 2 pagalvėlės, 2 paklodės, 2 "žiponai" (vasarinis ir žieminis), 1 patalai, o rankėluosčių skaičiaus ji jau nebeatsiminė.

Valinčių kaimo Jurgio ir Ievos Vaznelių vestuvės įvyko 1921 m. J. Varneliai kilęs iš 70 margų ūkio, kuris atiteko vyresniajam broliui. O Jurgiui buvo prirašyta 400 rublių dalyko, už tai jis gavo kumelį ir telyčią. Tą kumelį užaugino, pardavė Funske ir gavo apie 3000 bonų. Ieva atitekėjo iš Trakiškių kaimo, iš 24 margų ūkio. Pasogai gavo 1500 bonų. Jos šarvą sudarė: 1 patalai (patalas), 2 pagalvės, 4 aštuonnytės lovaticės (divonai), 3 nešukuotų linų paklodės, 4 lininiai marškiniai, 4 šilkvilnės (kameliniai) sijonai, 5 vilniniai sijonai, 2 liemenės (šniūraukos) - viena trumpa, kita ilgesnė, 1 vilnonė pirktinė skara (viršinė), piršta už 5 rb., 2 "kazimierinės skepetos", 2 pliušinės skepetos, 1 pora batų, kailiniai, paltas, 2 rietimai sambraukinio, 2 vietiniai rankovaitių, t.y. medžiagos marškinių rankovėms. Į šarvą taip pat įėjo šie verpimo ir audimo įrankiai: 1 ratelis (vindelis), 1 audimo staklės (stovai), 5 skietai (jie buvo skirtingi drobėms, maišams ir vyrų kelnelėms austi), 6 krijeliai, 1 lanktis, 1 vytuvas. Iš gyvulių gauta 1 didelė ir 1 maža kiaulė, 1 avis, 2 antys, 2 vištos. Be to, gavo geldą vaikui prausti. Pradžioje Vazneliai 3 metus gyveno jaunosios tėvų namuose, paskui iš senos moteriškės nusipirko 6 margus žemės, o vėliau dar 6 prisipirko.

Petras Valinčius, Paliūnų kaimo 12 ha ūkio savininkas, 1927 m. vedė merginą iš gretimo Vidugirio Rudoš kaimo (ji atitekėjo iš 6,6 ha ūkelio). Jos pasoga sudarė 100 dolerių. Gyvulių nebuvo imta. Tačiau tuo metu pasogos paprastai būdavo duodama 1 arklys, 1 karvė, 2 kiaulės, 1-2 avys, ančių, vištų.

Pavasarienė 1927 m. iš Pristavonių kaimo atitekėjo į Šaltėnų kaimą, į 12 margų ūkį. Jos motina buvo mirusi, tad kuperį šarvui nupirko brolis, o šarvą priruošė pamotė. Ji gavo 5 pirktinės medžiagos sijonus, apie 10 lininių marškininių, 5 pirktinės gėlėtos bei dryžuotos medžiagos palaidinukes, 2 apatinius sijonus, 1 "jėkę", 1 vatinių palta, patalus, 4 pagalves, 1 porą batų, 1 porą medpadžių (medziokų), 1 porą "šliurių" (medpadžiai be užkulnio), verpimo ratelį (vindelį), stakles (stovus), mestuvus, 3 staklių šaudyklės.

Magdė Valinčienė šio amžiaus penktajame dešimtmetyje iš Valinčių kaimo 40 ha ūkio atitekėjo į netolimą Ožkinių kaimą, į 5 ha ūkį. Ji atsivežė kuperį, lovą, 2 krėslus, keturkampį stalėlį, verpimo ratelį, 4 lovatieses, austas prieš Antrąjį pasaulinį karą, 10 naminių raštuotų rankšluosčių, 5 namines raštuotas staltieses, 1 patalus, 3 pagalves, 6 paklodes. Audeklų nedaug bebuvo likę, jie buvo išdalyti anksčiau ištekėjusioms vyresnėms seserims, jų gavo 3 ar 4 lininio audeklo rietimus. Drabužiai buvo tik fabrikinės medžiagos; turėjo vasarinį ir rudeninį palta, 6 aukneles, 4 sijonus ir baltinių. Pinigų gavo apie 8000 zlotų, tačiau tuo metu jų vertė buvo nedidelė, užteko tik vestuvių išlaidoms. Gyvulių šiai šioms karą ir pirmaisiais pokario metais

buvo sumažšjęs, tad tegavo karvę, avį ir paršiuką.

Ieva Vailionienė iš Vidugirių kaimo nurodė, kad šio amžiaus pradžioje į jos namus užkuriom atėjęs vyras su tokia prsoga: 1 arkliu, 1 karve, 3 kiaulėm, keleta avių ir apie 200 dolerių.

Peržiūrom, užgalkyma i. Sėkmingų piršlybų pabaigoje buvo sutariama, kada važiuos peržiūrų. Jų tikslas - patikrinti piršlio kalbų teisingumą, sužinoti apie būsimo gyvenimo pasiturimumą. Peržiūrom į jaunojo tėvų ūkį važiuodavo jaunosios tėvai, brolis ir ji pati (pastaroji ne visais atvejais). Vykdavo bet kurią savaitės dieną, pasiimdavo butelį degtinės. Būdavo apžiūrimi gyvuliai - antras po žemės valstiečio ūkio pasiturimumo liudytojas. Norint sudaryti geresnį įspūdį, kluono šalinės priekyje būdavo aukščiau prikraunama javų, iš turtingesniųjų pasiskolinama pinigų, parsivedama gyvulių (po vestuvių juos gražindavo). Jei jaunasis turėjo jaunesnių brolių ar seserų, dalis jų būdavo nuslepiama, kad nesimatytų, jog daug pasogų reikės išmokėti. Jei nebūdavo sniego, eidavo apžiūrėti laukų. Peržiūrų metu abiejų pusių tėvai galutinai susitardavo dėl pasogos. Ta proga būdavo nedidelės vaišės. Be to, susitardavo ir dėl užsakymų dienos.

Užsakymams (be jaunųjų) į miestelį važiuodavo piršlys, kai kada ir tėvas. Tėvažiuojančius pavaldindavo. Jei besituokiantieji buvo iš skirtingų parapijų, tai užsakymų važiuodavo pas abiejų pusių klebonus. Kadangi klebonas galėdavo paklausinėti poterių, katekizmo, tai piršlys pakelėje juos pamokydavo. Jei jaunasis per silpnai nusimanydavo tuos dalykus, tai klebonas užsakymų nepriimdavo. Dėl to merginai

kartais tekdavo tų dalykų pamokyti jį. Po užsakymų jaunoji būdavo parvežama į jos namus, čia irgi būdavo paviešima.

Paskutinį užsakymų sekmadienį nuotaka, važiuodama į bažnyčią, ant galvos užsidėdavo gelioną, viršuje papuoštą dirbtinėmis pirktinėmis gėlėmis. Jo kraštuose prisagstydavo rūtų šakelių, o užpakaliniame krašte buvo prisegtas balto šilko "kasnykas", irgi rūtomis apkalšytas.

P a s i r e n g i m a s j u n g t u v é m s. Tradicinės vestuvės tęsdavosi tris keturias dienas, prasidėdavo antradienį, baigėdavosi ketvirtadienį ar penktadienį. Ilgesnes vestuves surengdavo pasiturintys ūkininkai. Pasakojama, kad praėjusiame šimtmetyje jos užtrukdavusios savaitę. Tarpukario metais vestuvės pradėjo trumpėti. Tai lėmė intensyvėjantis ūkininkavimas: nebeuorėta daug laiko gaišinti tokiems dalykams.

Maždaug prieš savaitę iki jungtuvių pradėdami kviesti kaimynai ir giminės. Pastarieji kviesti iki "trečiai kartai". Toliau giminiščius kviesdavo pagal bendravimo laipsnį. Jaunasis (jaunikis) ir jaunoji suieško pabrolius (brolius) ir pamerges (dručkas). Jie buvo iš nevedusių terpo. Pabrolių ir pamergių būdavo nuo 2 iki 6 porų. Savočią jaunasis pasirinkdavo iš savo giminių, jei atsisakydavo, ieškojavo iš pašalinių terpo. Savočia turėjo būti išteklėjusi moteris. Jaunoji vyriausiąja pamerge (dručka) kviesdavo artimesnę, drąsesnę ir apsuksesnę draugę. Jaunosios pulke irgi buvo savočia. Artimiausius kaimynus į vestuves susikviesdavo pati jaunoji.

Praėjusio amžiaus pabaigoje dar gyvavo tradicinis nuotakos atsisveikinimo su gimtuoju kaimu paprotys. Vyriausios pa-

mergės lydima, jaunoji eidavo atsisveikinti su kaimynais. Prie krūtinės ji prisisegdavo rūtų vainikėlių su kaspinu. Įėjusi į trobą, jaunoji žemai nusilenkdavo, atsiprašėdavo kaimynų. Ypač nekantriai ateinančių nuotakų laukdavo vaikai.

Paskutinį užsakų sekmadienį nuotaka į miestelį eidavo su rūtų vainikėliu ant galvos. Buvo ir kitas rūtų vainikėlio nešiojimo būdas: ji prisegdavo prie krūtinės, nuo jo nusilenkdavo baltas maždaug trijų pirštų pločio kaspinas, irgi rūtų prisegsytas.

J u n g t u v i ū d i e m a. Jei pakeliui, jaunasias su sese pažiūrodavo į jaunosios namus paimti ją ir jos pulką į jungtuves. Atvykusį jaunąjį uošvis vienas arba kartu su uošviene pasitikdavo su duona ir druska. Jaunojo pulkas tuo metu vadinamas "žvalgais". Šis terminas rodytų kažkokį senovės laikais buvusį, tačiau XIX a. antrojoje pusėje jau išnykusį vestuvių momentą. Jei būdavo laiko, įėję vidun visi susėsdavo, kai kurį pavalgydavo: jei laiko nebebuvo, tuoj vengdavosi išvykti į jungtuves. Jei nepakeliui, kiekvienas pulkas miestelin nuvažiuodavo atskirai.

Šio amžiaus pradžioje prieš išvykstant į jungtuves dar gyvavo apeiginis stalo apėjimas. Apeidavo tokia tvarka: jaunasias, jaunoji, jaunosios tėvai, svočia, piršlys, pabroliai, pamergės. P. Valinčiaus iš Paliūno kaimo teigimu, apie stalą visus apveddavo piršlys.

Jaunoji prie stalo atsisveikindavo su tėvais ir giminėmis. Tuo metu XX a. pradžioje į atsisveikinimą ateidavo jaunimas, vaikai. Kartais svetimųjų prisirinkdavo daugiau negu kviesimųjų vestuvininkų. Jie taip pat ateidavo į svočios "stovynę",

dovanų teikimo metu. Tačiau gausiausiai prisirinkdavo pirmuoju atveju. Atėjęs jaunikis ir pasiliekančys namuose dainuodavo dainas, pritaikytas jaunosios atsiveikinimo su tėvais momentui tol, kol sugraudindavo jaunąją. Vienos dainos pradžia:

Jokit, jokit jauni berneliai,
 Nepalikit! jauniausio,
 Jei paliksit, neteksit kelelio
 Į uošvelio dvarelį.

Jei į jungtuves važiuodavo atskirai, tai į pirmą vežimą sėsdavo jaunasis, pirėlys ir svočia, kituose vežimuose - pabrolis ir pamergė. Pabrolis kartais įsisodindavo nusižiūrėtą merginą. Jei vykdavo abu pulkai kartu, jaunasis ir jaunoji sėsdavo į atskirus vežimus. Pagal vienus pateikėjus būdavo važiuojama tokia tvarka: pirmajame vežime jaunojo pabroliai, antrajame - jaunasis, pirėlys ir muzikantas, trečiajame - jaunojo svočia, ketvirtajame - pabroliai, pamergės, penktajame - jaunoji, jos svočia, svočios vyras. Pagal kitus pateikėjus į pirmąjį vežimą sėsdavo jaunoji, jos svočia, vyresnioji pamergė, į antrąjį - jaunasis, pirėlys, jaunojo svočia. Praėjusiam šimtmečiui pamergės važiuodavo viename vežime, o pabroliai šalia raiti jodavo.

Pamergės vežimus apkašydavo popieriais, o pabroliams ir kai kuriems kitiems vestuvininkams prie švarko prisėgdavo baltą šilką juosteles su rūtų šakelėmis. Plačiausia ir ilgiausia būdavo jaunojo juostelė, pirėlio - vidutinė, o pabrolių - siauriausios. Pirėliui kaspiną prisėgdavo prie švarko dešiniojo atlapo, pabroliams - prie kairiojo. O muzikantui smuiką papuošdavo raudonais ir mėlynais kaspinais.

Miestėlyje vestuviniškai užsukdavo į špitolę ar pas pažįstamus susitvarkyti drabužių. Šnekėdavo, kad per jungtuves klaupiantis jaunoji turinti priklaupiti jaunojo skverną, tada būsiąs jos viršus, tačiau taip nedarydavo. Po jungtuvių vėl užsėdavo į špitolę, pas pažįstamus ar į karčiamą. Karčiamoje norėjusieji išgerdavo, pabroliai prisipirkdavo saldinių. Jei sustodavo pas pažįstamus, už pastogę duodavo pyrago, saldinių.

Po to važiuodavo stovynėn į svočios namus. Kartais abu pulkai pas vieną svočią važiuodavo, kartais kiekvienas pulkas vykdavo pas savo svočią. Ten viešima, dainuojama, šokama. Valgymai buvo svočios, gėrimai - pabrolių.

Kitą rytą po pusryčių, jei pakeliui, abu pulkai susitikdavo, o jei ne - kiekvienas atskirai nuvažiuodavo į jaunojo namus¹. Čia sodybos vartus rėsdavo užkeltus, prie jų iš svečių tarpo stovėjo vyrai. Kartais prie sodybos rėsdavo specialiai padarytus vartus, užtvirtus viena ar dviem kartelėm. Vartų šonuose stovi sargai, viršuje iškelta baidyklė - iškamša. Vienas sargas užsivilkęs išvertais kailiniais, persirišęs šiaudų juosta, prisitaisęs barzdą, užsimojęs šiaudinę skrybėlę, kitas persirengęs moteriškai. Kartais jie turėdavo medinius šautuvus. Be to, ant kelio užtvėriamos kartelės galąje būti užmauta stebulė su stipiniais, aprištais šiaudų kuleliais, o apačioje padėta lovys su vandeniu. Tą stebulę sukdamį vandenį taškėdavo ir arklius baidydavo. Sargai prašyda-

¹Jei jaunas išėdavo užkuriom, tai vestuviniškai pirma važiuodavo į jo tėvų namus, o paskui persikeldavo ir vestuves užbaigdavo jaunuosios namuose.

vo piršlį išpirkti vartus. Šis turėjo išpirkti juos degtine, saldainiais, tačiau kartais pakildavo vandens butelį. Tarpdu-ryje jaunosius pasitikdavo jaunosios tėvai. Jie turėjo dvi lėkštutes: vienoje buvo duonos ir druskos, kitoje - dvi tau-velės degtinės. Jaunieji pirma išgerdavo, paskui paragaudavo duonos su druska. Tėvai palinkėdavo gero gyvenimo.

Viduje stalas užsėstas moterų. Jos visos "užsiėmusios": mezga, siuva ir dainuoja: "Laukiam laukiam, sveteliai, jūs atvažiuojant" arba "Parvažiavo svočiutė iš Danško, parvežė pyrago pansko". Jaunojo svočia turėjo stalą išpirkti pyragu, dešra, saldainiais. Išvadavus stalą, garbingiausioje vietoje sėsdavo jaunieji, greta jaunojo - piršlys, toliau - jaunojo svočia, prie jaunosios - jos svočia, paskui pabroliai ir pa-mergės, dar toliau - giminės ir kaimynai.

Prieš išvažiuojant į jaunojo namus, įvykdavo jaunosios apdovanojimo ceremonija. Jaunoji sėdosi už stalo, greta jos - pabrolis ir muzikantas. Motina atneša duonos kepalą, suvy-niotą į rankšluostį ir uždėtą juosta. Ant stalo taip pat pa-dėdama dubuo. Pirmiausia į jį įdėdavo pinigų tėvas, po to - jaunosios svočia su vyru, jaunosios pulkas, svečiai, jauno-jo pulkas. Jaunoji kiekvienam nusilenkia, apabučiuoja, atsidė-koja degtinės taurele. Tuo metu dainomis kviečiama dovanoti. Atėjus eilei dovanoti jaunojo pulkui, dainuojama: "Susirin-kote svetima šalė, atiduokite dovanėles". Jaunojo pulkas dovanodamas atsidaunuoja. Po dovanų ateina motina ir uždengia jaunosios galvą balta skepeta. O jaunosios pabroliai suskai-čiuoja pinigus ir įteikia juos jaunajai.

Po vakarienės jaunoji eina apsirengti į svirną. Tuo metu unasis uždeda jai ant galvos pabruvį, kepuraitę. Vėliau jaunoji ėmė atsisakinėti šio papročio, sakydami, ar ir be jų ra kam uždėti. Praėjusiam amžiuje jaunajai vainikas būdau nuimamas, pasodinus ją ant duonkubilio: iššukuojamos kasos, dedama išmargyta kepuraitė ir skepeta. Kepuraitės priekyje vo prisiūti "pabrūviukai". Vainiką uždėdavo jaunojo netekėsis seseriai, jei tokios nebuvo - jo vyriausiajai pamergei. svirną jaunuosius lydėdavo tėvai ir pulkas. O kai sugrįžta trobą, už stalo susėda jaunojo pulkas. Prie stalo jaunąją iveda tėvas. Jis duoda jaunajam rūtų šakelę sakydamas, jog muštų didesne šakеле, kaip šia rūtele. Jaunasis atsakydavo: ei didelė, nei maža". Tuo metu dainuojama:

Oi oi oi oi, kas gi čia yra,

Kad tėvas dukrelę jau atiduoda:

Vienoj rankelėj jauną dukrelę,

O kitoj rankelėj žalią rūtelę.

Tėvas jaunuosius palaimindavo, jei jo nebūdavo, kas nors jaunosios gimių - vyresnis brolis ar dėdė. Laiminant pakima gero, laimingo gyvenimo, kartais ir humoristinių fraų pridėdant, kad ženteliui atiduodama ir sietai, ir ranktai, t.t.

Jaunajai stovint prie stalo, prieina atsisveikinti tėvai, s pulkas, giminės, kaimynai. Jaunimas dainuoja tam momentui itaikytas graudžias atsisveikinimo dainas, pvz., "Sugrįšk, sute, sugrįšk". Į jaunojo namus nevažiuoja jaunieji, pirėlys jaunojo pulkas. Išlydimas jau su žiburiu. Jaunosios pulkas silieka nakvynės.

Jaunajai atsiveikinant su savo namiškiais ir giminėmis, kai visų žvilgsniai nukreipti į šią ceremoniją, jaunojo pavoliai vagia smulkius gyvulius (avis, meitelių, šuni, žąsį, vištą), indus ir nuveža juos į jaunojo namus. Jaunosios tėvai pavogtuosius daiktus arba dovanoja, arba juos reikia sugrąžinti.

Š a r v o v e ž i m a s. Šarvą į jaunojo namus atveždavo 3-4 jaunojo pasiūsti kraitvežiai tą pačią dieną, tačiau anksčiau negu jaunojo pulkas spėdavo nuvažiuoti. Jei šarvas didelis, veždavo dviem vežimais. Kraitvežių kepurės apkaišomos rūtomis ar popierinėmis gėlėmis. Į jaunosios tėvų namus jie pristatydavo kaip pirkliai. Kuris nors jaunosios pusės vestuvininkų paklausdavo, ką jie perka. Jie atsakydavo perką mergas ir kitką. Klausima: kiek mokosite ir t.t. Šarvas buvo sukrautas "kuperyje", laikomas svirne. XIX a. šarvas laikytas iš šulų padarytuose "kubiluose". Jaunosios patalynė, skirta išvežti, irgi buvo svirne atskirai surišta. Kadangi jaunojo sodyboje lovą jaunesiems paklodavo kuri nors moterų, už tai jai patalynėje buvo įdėta pyrago, rankšluostis ar skarelė (skepetukė). Kai ruošiamasi kraitį išvežti, kuperį užsėda jaunosios motina ar kuri nors jaunosios gimnaitė, o moterys supuldavo kraštinėn lovon ir neleisdavo jos išvežti. Piršlys ar jaunasie turėjo šarvą išpirkti pinigais, jie atitekdavo jaunosios motinai. O į kuperį irgi būdavo įdėta pyrago, kumpio, degtinės. Kaip kitais vestuvių momentais, taip ir išvežant kraitį, pasitaikydavo humoristinių momentų. Pvz., jaunosios namiškiai sakydavo: "Tiek šarvo išvežate, kad nepavežate". Kraitvežiams paraginus auklius

- tie vieni be vežimo nueidavo, pasirodo, branktai buvo sidus lais perrišti.

Tik vieno Žegarių kaimo 83 metų amžiaus pateikėjo Jurgio Bražinsko teigimu, šarvą veždavo jaunosios pulko žmonės. Atvežę į jaunojo namus, jie derėdavosi su jo pabrėliais, o suderėję sumušdavo rankomis. Jaunasis krautvežiams duodavo pinigų, kuriuos šie perduodavo jaunosios motinai. Jaunojo tėvas krautvežius pavaišindavo degtine, o jaunoji kiekvieną apdovanodavo rankšluosčiu.

Šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje ir vėliau kartais jaunasis su pirėliu porą dienų prieš jungtuves atvažiuodavo šarvo paimti. Tačiau ir tokiu atveju pirėlys iš jaunojo motinos turėjo jį išpirkti, o jaunoji dovanodavo jam rankšluostį.

J a u n o j o n a m u o s e. Čia tėvai jaunuosius pasitikdavo su duona ir druska, o muzikantai su maršu. Jei tėvų nebebuvo, tai pasitikdavo kuris nors vyresnio amžiaus giminitis. Jaunojo pabrėliai atiduodavo jaunajai jos tėvų namuose pavogtuosius daiktus. Nusivilkę šiltuosius drabužius, vestuvininkai susėsdavo už stalo ir viešėdavo iki vidurnakčio. Po vaišių muzikantai su muzika ir kai kas iš pulko palydėdavo jaunuosius nakvynės.

Rytmetį jaunieji vėl su muzika būdavo prikeliami. Muzikantai užgrodavo maršą. Kartais prikėlėjai pavogdavo jaunosios drabužius, ši turėjo juos išsipirkti degtine ir saldainiais. Jauniesiems praustis vandens paduodavo jaunojo sesuo, jei tokios nebuvo - kuri nors kita moteris. Už tai jaunoji įmesdavo į dubenį pinigą arba dovanodavo rankšluostį ar skarytę.

Valinčių kaimo gyventojų Jurgio Vaznelio, gim. 1893 m., teigimu, nusiprausęs jaunasis dubenin įmesdavo pusrublį, o turtin-
gesnis - visą rublį.

Prieš pusryčius į jaunojo namus atvažiuodavo ir jaunosios pulkas, dabar jie vadinti "svotais". Tą pačią dieną jie išsiekirto į namus.

Likęs vestuvių laikas skiriamas vaišėms ir šokiams. Įsilinksminę vestuviniškai dainuodavo ir užstalės dainas, pvz.:

Kaip pasigėrė jauni bernai,

Tai gražiai dainavo,

Dam lica, dam da lica,

Dam dam dam dam da lica,

Tai gražiai dainavo.

Per vestuves šokdavo polką, pagal senovės paprotį eidavo "ratelius". Eidami ratelius, dainuodavo patys žaidėjai, muzikantai jiems irgi pritardavo.

Iki Pirmojo pasaulinio karo per vestuves grodavo smuiku, rečiau - armonika ir būgnu. Po karo būdavo trys muzikantai, groję trimis ankščiau minėtais instrumentais. Jei muzikantai giminės, jiems nemokėta, jei ne - reikėdavo užmokėti. Muzikantai atvykstančius svečius pasitikdavo maršu. Naktį jie visiems svečiams grodavo "labos nakties". Už tą grojimą vyras turėjo sumokėti ir už šoną, pabrolys - už pamergę. Tuo momentu muzikantai paprašydavo gera šnekėti mokantį žmogų, kad į lėkštutę rinktų pinigų.

Jurgio Bražinsko iš Žagarių kaimo teigimu, paskutinę vestuvių dieną tiek jaunosios, tiek jaunojo namuose svečiai (vyrai) sumedavo pinigų, parsinešdavo iš miestelio alaus, degti-

neš, pyrago, silkų (mat ta diena dažnai būdavo penktadienis ir surengdavo "susiedų stalą". Po šio paviešėjimo svečiai išsiskiratydavo namo.

J a u n o s i o s d o v a n o s. Jaunoji vyro tėvus apdovanodavo atvažiavus vakare - kiekvienam po drobės "stuomenį". (Tai plonas lininis audinys, išbalintas, jo dvilinkis ilgis - nuo žemės iki kaklo). Jei po vestuvių anyta su marčia nesutardavo, tai dovanas jai gražindavo. Kitus apdovanodavo kitą dieną po pusryčių: pabroliams, muzikantams per petį pervesdavo po juostą, pamergės - po skepetą. Dovanojama ten, kur padėtas kuperis, dažniausia svirne. Ši apeiga vadinama "atvožtuvėmis". Dalijant dovanas, jaunas ar kas nors iš jaunų pusės jaunajai pasakinėdavo, koks čia giminė, mat juo artimesnis giminaitis, tuo didesnė turėjo būti dovana. Kartais svočia paduodavo, o jaunoji įteikdavo. Vieną rankšluostį pakabindavo ant stubos sienos, jis atitekdavo anytai ar kuriai nors kitai artimai vyro giminaitei. Su kiekvienu apdovanuotoju jaunoji pašokdavo. Paskutinį šokį šokdavo su vyresniuoju pabroliu. Be to, pavaišindavo kuperin idėtais valgiais. Išdalijus dovanas, sėdama už stalo.

M a i s t a s. Senosiose vestuvėse valgiai buvo gana paprasti. Virtą bei keptą mėsą paduodavo supjaustytą gabalėliais moliniuose dubeniuose. Būdavo ir kopūstų sriubos su atskirai virtomis bulvėmis. Vestuvių pabaigoje duodavo šal-tienos (košelienos). Praėjusiame šimtetyje pasitaikydavo ir avižinio kisieliaus. Pasakojama, kad senovėje degtinė būdavo paduodama dubenyje, iš jo į taureles gėrimo įsipildavo mediniu šaukštu. Alų vartojo pirktinį. Iš ne visai kasdieni-

nių valgių būdavo sviesto, sūrio, keptos žuvies, vėdarų (dešrų), namuose keptų ar miestelyje pirktų pyragų. Šių iki Pirmojo pasaulinio karo užsisakydavo pas Punsko kepėjus. Vyksiantieji į vestuves irgi veždavosi mėsos, pyrago, sviesto, sūri, degtinės butelį, o prašyusiame šimtmetyje - ir duonos, Apie tradicinį vestuvių valgį - "karvojų"-beatsimins tik senesnės kartos pateikėjai. Tai didelė kvietinių miltų banda, kurios viršuje stikline buvo įspausti skrituliukai. Šio amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje vestuvėse pasirodė tortas, jį pristatydavo svočia. Pirmiausia jo duodavo paragauti jaunavedžiams, o paskui ir kitiems vestuvininkams.

P e r p r a š o s. Paskutinė vestuvių dalis buvo "perprašos", vadintos dar "atgrįžtuvėmis". Sekmadienį po vestuvių jaunavedžiai, jaunojo tėvai, svočia, gimtojoje sodyboje tebesantys broliai ir seserys, pasiėmę valgių ir gėrimų, važiuodavo pas jaunosios tėvus įviešėti. Jaunosios tėvai dar pasikviisdavo artimiausius giminaičius. Išbūdavo iki pirmadienio vidudienio ar vakaro.

Kitą sekmadienį jaunosios tėvai vykdavo pasisvečiuoti pas jaunavedžius. Jei namuose buvo nėvedusių vaikų, juos irgi pasiimdavo. Čia irgi atsidavo artimiausi kaimynai, giminės. Būdavo paviešima pusantros ar dvi dienas.

X X a. š e š t o j e i r s e p t i n t o j e d e š i m t m e. Č i o v e s t u v ė s. Šiuo laikotarpiu jaunimas susipažindavo betarpiškai, tad pirėliais nebevažiuojama. Ir senesnie amžius valstiečiai teigė, kad sukuriant šeimą žiūrina ne pasogos, o patikime. Ir tartingas vyras veda mažiau pasiturinčių tėvų dukterį.

Tuo metu žemė nelabai branginta. Ir tarp Seinų krašto lietu-

vių pasireiškia visame pasaulyje vykstantys reiškinys: iš kaimų vykstama gyventi į miestus. Dalis vaikų išsimokslinę gauna tarnybas įvairiuose Lenkijos miestuose, kita dalis išėina darbininkais, o namuose belieka tėvai. Ir, jiems mirus, vaikai nebegrįžta į gimtąsias sodybas užsiimti žemės darbu.

Nuo šio amžiaus šeštojo dešimtmečio Seinų krašto lietuvaitės išteka ne tik savo apylinkėse, bet ir į užjūrius (JAV, Kanada, Australiją) už tenykščių lietuvių. Pirmiausia susirašinėjama laiškais, paskui jaunikis atvažiuoja susipažinti su mergina. Tokiu būdu iš Punsko apylinkės išteko apie 40 merginų, tiek jaunesnio, tiek vyresnio amžiaus. Į užjūrius išteko ir Varšuvoje dirbusios lietuvaitės.

Dabar į vestuves gali svečius sukviesti ir jaunųjų tėvai. Tačiau pabrolius ir pamėgęs susikviečia patys jaunieji.

Jungtuvės būna iš dviejų sykių - civilinės ir bažnytinės. Po civilinės metrikacijos, kurios būna šeštadienį, nuvažiuojama į jaunosios namus ir paviešima. Iš jaunojo pusės čia dalyvauja tėvai, broliai ir seserys, o iš jaunosios pasitaiko ir kaimynų. Gėrimai būna jaunojo.

Po dviejų ar trijų mėnesių šeštadienį ar sekmadienį būna bažnytinės jungtuvės. Jaunojo pusės svečiams atvažiuavus į jo namus ir truputį paviešėjus, užvažiuojama paminti jaunąją į jungtuves. Pagal tradiciją jaunieji į jungtuves važiuoja atskiruose vežimuose: pirma jaunojo, paskui jaunosios pusės. Po jungtuvių jaunoji sėda į jaunojo vežimą. Miestelyje užsukama nusifotografuoti.

Po jungtuvių vykstama į jaunosios namus, kur jaunieji sutinkami su duona ir druska. Po to būna vaišės. Ir dabar, prieš iš-

važiuojant į vyro namus, vagiama: pačiumpamas koks paukštis, indai, nuo sienos nukabinamas paveikslas.

Kraitinius fabrikinius gamybos baldus (lova, drabužių . spinta, stalą, kelias kėdes) jaunoji nusiperka miestelyje ir prieš jungtuvės nuveža į jaunojo namus. Drabužiai ir audiniai vežami ne tik kuperyje, bet ir lagaminuose.

Kitą dieną vestuvininkai persikelia į jaunojo namus. Pakeliui jaunimas kartimi, papuošta žalumynais, užtveria kelią ir su muzika pasitinka vestuvininkus, kurie turi išsipirkti saldumynais ar vynu.

Ir šiais laikais jaunoji, nuvežianti į vyro namus, po pirmųjų vaišių apdovanoja tėvus, brolius, seseris. Pirmiausia apdovanojama anyta. Jai duodama graži suknelė ar medžiaga suknelėi. Uošvis gauna viršutinius marškinius, vyro broliai - irgi viršutinius marškinius arba medžiagos kelnėms, seserys (mošos) - po skarelę, medžiagos palaidinukei ar marškiniams.

Dabar vestuvės neapsieina be tortų. Jų daugiausia pristato pamergės, bet ir jaunųjų namuose jų iškepama. Vaišes paruošti kartais pakviečiama šeiminkavimo kursus lankiusi moteris. Ji kepa tortus, sausainius, paruošia mėsos ir žuvies patiekalus. Už tai jai atsilyginama pinigais. Svečia irgi atsiveža valgių bei gėrimų. Dabar gėrimų per vieną vestuvių dieną daugiau sunaudojama negu seniau per visas vestuves.

Muzikantai kai kada būna abiejose pusėse. Grojama akordeonu, smuiku ir klarnetu. Šeiminkai retai beprimoka muzikantams, jais pasitenkina iš svečių surinktais pinigais. Atvažiavusiems bei atėjusiems muzikantams sugroja maršą, už jai iš jų gauna pinigų. Kada pirmą sykį sėdama už stalo, kiekvienam sugro

jama po maršą. Antrąją vestuvių dieną svečiams sėdant prie stalo, grojama "labas rytas" ir vėl ^šlėkštele renkami pinigai.

Nauju dalyku laikytinas jaunųjų apdovanojimas. Jaunajam dovanos (dažniausiai viršutiniai marškiniai) įteikiamos prieš jungtuves tuoj nuvažiavus į jo namus. Jaunėji irgi apdovanojama tuoj nuvažiavus į jos namus. Ji daugiausia įteikiama naminiai rankšluosčiai, lovatiesės (divonai), apatiniai drabužiai, medžiagos suknelei, staltiesės, lėkštės. Net lenktyniaujama norint kuo geresnę dovaną įteikti. Dovanas teikti jaunajai pradėta tarpukario metais. Pagal vienus pateikėjus šis paprotys yra atėjęs iš užjurių, pagal kitus - iš miestų.

Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje į abi puses dar buvo vykstama perprašų.

DOROVINĖS VERTYBĖS KRIKŠTYNŲ PAPROČIUOSE

Rasa Račiūnaitė

Daugelis tradicinių kultūros vertybių paveldimos šeimoje. Šeimos papročiuose susijungia žmogiškieji ir etniniai tradicijų pradai. Iš kartos į kartą perduodami gyvenimo principai, įsitikinimai, senųjų tikėjimų vaizdiniai tampa svarbiais veiksniais, jungiančiais šeimą ir etninę bendruomenę. S.Yla knygoje "Lietuvių šeimos tradicijos" rašė: "Jei tradicijos sunyksta šeimoje, jos sunyksta ir tautinėje bendruomenėje. Kai sunyksta tradicijos, žmogus ir tauta nebetenka dorinės, dvasinės atramos"¹.

Šiame pranešime bus bandoma moraliniu aspektu aptarti vie-

¹S.Yla. Lietuvių šeimos tradicijos. Ch., 1978, p.14.

na šeimoms šventę - krikštynas, susisiejančias su kitais svarbiausiais žmogaus gyvenimo momentais - vedybomis ir mirtimi. Pirmiausia reikėtų apibrėžti krikšto ir krikštynų papročių terminus. Krikščionių krikšto sakramentą galima apibūdinti kaip "ritualinį veiksma, reiškiantį krikštijamojo apvalymą nuo gimtosios bei kitų nuodėmių ir priėmimą į tikinčiųjų bendruomenę"². Krikštas yra pirminis krikščionių sakramentas. Per jį veikia visi kiti sakramentai. Jo apeigose esminė dalis yra vandens užpylimas ant krikštijamojo. Jono evangelijoje Kristus yra pasakęs Nikodemui: "... Kas negims iš vandens ir Dvasios, neįeis į Dievo karalystę" (Jn 3,5)³. Krikščioniškas krikštas ir yra dvasinis gimimas iš vandens ir šv.Dvasios.

Per krikštą įeidamas į krikščionių bendruomenę, žmogus priima moralinius įsipareigojimus, kurie liaudies papročiuose interpretuojami savaip.

Kaip jau pastebėjome, svarbiausias elementas bažnytinio krikšto apeigose yra pats krikštas. Apie jį išsidėstę kitos apeigos. Būtų įdomu nustatyti liaudies krikšto, kaip ritualinio vaiko nuplovimo, ir bažnytinio krikšto santykį. Iki šiol Dzūkijoje (Lazdijų raj.) dar žinomas įsitikinimas, jog bažnytinis krikštas negalioja, jei prieš jį neatliekamas ritualinis vaiko nuplovimas namuose. Kūdikio nuplovimo ritualas buvo žinomas dar prieš krikščionybę. Pasaulyje vanduo nuo senų turėjo magiškų savybių. Buvo tikima jo apvalomąjė, apsaugomąjė galia.

Be apėiginio kūdikio naudymo krikštynų papročiuose aptinkama ir daugiau vandens apeigų, kurios, praradę pirminę prasmę, vėlesniais laikais įgavo žaidybinius elementus, t.y. virto pokė-

²Zr.: Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija. V., t.6, 1980.

³Naujasis testamentas, V.-K., 1972, p.220.

tais. Tai ir naujagimio apipurškimas vandeniu (kad nedžiūtų vaikui veidelis), ir svečių šlakstymas, kurį atlikdavo bobutė prie vaišių stalo. Visos šios apeigos ir pokštai turėjo skatinti vaisingumą, sveikatingumą, gyvybingumą ir atsinaujinimo jėgas. Taigi vandens mitologinis aspektas buvo išlaikytas, tik naujai interpretuotas krikščionybės krikštijimo simboli-koje.

Aptarianieji (XIX a.pab. - XX a.pr.) krikštynų papročiai apima laikotarpį, trunkantį nuo kūdikio pradėjimo iki jo atjunkymo. Sąlygiškai šį laikotarpį galima suskirstyti į keturis etapus: 1) pasiruošimas kūdikio gimimui, t.y. nuo mergavimo iki kūdikio gimimo, 2) nuo gimimo iki palankynų, 3) nuo palankynų iki krikštynų, 4) nuo krikštynų iki kūdikio atjunkymo (atpratimo nuo žindymo).

Kaimo bendruomenėje buvo nusistovėję tam tikros moralinės normos. Dorovinės vertybės krikštynų papročiuose egzistavimo moralės normų pavidalu. Jos buvo reguliuojamos tam tikrais draudimais. Moralinių normų raidą krikštynų papročiuose galima apžvelgti laiko aspektu. Pirmame etape dar prieš kūdikio pradėjimą abu tėvai turėjo laikytis tam tikrų elgesio normų. Šeimos ryšiai buvo šventi. Svarbus šeimos kūrimo kriterijus - giminės pratęsimas. Visas dėmesys buvo nukreiptas į būsimąjį kūdikį. Vaiko atsiradimui ruošiamasi dar prieš vestuves. Žiūrima, kad būsimasis tėvas arba motina būtų iš geros šeimos ir giminės. Manoma, kad nuo tėvų doros, fizinių ir dvasinių galių, jų gyvenimo būdo priklausys būsimų palikuonių prigimtis, darbūmas, sveikata ir laimė. Ne veltui sakoma: "Tėvelis ~~atšauks~~, sūnelis būšauks"; "Koks paukštis, tokius ir kiaušinius deda".

buvo manoma, kad jaunavedžių gyvenimo sėkmė priklauso ir nuo vedybų laiko. Sakydavo, kad tuoktis geriausia mėnulio pilnatyje, nes nuo to priklausys ir gyvenimo pilnumas (būsi turtingas). Tikėta, kad vaiko likima, būdą nulemia jo pradėjimo ir gimimo data (mėnuo, diena) ir mėnulio fazė. Sakoma, kad "gegužės mėnesį gimęs būna visų mylimas, dosnus, gražus ir kitus užjaučiąs, bet neturtingas"; "gimęs sename mėnesyje yra senos išvaizdos, susiraukęs, piktas, negražus, greit susensta, tačiau jis yra sveikas ir stiprus, patvarus, nebižo skių..."⁴ "Jei kūdikis gimė pirmadienį - seksis prekiauti, antradienį - bus muzikantas, trečiadienį - tinginys, ketvirtadienį - iškalbus..."⁵

Šiuose tikėjimuose dar išlikę lunarinio kulto atspindžiai, įsitikinimas, kad Mėnulis - augalijos augimo skatintojas, sveikatos, grožio ir visokeriopos laimės nešėjas.

Kūdikio laukimosi laikotarpiu draudimai labiau skirti motinai. Buvo tikima, kad būsimą vaiko sveikata, likimas priklauso nuo nėščios motinos elgesio, jos prisilaikymo. Laukiančioji turėjo būti tvarkinga, teisinga, neimti svetimo daikto, nes vaikas būsiąs vagis, vengti apkalbų, nes kūdikis galėjo gimti nebylus. Ji stengėsi nesistebėti girtuokliais, negražiais, su Luošintais žmonėmis, baimindamasi, kad vaikas į juos neatsigimtų. Laukianti kūdikio moteris vengdavo eiti iš namų, kad neatsidurtų nepalankiose situacijose. Jai buvo draudžiama gerti svaiginančius gėrimus, dalyvauti pasilinksminimuose. Žmonės sakydavo: "Nėščia būdama uliosi, gledosi, tai vaiko sulaukusi ašarėles liesi"⁶.

⁴J. Balys. Vaikystė ir vedybos. Ch., 1979, p.26-28.

⁵G. Glemžaitė-Dalaitienė. Kupiškėnų senovė. V., 1958, p.401.

⁶Įsų tautosaka: VII//K. Mickevičius. K., 1930, p.311.

Seniau nėšėia moteris ir jos namiškiai apie besiaartinantį gimdymą mažai kalbėdavo, "visą laiką gilioje paslapyje. (...) tikėta, kad kai mažai kas apie tai žino, gimdymas būna lengvesnis"⁷. Gimusį kūdikį priimdavo bobutė, kuri vaiką peržegnodavo ir nuprausdavo. Apie kūdikio gimimą pirmiausia pranešdavo tėvui. Kupiškio krašte bobutė sakydavo: "Susilaukėm amerikono", - vadinasi, namuose yra atvykęs iš kitų kraštų". Motina ir tėvas kūdikį pabučiudavo ir palaimeindavo. Tai buvo daroma todėl, kad būtų meilė geresnė. Tik vėliau naujagimį parodydavo broliukams ir sesutėms. Naujagimis buvo maudomas toje pačioje medinėje geldoje, kaip ir kiti vaikai. Šio poelgio motyvas - kad visi vaikai vienas kitą mylėtų, kad gyventų santarvėje. Jau pirmojo maudymo metu buvo stengiamasi vaiką įvesti į doringus santykius šeimoj. Dėl šios priežasties visus broliukus ir sesutes krikštūdavo taip pačiais krikšto marškinėliais.

Jei prieš vestuves jaunoji eidavo per kaimą, atsibučiuodavo, susitaikydavo su visais, tai prieš gimdymą moteris taip pat prisimindavo tuos, su kuriais buvo susipykusi. Laukiančioji eidavo pas juos taikytis, nes buvo sakoma: "Kas atlais, tai ir palais. Tada ir gimdymas bus greitesnis. Jai visuomet atleidžiama"⁸. Susitaikymas, atleidimas būdingas ir per **palankynes**. Gimdyvės eidavo lankyti viso kaimo moterys. Ateidavo net ir tos kaimynės, kurios buvo susipykusios su kūdikio motina. Ta proga jos susitaikydavo, pavalšindavo gimdyvę atneštomis dovanomis.

Atleidimo, susitaikymo momentas būdingas ir prieš žmogaus mirtį. Draugai, gluminės eidavo atsiseikinti su mirštančiuoju,

⁷C. Glenžaitė-Dulaitienė. Min.veikl., p.405.

⁸Ten pat, p.400.

jei būdavo susipykę - susitaikydavo. Prieš naujos gyvybės pasirodymą motina turėjo būti laisva, nesusieta blogais saitais su kitais žmonėmis. Ji stengėsi, kaip prieš mirtį, su visais susitaikyti, nes buvo sakoma "nėščia moteris - viena koja karste".

Krikėtynų papročiuose svarbus elementas - kūdikio vardo parinkimas. Vardas suteikė daug informacijos apie žmogų. Naujagimio tikrasis vardas buvo slepiamas iki krikėsto. Toks kūdikis vienur buvo vadinamas nekrikėstu, kitur - žyduku ar eretiku. Tėvai net pribuvėjai nesakydavo tikrojo vaiko vardo, kad ji nepakrikėtytų kūdikio "iš vandens". Kūdikio vardas kūmams buvo pasakomas prieš pat vaiko išvežimą į krikėstą. Buvo tikimas magine žinojimo galia - "moki žodį - žinai kelią". Jei žinai žmogaus vardą, tu jam gali pakenkti.

Tėvai vaikui rinko senelio, tėvo, brolio ar męgstamo žmogaus vardą. "Gimus mergaitei, vardą skiria tėvas, o berniukui - motina. Taip daro, kad vaikai būtų gabūs"⁹. Jei kaime tuo pačiu vardu pakrikėtytas žmogus pasižymėjo blogomis savybėmis, tai vaikui to vardo neduodavo. Dažnai skirdavo vardą, kokį pats kūdikis atsinešė, t.y. tos dienos šventojo. Jei vardas tas buvo negražus, tai paprastai duodavo tokį šventojo vardą, kurio diena artimiausia atsineštinei vardo dienai. Tėvai stengėsi parinkti šventojo vardą, kad vaikas turėtų gerą globėją, kad galėtų sekti jo dorybėmis. Jau parenkant vardą, buvo formuojamas būsimąjo žmogaus dorovinis auklėjimas.

Labai svarbus krikėtynose ir kūmų parinkimas. Į krikėstynas kūmus paprastai kviesdavo tėvas. Kūmus rinkdavo iš artimų gimiinių ar kaimynų. Manoma, kad vaikas seka į krikėstatėvius, todėl

⁹J. Balys. Min.veikl., p.32.

į kūmus buvo kviečiami garbingi, dori, tikintys žmonės. Sakydavo "svočia - bagočka, kūma - rinktinė" (Panevėžio raj. Katinų k.). Krikštatėviai tapdavo vaiko antraisiais tėvais, jų dvasiniais globėjais. Mirus tėvams, kūmai rūpinosi našlaičio globa. Per krikštatėvio vestuves jie buvo kviečiami į svotus. Kvietimas į kūmus buvo laikomas garbe. Sakoma, kad jei prašomas į kūmus žmogus atsisako, tai toks vaikas bus be dalios. "Tikima, kad mergvaikis kūmams atneša laimę: kūmui seksis arkliai, važiuodamas krikštan jis tuo tikslu po apsiaustu apsijuosia kamanomis, o kūmai - kiaulės arba linai - ji apsijuosia (užsikriša pajuoštėn) saują linų"¹⁰. Šiuo tikėjimu buvo ginamas vargšas, nekaltas vaikas.

Ši tikėjimą galėtų paaiškinti lietuvių liaudies mitologinės sėkmės, kuriose velnias kartais yra siejamas su mergvaikiškais. "Lietuvių liaudyje buvo žinomi tikėjimai, kad gimdančių merginų skausmus atkenčia velniai, kad, mergai gimdant, velnias karklyne dejuoja. Patarlėse ir priežodžiuose sakoma, kad "mergos vaiko negriebia velnias". Tai rodo, kad mergos vaikas lyg ir priklausęs velniui, kad velnias juo rūpinasi"¹¹. Senasis lietuvių velnias buvo susijęs su žemės derlingumu, vaisingumu. Iš čia tikėjimas, kad kūmams seksis, kad jie bus apdovanoti arkliais, kiaulėmis, linais.

Tanoma, kad kūmų elgeys per krikštynas lėmdavo kūdikio ateitį, jo būdą, todėl krikštatėviai turėjo laikytis įvairių draudimų. Tada neža krikštyti berniuką, tada kūmas visą laiką

¹⁰Ten pat, p.33.

¹¹U. Valius. Obtoniškusis lietuvių mitologijos pasaulis. V., 1967, p.155.

turi būti labai kalbus, - tada ir berniukas užaugęs bus šnekus ir jo tarsena bus aiški. Vežant krikštyti mergaitę, taip elgtis turi kūma¹². Yra ir priešingų nuomonių: "Išvežus vaiką krikštyti, reikia kūmams nesikalbėti, kitaip vaikas bus rėkšens"¹³. Šie pavyzdžiai rodo, kad liaudies suvokime tas pats veiksmas ar reiškinys gali būti labai įvairiai interpretuojamas. Kūmai turėjo duoti dovanų kelyje sutiktiems, nes kitaip vaikas būtų užaugęs šykštus. Rytinėje Lietuvos dalyje dar ir dabar per krikštynas iġgeria alaus ir į viršų iġpila, kad vaikas augtų didelis, kad šoktų sukštyn, kad laimingas, linksmas būtų. Šiame krašte sakydavo: "Jei per krikštynas daug dainuoja, tai vaikas bus linksmas, turės didelį, gražų balsą (Panevėžio raj. Uliūnų apyl.). Per krikštynų vaišes visi linkėjimai buvo skirti naujagimiui, kad jis augtų geras, didelis, doras, protingas žmogus. Galbūt krikštynose pasakyti linkėjimai, tostai tariamai galėję nulėmti kūdikio likimą, jo ateitį, būdą. Tėvų, kūmų elgesyje buvo tarsi užkoduojamos tos moralinės vertybės, kurios turėjo atsispindėti tolesniame vaiko gyvenime.

Krikštynų papročiuose dorinės vertybės dažniausiai buvo reguliuojamos per draudimus ar pamokymus, kurie veikė nuo kūdikio pradėjimo iki jo atjunkymo. Šios vertybės pasireiškė ne per pačius draudimus ar pamokymus, bet per juose slypinčią ir jais reiškiama idėją, kuri ir padėjo ugdyti dorą žmogų. Krikštynų papročiuose buvo mokoma įvertinti ir gerbti kiekvieną naują gyvybę. Kūdikis buvo įvedamas į tam tikrą aplinką (šeimą, kaimo bendruomenę), kurioje susiformavę liaudies dorovės principai savaime (per draudimus, pamokymus) turėjo veikti ir būsimąjį žmogų.

¹²J. Balys. Min.veikl., p.35.

¹³Ten pat.

MERGAIČIŲ AUKLĖJIMO ASPEKTAI PIRČIŲ
PAPROČIUOSE

Stasys Daunys

Visuose moters gyvenimo perioduose sanitarinės higienos požiūriu pirtis visada vaidino svarbų vaidmenį. Be pirties nebuvę apšeinama apskritai kaimo moterų bendruomenės reikalų reguliavimo atvejais. Neperdedant galima pasakyti, kad pirtis, kaip procedūrų visumą ir jų atlikimo vieta, kaimo sąlygomis buvo autonominė moterų institucija. Istoriskai buvo susiderinusios vienos ar kelių šeimų, kartais viso kaimo moterų pirties bendruomenės, tvarkomos pagal per šimtmečius susistėvėgusias ir iš kartos į kartą perinamas moterų pirties papročius. Tų papročių tyrinėjimai atskleidžia vieną ir gana reikšmingą matristinės kultūros klodą. Šiame straipsnyje bandoma išsiaiškinti, kaip moterų pirties bendruomenės buvo traktuojamas mergaičių periodas iki santuokos, kokia buvo mergaičių socialinė-dorovinė nuostata šiuo periodu.

Anot Antano Baranausko, pasibaigus kūdikystai, prasideda jaunystė ("... mergaitės jūsų kūdikystėje ir jaunystėje lietuviškai nešiuobėjo")¹. Šių dienų raštuose prigijo skirstymas į vaikystę, paauglystę ir jaunystę². Paauglystę paprastai vedinama ir berniukai, ir mergaitės (paauglė). Įvairiose Lietuvos vietose vietoj naujadarų "paauglė" vartotas senas žodis - "mergiščia": "Aš dar mergiščia buvau, kai dirbau". Ignalina)³. Daugeliu atvejų minėti terminai gali būti vartojami pagal susitarimą.

¹Lietuvių kalbos žodynas (IKŽ), VI. 1962, p.765.

²IKŽ, IX. V. 1973, p.4.

³IKŽ, VIII. V. 1970, p.30.

tačiau pirties papročiuose jis geriausiai nusako mergaitės statusą, aiškiai apibrėžtą papročinėmis normomis. Nors tas statusas liaudies pedagogikoje buvo pripažintas, tačiau nesukurtas žodis nusakyti mergiščios luomui, pavyzdžiui, "mergystė". Matyt, tai nebuvo laikoma luomu, o mergiščios amžiumi ("lšauga iš mergiščios amžiaus". Papilė)⁴.

Mergiščios amžius trunko nuo gimimo ("Jau mano mergiščia šnoka". Šakiai) ligi tol, kol fiziškai subręsta, tampa subrendusia moteriškam gyvenimui. Iš to laikotarpio papročiuose sąlygiškai išskiriama kūdikystė, trukusi maždaug iki 4-5 metų, kol motinos į pirtį vedasi mergaitės ir berniukus kartu. Vėliau berniukui pradeda įkalbėti, kad "tu jau vyras" ir reikia eiti į pirtį su vyrais, kartu su tėvu⁵. Tai vienas iš išsiskyrimo su vaikystės momentų ("Vaikystę pametu")⁶.

Mergaitės subrendimo riba kol kas aiškiai neįrodyta. Šaltiniai mini 13 ir 15 metų amžių. Lietuvių liaudies dainose aptinkama trylikametės išimylėjimo motyvas. Teksto "Išėjau mergele trylikos metų, turėjau pamesti dėl žmonių kalbėlių"⁷ analizė nepatvirtina, kad mergiščios amžius baigiasi, sukakus trylikai metų. Kol kas galima tik prielaida, kad kažkada mergaitės tekė-

⁴Iš autoriaus 1940 m. užrašų.

⁵A. Mažiulis. Senoji pasartiškių pirtis. // Lašiniai, 1940, p.17, Vilniaus respublikinės bibliotekos rankraščių skyrius, F 127-1352.

⁶IX 2, VI, p.755.

⁷Daina dainuota XX a. šaknyse apylinkėje, Štalių rajone. Autoriaus archyvas.

davo trylikametės. Tam parenti reikėtų įrodyti praėity buvus ankstesnę mergelių brandą, negu tarkim, kelių ar keliolikos pastarųjų šimtmečių bėgyje. "Žmonių kalbėsa" rodo, kad kuriantis cituotai darna, bendruomenė tokios ankstyvos meilės netoleravo. Etnografinėje medžiagoje aptinkamos šešiolikametės (pavyzdžiui, ligi 16 metų amžiaus buvo draudžiama pirtį kūrėti. Ukmergė), kas atitinka ir XX a. pripažintą ribą tarp brandos ir mergystės luomo. Negalima atmesti liaudyje esančios nuomonės, kad mergiščios amžius baigiasi su pirmosiomis menstruacijomis. Fizinė branda nebūtinai turėjo sutapti su pasiruošimu tekėti, nes patrilokalinėse sutuoktuvėse-vestuvėse tekėjimo metai lėmė ir ekonominis momentas - reikėjo paruošti dalį ir sukrauti kraitį. Žinių pateikėjos, matyt, ne be pagrindo nurodo, kad mergystė prasidedanti nuo 16 metų.

Išėjusios iš vaikystės amžiaus, mergaitės pradeda pažinti drovos jausmą. Nuo tada ir pirtyje su jomis buvo pradėdama elgtis kitaip. Pirties metu jos iš dalies izoliuojamos: buvo vengiama prie jų kalbėti apie tai, kas nedera joms girdėti, iš pirties dažnai išvedamos anksčiau, ypač kai po pirties ir apsiprausimo prasideda moterų pavakarojimas, t.y. pasidėjimas, kartais pasivaišinimas, na - ir pasišnekėjimai apie moteriškus bei šeimų reikalus. Nederėjo mergiščioms būti pirty kartu su antrąją neštumo puse einančiomis nėščiomis moterimis - kurios paprastai į pirtį eidavo atskirai, "ant galo". Esant mergiščioms pirty, buvo kalbama apie procedūras, pirty atliekamas apveigas, kad auklėtinės įsitėmytu dorovinius pirties momentus, papročių reikšmes ir panašiai. Jeigu kuri iš moterų prasitarė, ko nereikia, pirties vyriausioji-pirtininkė a

šeimininkė pritildydavo ("Prie vaikų šitaip nereikia", "Gėdykis šitaip taukšti", Papilė). Šiuo požiūriu moterys buvo suvaržytos, bet visiško nepasitenkinimo nebuvo, nes už mergiščių auklėjimą jautė atsakomybę visa moterų pirties bendruomenė bei pirties dalyvės.

Kaip jau minėta, daugelis XX a. žinių pateikėjų iš rytų Lietuvos nurodė, kad mergiščioms, kaip ir berniukams, ligi 16 metų anžiaus drausta kurenti pirtį. Pagrindinis motyvas – priešgaisrinė apsauga ("Jauni sudegindavo", Švenčionys; "Kad neužkurtų pastato", Pasvalys; "Kad kas neatsitiktų ar nepadegėtų", Rokiškis). Apie Biržus neleisdavo kurenti, nes "anos nemoke". To dar mergiščios ir nebuvo mokomos, ir neprivalėjo mokėti.

Svarbu buvo išmokyti, kaip elgtis pirty. "kad gėdos nebūtų". Mergiščios paprastai susėdavo praustis šalia motinų, kurios joms padėdavo, patardavo, galvą ištrinkdavo. Jei susieina iš kelių kiemų vienaamžės, tai susiburia ant suolo prie durų, nes geresnes vietas reikėjo palikti ištekėjusioms, ypač vyresnio amžiaus. Pirty nevalia išdykauti – "šventą vietą". Praustis reikėjo tyliai, visada atsižvelgti į augesniųjų poreikius ir elgesius, rodyti senesnioms pagarbą. Jeigu kas paprašys "nutrinti" nugarą, nedera atsakyti. Tam daugiau patyrilo turėjo vyresniosios, bet reikėjo mokyti ("Tegul papranta iš ražens", Kuršėnai). Nevalia pasigriebti pirmosioms praustirosi išnus, reikia palaukti, kol paskirs.

Mergiščios, ypač jaunesnės, nesivanojo, nebent visoms nusipirus užlipdavo ant plautų pasišildyti. Jos nesinėsdavo į pirtį ir savo vantos – "dar ne merga". Moterys perdavosi ne

taip karštai kaip vyrai, bet vis tiek, uždejęs garo, perspėdavo ("Na, vaikai, įsikiškite po plautų", Kuršėnai).

Rytų Lietuvoje, pagal žinių pateikėjų duomenis, ligi XX a. vidurio buvo žinomas paprotys - maždaug praėjus 4-5 savaitėms po gimdymo, gimdyvę įvesdinti į pirtį, vadinamą "gimdyvės pirtimi". Ligi tol ji laikyta nešvaria, galinčia padaryti neigiamą poveikį jaunoms mergaitėms, mergiščioms. Todėl įvesdinimo metu ypač buvo saugoma, kad, atėjus gimdyvei, pirty nebūtų mergaičių. Gimdyvei atėinant, mergaitės su kitomis moterimis privalo išbėgti lauk. Grįžti galima tik po to, kai gimdyvė "dengia pirtį", t.y. dalina dovanas ir vaišes arba kai nusiperia. Tauragniškės (Utenos raj.) moterys aiškino, kad ligi tol mergaitės susijusios su gimdyve, mergystėje "vaikų turės". Gervėtiškės (Astravo raj., Baltarusijos TŠR), pamačiusios atėinant gimdyvę, bėgdamos iš pirties šaukdavo - "Vilkas ateina, vilkas". Mergiščios nesuprasdavusios: "Kur? To vilko nėra". Kol kas neturima žinių, ar mergiščioms buvo paaiškinama, kas tas vilkas, kodėl jo reikia saugotis, kodėl po "pirties dengimo" gimdyvė nebepavojinga. Tai, kad mergiščios dalyvaudavo "gimdyvės pirty", rodo, jog tokiu būdu mergaitėms buvo stengiamasi diegti neigiamą požiūrį į mergautinę motinystę, kad formuotus požiūris į gimdyvės karantininį laikotarpį, į pirtį, kaip fiziškai ir morališkai apšvarinančią instituciją. Dalyvaudamos apeigose, mergiščios iš mažens perimdavo papročius, bent jau išorines jų išraiškas.

Kai mergiščia suaugdavo "į mergą", sumergėdavo ("Ana mergė (ja), t.y. auga į mergą, bus greit merga, inmergėja". L. A. Juocvičius)⁶, motina pasirūpindavo dukters įmergintuvėmis, t.y.

⁶ IAKŽ, VIII, p.27.

statuso pakeitimu. Etnografo A. Mažiulio liudijimu, Dusetų apylinkėse (Utenos raj.) senovėje yra buvęs paprotys: "Taip pat yra mažyčių užuominių, kad senosios pasartiškės moterys susirinkdavo rudens metu tam tikro amžiaus mergaites ir jas perkelėdavo iš vienos paauglės klasės į kitą"⁹. Man nepasisekė aptikti papildomų žinių, kad būtų galima sudaryti pilną mergaičių akto modelį, tačiau problemai pagrindas yra. Mergaiščios amžiaus pirties papročiuose traktuotas kaip atskiras moters gyvenimo tarpnis, tad perėjimas į kitą turėjo būti pažymimas koku nors aktu. Žinant, kad moteris nebuvo laisva nuo kaimo moterų bendruomenės papročių, galima tikėti, kad toks pažymėjimas, bent iš dalies, buvo susijęs su pirtim bei moterų pirties bendruomene. Tokių pavyzdžių aptinkama kaimyninių tautų papročiuose. Pavyzdžiui, Suomijoje mergaičių iniciacija buvo pažymima saunose, kaip ir visos kitos apeigos, susijusios su moters socialinio statuso pakeitimais¹⁰. Esama paralelių ir tolimų kultūrų atitinkamose stadijose. Astečių mergaitės, sulaukusios brandos amžiaus, motinai padedant, trenkasi galvą, paskui sėdasi prie židinio ir užkuria ugnį. Taisgi mergiščia tampa subrendusia moterim ir gali tekėti. Tik po to, kartais tą pačią dieną, ateina būsimo vyro tėvas merginos išvesti į suėnaus namus¹¹. Nesunku įžiūrėti ryšį tarp astečių mergaitės

⁹ A. Mažiulis. Min. str., p. 21.

¹⁰ Lauri Ohko. Geisterglaube in Ingermanland, I, - FF Communications editad for the Folklore Fellows, vol. LXXVI, N:O 185, Helsinki, 1962, p. 386.

¹¹ Анна-Брита Хеллбом. Женщины в астецкой культуре. // Женщины мира и культурный прогресс ремесла и современность, Париж, 1984, №1, с. 17.

galvos trinkimo bei ugnies užkūrimo ir lietuvių pėrimosi pirty per dukters brandos pažymėtuves.

Atkreipia dėmesį etnografišės P.Dundulienės žinios apie duonos kepimo perdavimą dukteriai: "Vakare, einant į pirtį, motina nešdavosi dukters duonos, kuria apdalydavo visas moteris ir kartu paskelbdavo, kiek dalies jai paskiria"¹². Autorė nenurodo, jog dukters duonos kepimas ir nešimas į pirtį susietas būtent su dukters įmerginimu (iniciacija). Apskelbimas, kiek duos dalies, rodo, kad paprotys siejasi su ekonominiu pasiruošimu tekėti. Tai bene buvė vėlyva, feodalizmo laikotarpiu susidariusi forma. Dukters duonos kepimas susijęs ne tik su fizine mergiščios branda, kiek su kultūriniu pasiruošimu mergystės bei moterystės luomui. Ligi to laiko mergiščia turėjo išmokti dirbti kai kuriuos moteriškus darbus, o nemokančios buvo mustebimos ("Šitokia didelė mergiščia, o nieko nemoka", Ignalina)¹³. Mokėjimas kepti duoną, gal ir motinai padedant, buvo viena iš sąlygų perėjimui "į mergas". Bevoik visose moterų pirties apeigose duona buvo viena iš pagrindinių aukų-vaišių. Kultūrinis pasiruošimas - darbinis išsiaiškėjimas, kraitis ir kita - nenustatė fizinės brandos laiko. Mergaitė galėjo tekėti tik fiziškai subrendusi ("Jau Petrė paaugus mergiščia, gali tekėt", Alytus)¹⁴, tada, kai ji jau merga, bendruomenės oficialiai įmerginta, t.y. priimta į moterų pirties, tuo pačiu ir į kaimo moterų bendruomenę. Tai jau galutinis

¹²P.Dundulienė. Duona lietuvių liaudies gyvenime. // Istorija, XIV, V., 1974, p.70.

¹³IKŽ, VIII, p.30.

¹⁴IKŽ, VIII, p.30

atsisveikinimas su mergiščios amžiumi, vėliau visada gražiai prisimenama vaikystė. Tas momentas mitologinėje pasaulėžiūroje buvo reikšmingas, kaip ir tekėjimas bei įmartinimas, kas taip pat buvo užaktuota ritualine pirtimi.

Zvilgtelkime į mergiščios ir deivės Laimos ryšius iki įmerginimo. Laima susijusi su visais moters gyvenimo ciklais ir buvo aktyvi pirtyje. Čia buvo gimdoma, Laimai globojant, o naujagimis patekdavo į jos globą, - tai atsispindi mitologijoje¹⁵. "Kartais pirtis ir vadinama Laimos (gimimo deivės ir likimo lėmėjos) pirkia"¹⁶. Mergiščios įmerginimo aktas reiškė kartu ir jos pavedimą Laimai visam mergystės periodui: dabar ji tapo lygiateise pirties (Laimos pirkios) dalyve, Laimos globotinė nauju aspektu. Mergiščios iniciacija, žinoma, neapsiribojo pirtyje esančių moterų pavaišiniu duona. Tai bene bus tik vienas mus pasiekęs akto momentas. Archaiškame papročio variante turime ieškoti su genetika susijusių apeigos elementų. Vienas iš tokių ir galėjo būti "dukters duonos" aukojimas pirties dvasioms, konkrečiai - Laimai. Tokiu būdu sutvirtinamas su ja palankūs ryšiai visam mergystės laikotarpiui.

Dar vienas svarbus momentas: pervedus į mergystės luoną, buvusiai mergiščiai, o dabar mergai, buvo įteikiama vanta, kurią ji turėjo pasiūtinti ant krosnies, pakvėpinti jos lapus ir pasivanoti arba duotis pavanojama kitų moterų. Tai buvo pašadas niekada nesiskirti su vanta, kuri vėliau pravers gydat moteriškas ligas, gindant ir kitais atvejais.

¹⁵ J. Šliūpas. Mythologija. Šiauliai, 1952, p.86.

¹⁶ H. Vėlius. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. V., 1971, p.121.

Vantos reikėmė atspindi Laimos įvaizdyje: lietuvių ir latvių Laima pati pirtį vanojasi, ji su vanta rankose skubėjo pas gimdyves. Vanta buvo ne tik moterijos sudermės, bet ir Laimos simbolis. "Suklestumai (v)antų karpytų lėpų" buvo ir moterų, šiuo atveju mergystės, "sudarumai" su moteris globjančia idealiąja galia - Laima, vaisingumo ir gimimo principu. Mergiščios iniciacijos minėti trys momentai - įvedimas į mergystės luomą bei įmerginimas, įvedimas į moterų bendruomenę ir prisistatymas deivei, Laimai - neturėtų būti atskiriami.

Mergiščios įmerginimas pirties aktu buvo tarytum įgytu žinių apie higieną, pirties mitus bei papročius, dorovinius privalumus pereinant į mergystę, apie normalią psichofizinę brandą egzaminas ir kartu užbaigimas vieno moters amžiaus tarpsnio tradicinėmis sakramentacijomis. Toliau eina suklijimas pirtį bei moterų pirties bendruomenėje įgaus kitą pobūdį, atitinkantį mergystės periodą, kuris truks iki ištekėjimo.

Po įmergintuvių buvusi mergiščia apsiskelbdavo esanti merga. Tai buvo psichologinis orientacijos posūkis. 1968 m. Kuršėnuose, suėjus dukrai penkiolika metų, šeimoje buvo su-ruoštos, žinoma, be pirties, gimtadienio pažymėtuves ir pasakyta, kad nuo dabar ta jau suaugusi. "Aš jau mergina", - su pasididžiavimu po to dukra kaitojo savo draugėms. Toks mergystės slenkščio peržengimo užakcentavimas, be abejo, visais laikais turėjo didelę reikšmę mergaičių psichologiniam vystymuisi. Tuo labiau kad po įmerginimo ir namiškaiai, ir kaimynai su jomis imdavo elgtis jau ne kaip su vaikais, o

žodis "mergiščia" joms nebetiko, meškino joms pripažintą statusą. Dabar jos tapo mergelėmis, kurios taip gražiai pavaizduotos lietuvių liaudies dainose, ir vaizduotėje šmėkštingi ir idealios mergelės paveikslas.

Mergystės periodu praplatėja mergaitės teisės moterų pirmos bendruomenėje. Ji dabar galėjo dalyvauti moterų sueigose, vakaronėse, klausytis moterų pašnekesių, kurių neturėjo girdėti mergiščios, aktyviai dalyvauti su moterų gyvenomo ciklais susijusiose sueigose ir panašiai. Ištekėjusios bei vyresnės moterys jai duodavo įvairių patarimų, palinkėjimų, kaip elgtis įvairiomis mergystei pavojingomis situacijomis, kaip laikytis higienos reikalavimų¹⁷.

Tos dainų mergelės, kasdieninėse šnektose paprastai vadinamos mergomis, mergėmis ar panašiai, pirty turėjo sėstis į "mergų suolą". Tai buvo labiau simbolinis suolas, dėl vietos stokos mergiščių, mergų, moterų suolai nebuvo paskirstyti. Merginos sėdavoši toliau nuo durų, dažniausiai visos krūvoje. Atrodo, kad toks grupavimasis papročiais nebuvo griežtai apribojamas, grupotasi pagal amžių atitinkančius interesus. Tik prieš sutuoktuviniu mergavimo laikotarpiu mergaujančioji buvo sodinama garbingiausiom vietom - ties plautų viduriu, kai kuriose apylinkėse priešais duris prie langelio. Toji vieta ir buvo vadinama "mergos suolu" (Adutiškis, Švenčionių raj.).

Mergystės laikotarpiu, ilgas jis būtų ar trumpas, mergina turėjo teisę ir privalėjo iš lėktis užkurti pirmies krosnį, kas

¹⁷ R. Šinkūnaitė. Priešvestuvinė liaudies medicina. // Stnoga-
finiai tyrinėjimai Lietuvoje 1981-1983 metais, V., 1983, p.119.

mergiščioms dar buvo draudžiama. Mokėjimas iškūrenti bei paruošti pirtį buvo vienas iš mergaitės privalumų, kaip ir duonos kepimas. Tai, matyt, simboliškai buvo patikrinama sutuoktųjų metu. Vienoje liaudies dainoje, dainuojamoje per sutuoktuves, pajuokiama jaunoji, kad ši nemokanti pirties pakurti, nežinanti, kad pirčiai ugnies reikia atsinešti iš namų židinio o vandens prinešti su kibirėliais ("Karti kūra pirtį su žvake + lėm, / "ešė undenėlį su taurelėm", Papilys, Biržų raj.)¹⁸. Už tai esą kalti tėvei: "Tai mokyta močios dukrela, / Isakyta mēlo tėvelio". Nemokėjimas iškūrenti pirties ir nepasimokinimas, kaip toje pačioje dainoje sakoma, iš "suglaustų (v)antos karpytų lapų", atsiliepiąs marčios būdai ("... eidama parpuola, / Pati pikta būdama močelės kolioja"). Merginos teisė ir kartu privalumas mergavimo laikotarpiu išmokti paruošti procedūroms pirtį atitiko papročių nustatytą mergystės statusą.

Mergaitės, priklausydamos moterų pirties bendruomenei, turėjo ir savo autonominę mergijos bendriją, kas atsispindi pirties papročiuose. Tą dieną, kai kūrenama bendruomeninė pirtis, mergaitės, kurios tarpusavy geriau sutardavo, susitikusias nusprendavo, eiti pirčių ar ne, ką veiks po pirties ir t.t. Pirties šėimas joms buvo viena iš bendravimo formų, kas atsispindės vėliau apžvelgiant kitus papročius.

Mergaičių bendriją konsolidavo savo paslaptys, kai kurios apeigos pirty, apie kurias plačiau nebuvo kalbama, ypač mergiščioms ir bernams. Tos paslaptys buvo susijusios su mergaitės interesais, savo likimo spėjimais, šventinėmis mergaičių apeigomis, vakaronėmis. Dusetų apylinkėse dar XX a. pradžioje

¹⁸ Sutartinės, t. 1, 1958, p. 479.

ausitarusius prieš Jonines susieidavo pirtin ir slaptai spėdavo laimę. Apie tai turime nedaug žinių, nes tos mergaičių apeigos laikytos didelėje paslaptėje. A. Mažiulis 1941 m. yra užrašęs iš pasakorių duomenų, kad mergaitės prieš Jonines, tikriausiai ištvakarėse, "susirinkdavo į vieną kurį kaimo pirtį ir ten plukdydavo vainikėlius"¹⁹. Šią apeigą neįmanoma nesunku restauruoti: pripildydavo šalto vandens lovį ar kubilą ir jame plukdydavo iš žolynų bei gėlių nupintus vainikėlius. Šios apeigos turinys ir kilmė verti didelio dėmesio dėl savo archaiškumo. Nėkelia abejonių, kad esama glaudaus ryšio tarp vainikėlių plukdymo pirty ir plukdymo Joninių naktį upšse. Pirmasis atvejis išskiria tuo, kad pirtyje plukdoma slaptai, dalyvaujant tik mergaitėms, kai tuo tarpu masinėje Joninių šventėje visa tai atliekama gautoje, nesislepiant. Iš esmės šis klausimas neištirtas, galima tik pasakyti, kad tarp pirties ir Joninių papročių šiuo atveju analogijų esama²⁰.

Dusetiškos mergaitės prieš Jonines atlikdavošios pirty daug kitų apeigų, kurios taip pat buvo įslaptintos ir sužinomos tik atsitiktinai. Apeigos buvusios sudėtingos, susijusios su fiziniais eksperimentais, apie ką sužinota 1932 m. "Vienai sužalotai mergaitei patekus pas gydytoją"²¹. Kažin, ar kur nors išliko užrašytų daugiau duomenų? Iš XIX-XX a. pradžioje gimusių moterų pasakojimų galima spręsti, kad dalis tų apeigų

¹⁹A. Mažiulis. Min. str., p. 20.

²⁰S. Daunys. Spalvos lietuvių liaudies papročiuose. // Spalva lietuvių liaudies mone, V., 1934, p. 122-123.

²¹A. Mažiulis. Min. str., p. 20.

gų, gal teisingiau būriau, susiję su mergaičių imtyvių vietų ir pirties langelio mitine sąveika. Pirties langelis - šviesos, taip pat vyriškojo prado simbolis. Tai liudija pasakojimuose populiarus "bernių" motyvas, einąs lygiai krečiai su langelio motyvu. Rizikinga visa tai sieti su faliniu kultu, tačiau nereikėtų skubėti tokios prislaidos atmesti, plačiau dalyko neištyrus. Šiuokart turima medžiaga leidžia konstatuoti, kad minėti mergaičių veiksmai pirty buvo atliekami siekiant sužinoti, koks ateity teksias vyras, geras ar blogas.

Ką tik aptartus veiksmus pirty būtų galima traktuoti kaip fantastinius arba kaip žaidimus, jeigu jie nebūtų susieti su vasaros saulėgrįža - Joninėm. Šios metinės šventės tradicinės apeigos buvo įjungtos į vieną metinę papročių sistemą, sąlygotą gamtoje ir danguje stebimo ritmo, kaip ir Kalėdų apeigos. Atkreipia dėmesį tų dviejų metinių švenčių bendra ypatybė - mitinių galių suaktyvėjimas, kas aiškiai atsispindi pirties papročiuose. Abiejose šventėse pasireiškia ir žmogaus, ypač mergaičių, suaktyvėjimas, nežinant to, kad tuodu poliai diametralūs saulės veikulų požiūriu. Daugiausia visokių apeigų ir būriau vyksta būtent tų dviejų švenčių progomis. Mergaičių papročiai abiejose šventėse savo turiniu artimi, jie susiję su arrodinijscija, genetiniiais kultais, santuoka.

su Kalėdomis susijęs, pavyzdžiui, Kūčių repertuaro stebuklingo kauliuko motyvas: "Visiškai tuoda katiną Kūčių vidurnaktį išvirsti pirtyje, kad išsivirstų į kriukelį panašus kauliukas. Tai ir esą meilės kauliukas: juo trauktelė-

ius, kalima ką nors prisivilieci" ²². Žinant mergaičių pri-
 bauginimus ("Jos pačios birodavo pasilikti, nes naktį visi
 velniai pirty", Kaišiadorys), neįtikėtina, kad kuri nors
 būtų bandžiusi minėtu būdu meilės kauliuko ieškoti, nors
 pasakoriai ir teigtų buvus konkrečius atvejus. Ieškojimo
 siužete yra užkoduoti mitiniai vaizdiniai, glūdintys se-
 niausiam kosmogoninių požiūrių sluoksnyje. Panašiuose ti-
 kėjimuose atsispindi mergaitės vidinė nuostata transcenden-
 to ("kito pasaulio") atžvilgiu, susiformavusi tolimoje pra-
 eityje ir vėliau pamiršta, nykstant bei degraduojant kosmo-
 goniniams mitams.

Meilės kauliuko ieškojimo mitomeninis siužetas aktyvi-
 no mergaičių moteriškumą, jų afrodizijakinius poelgius ir
 apskritai elgesius, bendraujant su vyriškąja lytimi. Siuže-
 tas išreiškia mergaitės troškimą bei ilgesį genetinių ryšių
 su priešingu poliumi, o to ryšio esmė - papročių sankcio-
 nuotės santuokinis gyvenimas, šeima, kuri nesukuriamą pagal
 analizuojamus siužetus, be nuo tėvų nepriklaususios meilės.
 Ši tėvų valios ir mergaičių prigimtinės teisės pasirinkti
 meilės objektą pasireiškimai istorijoje buvo pastoviausi
 konfliktavimo šaltiniai, mergaičių emancipacijos siekimo ir
 mergaičių bendruomenės - mergijos - konsolidavimosi akkti-
 vas. Tuo galima paaiškinti, kodėl stebuklingų priemonių bu-
 vo imanasi pasislėpus nuo tėvų. Tėvų požiūris į meilės kau-
 liuko ieškojimą yra buvęs neigiamas, dėl to, matyt, ir bu-
 vo atgrasinantys draudimai eiti mergaitėms po vieną naktį

²² A. Vyšniauskaitė. Meilės vaistai. // Mokslas ir gyvenimas,
 1988, Nr. 8, p. 14.

į pirtį. Meilės kauliuko ieškojimas buvo ne grupinis, o atlieka ^{nuo} vieno asmens, ateities žodavimo priemonė, todėl mergaičių bendruomenės konsolidavimo vaidmuo nevaizduojamas, kaip, pavyzdžiui, vainikėlio plukdymas pirtyje prieš Jonines ir kitos anksčiau minėtos apeigos, bet vienodai veikia visų mergaičių jauseną ir skatino tikėjimą savo pačios genetinių galių neribotumu.

Panašūs tikėjimai buvo kuriami dar XIX-XX a., nors jau netekę giluminių šaknų ir lėkšti. 1970 m. Anykščių rajone užrašytas pasakojimas, kad per Kūčias prieš 12 valandą nakties pirtyje reikia žiūrėti į veidrodį ir "pamatysi savo kavalierių". Viena mergaitė žiūrėjusi ir pas ją "atėjo su kano pomis". Šis epizodas būdingas pasakoms. Veidrodis - vėlyvas elementas, įjungtas į stebuklingo juoda katino kauliuko ieškojimo siužetą. Jis ištūmamas iš praktikos pirties kubilą su vandeniu ir žibintą ar žvakę, t.y. juoda vandenį ("Či liu liuo juoda vandenslis") ir šviesą, suradus vizualinę analogiją veidrodyje, bet pamiršus mito išraiškos prasmę. L.A. Jucevičius užfiksuotame variante kauliuko (arba "nematomo akmenėlio", Papilė) ieškoma virinant katiną "be balto plauko" tuščioje troboje, esančioje kapinėse ar kur už sodžius, ir žiūrint į veidrodį: kauliuką atradus, savęs veidrodyje nebematoma²³. Akmenukas arba kauliukas, siejamas su apleista troba, kapinėmis, nuošalia vieta, saardo, kaip tikėta, ribą tarp pasaulio ir propasaulio ("ano pasaulio", "kito pasaulio") erdvių, tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Taip žmogus įsijun-

²³ L.A. Jucevičius. Raštai. V., 1969, p.149.

giąs į "kitą pasaulį", neapribotą žemiškos erdvės ir laiko, ir gali naudotis nežemiškomis gelionimis. Prisiminus pirtis, senovėje statytas kapinėse velionius susirinkti per Vėlines, ir velionių bendravimą pirty su gyvaisiais giminėmis, galima nubrėžti kontūrus tos kosmogoninės pasaulėžiūros, kurią pridedavo mergaitės, prisilaikydamos pirties bendruomenės papročių.

Lietuvių mergaitės nešiodavo vienaip ar kitaip supintą kasą. Tai buvo jų mergystės ir erotinio nepriklausomumo ženklas. Kasų išpynimas (plaukų paleidimas) turėjo taip pat savo reikšmes, priklausančias nuo konkrečios situacijos. Sustosime ties dviem mūsų dominančiais atvejais. Iš liaudies dainų sužinojome, kad mergaitės sėdėdavo prie upių ar ežerų ant akmenėlių ("krėslelių"), paleisdavo kasas, šukuodavo plaukus²⁴. Ši meilės bei erotinio išgyvenimo simbolinė išraiška savaime dar nereikšė mergystės (skaitybės) ar mergystės luomo praradimo. O vis dėlto tai buvo sąmoningas eroti-zavimasis, visų toleruojamas ir taip gražiai apdainuotas liaudies dainose. Antras mums rūpimas kasų išpynimo momen-tas - tai pirties įėjimas su palaidais plaukais. Mergystės laikotarpiu mergaitės, prieš eidamos į pirtį, išsipindavo kasas, paleisdavo plaukus ant pečių ir taip eidavo taku, neėdamos rankose vantą. Tik šiuo atveju plaukų paleidimas simbolizavo ne meilę konkrečiam berniui, o atsidavimą die-vei Laimai. Tas paprotys buvo žinomas ir latviams: einan-čias į pirtį moteris lydėjo Laima palaidais plaukais²⁵.

²⁴Sutartinės. V., 1958, p.75, 349, 333, 354.

²⁵H.Biezais. Die himmlische Gotterfamilie der-alten Letten. Uppsala, 1972, p.594.

Tarp abiejų minėtų momentų būta istorinio ryšio. Prisimin-
kime "Laimos pirtį" – pirtį ir L.A.Jucevičiaus nurodytus
"deivių akmenis" prie upių²⁶, Mergaitė, perėjusi į mergye-
tės luomą, turėjo teisę prie upių bei apskritai vandeni
turėti savo ritualinį akmenį, pašvęstą deivei Laimai. Jie
dažnai buvo vadinami laumių akmenimis. Galima prielaida,
kad tai bus buvusios "laumių pirties" krosnys, kurias lau-
mės kūrendav vakarais²⁷. Pirtį besiperiančios moterys
taip pat buvo vadinamos laumėmis ("Laimės prausės pirtin")²⁸,
o moterų pirtis – laumių pirtim. Laima su laume giminingos
mitinės būtybės, kartais jos turėjo net bendrą buveinę
(pav., Rambyno kalnas). Mus šiuo atveju domina tai, kad ir
Laima, ir laumė pasirodydavo palaidais plaukais, kaip ir
mergaitės eidamos į pirtį arba sėdėdamos prie upių "aukso
krėslely" – ant plokščio akmens.

Kelios pateiktos užuominos neatsitiktinės: bandoma nors
glaustai parodyti, kokia plati mergaičių auklėjimo paproti-
nė programa. Šiame straipsnyje nėra galimybės restauruoti
visą pasaulėžiūros-pedagogikos sistemą. O vis dėlto noromis
nenoromis aiškėja tokios galimos sistemos matmenys. Į kol
kas vos apčiuopiamą sistemą įsiterpia, be jau minėtų kosmi-
nių įvaizdžių, konkrečios pastangos formuoti mergaitės do-
revinį statusą skaitybės aspektu.

²⁶ L.A.Jucevičius. *Žaistai*, p.92-94.

²⁷ N.Vaišius. *Min.veikl.*, p. 115; J.Grudžinskas. *Ežeruose su-
bridusios sėlos*. // *Komjaunimo tiesa*, 1974, Nr.10.

²⁸ *IKI*, K.V., 1979, p.189.

Pirtyje ypač daug dėmesio skirta škaistybės išsaugojimui mergytės laikotarpiu. Viena iš pirtinių mitų personažų - jau minėta Laima, anot J.Šliūpo, "žiūrėjo, kad mergos laikytųsi škaistybės". Tai apibūdina dorovinę mergaitės normą, kuri buvo aiškinta kaip deivės Laimos priesakas. Be to, buvo daug draudimų, susijusių su pačios pirties lankymu. Dažniausiai aptiktas draudimas vienoms mergaitėms pasilikti po procedūrų pirtyje. Apie Plungę joms buvo draudžiama užsihūti pirtyje iki antros valandos, nes užsibuvusias apnikdavusias dvasias²⁹. Valandos sakymas rodo, jog ši reglamentacija nėra labai sena, atsiradusi kartu su laikrodžio išplitimu. Senesnieji papročiai draudė bet kam pertis po gaulės laidos, sutemus. Šis draudimas susijęs su mitiniu "Saulės pirties" įvaizdžiu: nusileidusi saulė plaukia į pirtį, palieka žemę be priežiūros. Būta ir realistinio pagrindo ("Būdavo, kad bernai uždaro pirty mergaites", Gervėčiai; bijo, "kad vokiečiai jų nesuviliotų", Varėna; "nepatikėdavo, kad kavalieriai neateitų, bernai neprisistatytų", Šiauliai) ir t.t. Daugelis žinių pateikėjų teigė, kad mergaitės po pirties išeidavo kartu su visomis moterimis, kartais nirmosios. Anykščių priemestyje XX a. pirmojoje pusėje pirty jos galėjo pertis ir vienos, tik su mergija, t.y. kelios draugės kartu. Kad mergaitė viena plautųsi pirty "nebuvo tokios tvarkos" (Pasvalys). Apie Tauragnus (Utenos raj.) sakydavo, kad "tuoj apkalbės, negalima pirmom nueiti" į pirtį. Visa tai aiškiai rodo, kad buvo vengiama vakaro, tamsos, kada dau-

²⁹J. Mickevičius. Senovės žemaičių pirtis. // Gimtasis kraštas, 1936, Nr. 2-4, p. 178.

giau pavojų mergystei (skaistybei). Žinant, kokią reikšmę mergystė turėjo tolimajam gyvenimui, suprantama, jog minėtų situacijų saugojos pačios mergaitės. Be tiesioginių patarimų dėl galimų pavojų, buvo sukurti atgrasinantys pasakojimai. Kaip jau minėta, baugino dvasiomis, kurios paprastai veidavusios po saulės laidos, dar aktyviau vėlai vakare, prieš pušianaktį. Dvasios, kurių reikėjo vengti, supraestos abstrakčiai, kaip grupė mitinių veiksnių, nepalankių mergystei ir apskritai mergaičių egzistencijai ("Apnikdavo piktosios dvasios", "Randu galvą nusuktą ir padėtą ant langelio", Papilė). Gervėčių apylinkėse (Astravo raj., Balterusijos TSR) sakyta, kad temstant "geroji dvasia ginčijasi su pikta", ir tada negalima pirty pasirodyti. Kai pirty daug moterų, tai lengviau esą atilaukyti prieš piktąsias dvasias, kurių veikla nukreipta, kaip atrodo, į moterų erotikos ir vaisingumo denormalizavimą. Ypač tokios gerųjų ir piktųjų dvasių kovos neišvengiamai paveikdavę mergaites.

Dažniau pasireiškė antropomorfinės būtybės. Aktyviausi jų - sukrikščioninti velniai ("Atliksi, tai velnias ir ateis", Anykščiai; "Sako, kad ateis pikta esybė velnias ir užkutens" arba "Gali velniai pasmaugti", Švenčionys; "Visi velniai pirty", Kaišiadorys). Laimės, kai pirty nepažeidžiamas buvimo laikas ir jų įsisilaptinimas, nebuvo agresyvios. Naktį jos atidedavo pertis, pliuškendavosi, maudydavo vaikus. Bet turime nemažą žinių apie jų kerštamumą mergaitėms, kai šios savavališkai vienos pasilikdavo pirty ("Būkit būkit, laimės ateis", Varėna; "Jei pasiliksit, tai laimės pirty užkamuos", Žeimelis,

Fakruojo raj.; "Lik lik pirty, va kai ateis laumės, tai pa-šokdins", Varėna).

Mergaitės buvo saugojamos ir pirties eigos metu. Aukštaitijoje daug pirčių prie pat ežerų, kuriuose buvo maudomasi po nusiparimo. Mergaitėms šis malonumas buvo galimas tik iki sutemų. Vaizdžiai šį draudimą beletrizavo L. Grudzinskas: "Nenulkit iš pirtelės pavakaryje plikos grynės ežeran - paukštė pikta akim tužiurės, ponaižiuku pasivers, nuodėmėm sugundys ..."³⁰. Visa tai atspindi tradicinę pažiūrą į mergaičių "mergišką drovėjimą", taip pat ir į pirties bendruomenės dorovinio auklėjimo vaidmenį. Ne visose draudimų formulėse reikia ieškoti mitologinių pagrindų, nors atskiri personažai verčia manyti tuose draudimuose bei formulėse esant užkoduotas mitominės pasaulėžiūros paslaptis.

Lietuvių liaudies dainose mergystės praradimas dažniausiai išreiškiamas vainikėlio nuskendimo mariose bei vandenėlyje arba jo sudeginimo ugnį vaizdiniais. Nė vieno šio atvejo negalime susieti su pirtimi. Skaistybės praradimo pirty motyvai nebūdingi lietuvių dainoms. Iš to galima spręsti, kad nei tolimoje praeity, nei pastaraisiais metais šimtmečiais mergaitės su vaikais mažiausiai bendravo pirtyse. Iš minėtų draudimų matyti, kad pasitaikydavo, gal ir neretai, užpuolimų, pasikėsinimų į mergaitės pirtyse, bet nerandame meilės scenų jose poetizavimo. Matyt, kad tokie bendravimai buvo smerkiami ne tik dėl pavojų mergystei, bet ir dėl pirties, kaip šventos vietos, išniekinimo. Tai buvo vieta, kur turėjo pasireiškti moralinės bei dorovinės mergaičių savybės,

³⁰ Girtos sutemų muzikantai. // Tiesa, 1973, Nr. 153.

kas būdinga tiek krikščioniškajam, tiek ikikrikščioniškajam laikotarpiui. Iš tautosakos tyrinėtojų sužinome, kad pasakų našlaitės pamocijų namuose skriaudžiamos, tačiau jos pasižymi aukštomis moralinėmis būdo savybėmis. Už tai ir susilaukia atpildo pirty. Vienoje pasakoje sakoma, kad "pas podukrą į pirtį ateina šventa panelė ir ją apdovanoja". Toji "šventa panelė" (aiški Laimos, Laimės, Maros semantinė krikščioniškoji trans(fo)macija) nubaudžia pamotę, neturinčią moralinių vertybių. Tos savybės - teisingumas, gailėstingumas bei dosnumas, negodumas turtams, nuolankumas tėvų namuose, ištikimybė doroviniams papročiams ir t.t. Čia dar reiktų pridurti, kad lietuviams visiškai nežinomas paprotys vyrams ir moterims pirtis pirtyje kartu, kas atitinka vientisą mergaičių auklėjimo pirtyse sistemą, dorovinę koncepciją.

Mergystės laikotarpis vyksta mergaitės mitomeninis išaukštinimas. Žinomi keli atvejai, kai merginos pirty palyginamos su saule. Pirmiausia ši galimybė atsiranda mergaitėi įgudus kūrėti pirtį. Tai siejama su pirtį kūrenančios vaidmens išaukštinimu. Rasta užuominų, kad moterims pirtį kūrėti padedanti mitologizuota Saulė. Dėl to, matyt, pirtį kūrenančioji kai kada ir vadinta saule. Saulėmis taip pat vadinamos visos subrendusios moterys, besiperiančios pirty. Tokia poetizacija yra susijusi su kosminiu "Saulės pirties" įvaizdžiu: Saulė periasi pirty, o kai kuriuose šio mito variantuose ji ir pirtį pakuria. Tatvių medžiagoje randame, kad "Saulė yra toji, kuri pirtį kuria"³¹. Šio reiškinys Lietuvoje žinomas, ir jis išeičia būtent tas mergaites, kurios pribrendusios tekėjimui

³¹ H. Diezais. Min.veikl., p.183.

ir ima rūtas sėti. Palyginkime: "Sesė sodą sodino"³² ir "Saulė sodų sodina, / Daržį vietų dabina"³³.

Iš to, kas anksčiau pasakyta, aiškėja, jog pirtis vaidino didelį vaidmenį ne tik ištekėjusių moterų bei gimdyvių gyvenime. Pirtis konsolidavo mergaičių bendruomenę, įeinančią į moterų pirties bendruomenės sudėtį. Paprotinis auklėjimas prasidėdavo su paauglės - mergiščios amžiumi ir tęsdavosi per visą mergystės laikotarpį, kol mergaitė išteka. Vyresnės moterys pirtyje mergaitėms duodavo reikiamų patarimų apie moters higieną, elgesį pirtyje ir moterų bendruomenėje, joms buvo diegiami papročiai, aiškinamos šių reikšmės, formuojant mergaitės sąmenybę kosmogoninės pasaulėžiūros bei tradicinės kultūros pagrindu. Ypač daug dėmesio buvo skiriama mergaičių doroviniam auklėjimui, pasiruošimui sėkmingai santuokai ir motinystei, kuri nebuvo atsiejama nuo moters dorovinių savybių. Deivės Laimos autoritetu ir įvairiais draudimais bei atgrasinimais mergaitėms buvo stiprinama skaitybės idėja.

Apibūdintieji mergaičių santykiai su moterų pirties bendruomene bei pirtimi XIX-XX a. pirmojoje pusėje trukdavo iki mergautuvių, pagal bažnytinę tradiciją - ligi užsakų padavimo bažnyčioje ("Mergautuvės, kada merga mergauja per užsakus", L.A. Juškevičius)³⁴. Šis jaunystės bei mergystės baigiamasis laikotarpis, vadintas mergautuvėmis, trukdavo apie tris savaites ("Senų senovės laikais reikėjo tris savaites mergaut",

³² Sutartinės, p.176.

³³ Ten pat, p.133.

³⁴ LKS, VIII, p.26.

Akmens). Tai ypatingas priešsutuoktuvinis laikotarpis, turėjęs šventinį pobūdį. Turint galvoje, kad šio laikotarpio pabaigoje prasidėdavo sutuoktuvės, jį galima būtų laikyti neatskiriama sutuoktuvių šventės dalimi, kam pritaria ir mergavimo pobūdis. Mergaitės tėvai ruošdavosi kelti sutuoktuves, o mergelė, dabat jau "jauna merga" (jaunoji), liūdi savo dienėliu, atsiveikina su darželiu, draugėmis, ruošiasi sutuoktuvėms bei sėstis į "marčių suolą". Pagal L.A. Juškevičiaus medžiagą, "per mergavimą nuotaka kasdien vaikėto rūtom apsikailšiusi, su vainiku ir kaspinu ant galvos"³⁵. Per tą laiką šeimos moterų ir draugių-mergijos globojama ir lėpinama, raginama, kad gražiai užbaigtų savo mergystę. Tai jaunystės dienų, mergystės kulminacija, mergelės sužydėjimas, po kurio seka dar nesilėkusių sutuoktuvinis gyvenimas ("Pasibaigs tavo mergystė, ištekėjusi pavargsi"³⁶).

Baigiantis mergavimo tarpsniui, dažniausiai paskutinę dieną prieš sutuoktuves, kūrenama "merginė pirtis". Šiandien tai suprantama kaip visuotinai pripažinta higieninė sanitari-nė norma, tačiau XIX-XX a. pirmojoje pusėje rytų Lietuvoje "merginė pirtis" kai kada buvo atliekama pagal "senybės papročius", su atitinkamom apeigom, nors jau gerokai primirštom. Šalčininkų, Švenčionių rajonuose XX a. pirmojoje pusėje dažniausiai su jauna ja šjo visos moterys, kaip ir paprastai, kurios naudojosi viena bendra pirtin. Kūreno jaunosios tėvų pirtį, jei tokios nebuvo, tai kurio nors kaimyno. Kaimynams tokiu atveju pirties atsakyti

³⁵ten pat.

³⁶ten pat.

nevalia, priešingai - tuo didžiujamasi. Jurgaičių kaime (Šiaulių raj.) seniau į pirtįėjusi viena jaunoji su mergaitėmis "to gyvenimo", t.y. savo šeimos arba tos šeimos, kurios pirtis kūrenama. Panemunės apylinkėse (Rokiškio raj.) kartu eidavo tik savo šeimos moterys. Kiek archaizkesnį momentą aptinkame Pamasių kaime (Širvintų raj.) užrašytuose papročiuose: čia jaunąją į pirtį lydėjo sutuoktuvams paprašytos mergaitės ir svočia. Krėkių apylinkėse (Kėdainių raj.) pirtyje buvusios moterys, ypač mergaitės, jaunąją "leido vieną ant plautų", kuri nors viena iš jų pavanodavo jaunąją, visos kuojimanydamos padėjo plautis. Visa tai, kaip sakoma, būdavęs "garbės reikalas". Senosios ir šiuo momentu duodavusios visokių patarimų, visos linkėdavo laimingo šeimyninio gyvenimo, "kad dieneš nebūtų sunkios".

"Merginės pirties" prasnę žinių pateikėjos aiškino skirtingai. Reikia "prieš pirmąją naktį išsiperti" (Pasvalys); "Visgi jaunytės dienas paliks" (Varėna).

Išanalizavus turimą medžiagą, pastebėta keli reikšmingesni pasaulėžiūriniai bei doroviniai momentai, rodantys "merginės pirties" vietą visų pirties papročių cikle.

1. Mergaitės statuso pakeitimo atveju jos švariam kūnui buvo suteikiama didelė, jeigu ne lemiamą, reikšmę. (Prisiminime tradicinį požiūrį į kūną "iki pirties" ir "po pirties", paremtą dorovinėmis nuostatomis)³⁷. Į santuoką mergelė turėjo ateiti ne tik skaisti, bet ir švari (balta) kūnu ir siela. Kūno apiplovimas "turėjo magišką nusivalymo reikšmę ne tik

³⁷S.Daunys. Min.str., p.116-119.

fizine, bet ir moraline prasme"³⁸. Ritualinė pirtis kaip tik ir suteikdavo jai tokį dorovinį statusą. Kūno švaros bei higienos reikalavimų ypač buvo laikomasi visu mergautuvių laikotarpiu, nes nesilaikymas šių reikalavimų, kaip buvo tikima, gali atsiliepti šeimyniniam gyvenimui. Tai rodo ir toks tikėjimas: jeigu mergautuvių laikotarpiu "jaunoji merga" turės parazitų, tai visas jos gyvenimas po sutuoktuvių bus vargingas³⁹. Taigi "merginė pirtis" ir turėjo užkcentuoti jos švarumą, iškelti ją iki sakrališkumo.

2. Ne mažesnę reikšmę turėjo ir "jaunosios mergos" atsisveikinimas su pirtimi bei krosnim, su Laima, kuri pirty globojo jos mergystę ir kurios palankumas dar labiau bus reikalingas po sutuoktuvių. "Visgi jaunystės dienas paliks", dar XX a. sakydavo Varėnos apylinkių moterys, ruošdamos "merginę pirtį". "Jaunystės dienos", matyt, ir buvo paliekamos priešsutuoktuvinėje pirtyje, padovanojant jas deivei Laimai, archaiškėsnėj pasaulėžiūroj – Pramotei. Čia jaunoji ieško prieglobščio ir sutuoktuvių metu (slėpynės pirty), o jaunystės prisiminimai asocijuosis su tėvų arba jaunystės pirtimi.

3. Sutuoktuvių papročiuose daug dėmesio skiriama "pirmajai nakčiai" bei defloracijai. Tam mergaitės psichologiškai bei morališkai ruošdavosi per visą mergavimo laikotarpį. "Merginė pirtis" buvo svarbus ritualinis aktas, kaip ir pirtis po "pirmosios nakties" ("Prieš pirmąją naktį išsiperti", Varėna; "Vada į pirtį po šlūbo (arba pirmosios nakties). apsi-

³⁸P. Dundulienė. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. V., 1979, p.17.

³⁹A. Rekašius. Mūsų seserėlę per laikelį veda.// Jaunimo gretos, 1988, Nr.10, p.20.

plauti", Anykščiai) Vanduo bei pirties procedūros turėjo jaunamartę apsaugoti nuo pavojų, kurių baimę kėlė moteriškojo gyvenimo nežinojimas šiuo itin svarbiu momentu.

4. Tolimojoje praeityje santuokos aktas buvo įsivaizduojamas kaip mergaitės mergystės mirimas ir atgimimas santuokai (martystei). Tyrinėtojų nuomone, kiekvienas moters statuso pakeitimas (iniciacija) buvo lydimas tikėjimo iniciacijuojamąsios sąlygina, teisingiau simboline mirtimi⁴⁰. Kiekviena tokia mirtis, kaip ir realinis žmogaus mirimas arba gyvenimas po mirties, tariamai buvo sąlygojamas ritualinės pirties procedūrų. Čia nereikia pamilti, kad ir realinė kūno mirtis lietuvių dar XVII a. kai kada buvo suvartama kaip žmogaus statuso pakeitimas: miręs gyvena ir toliau prabočių šaly (dausose, vėluvoj) tokį pat gyvenimą kaip ir čia, žemėje. Vienas iš šio statuso pakeitimo aktų buvo mirusiojo kūno plovimas, vaišės bei užgerai pirty. Apie tokio papročio buvimą Mažojoje Lietuvoje rašė XVII a. autoriai⁴¹. Su mergaitės simboline mirtimi, kas atsispindi lietuvių tautosakoje, visada siejamas vanduo (vandens erdvė, kosminis vanduo). Galima hipotezė, kad plovimas ar pėrimas "merginėj pirty" buvo jos ritualinis pasirošimas kitam gyvenimui, kuriam atgims per sutuoktvių aktą.

Moterų pirties papročių šiuo metu daugiausia užfiksuota rytų Lietuvoje. Tas, matyt, tyrinėtojams kelia įtarimą,

⁴⁰A. Seselskytė, Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą, V., 1965, p.113.

⁴¹M. Strykowski, Kronika polska, litewska i wsszech-
kiej Rusi, Warszawa, t.1, p.142.

ar šių papročių kilmė nebus slaviška, konkrečiau – rusiška. Rusų dainose iš tiesų gražiai apdainuotos mergaičių išsiskyrimas su pirtim bei jos dvasia⁴². Kai kurie autoriai konstatuoja dvi sutuoktinių pirtis: simbolinę ir realinę⁴³. Pirmoji savo pobūdžiu tikrai artima lietuviškam "merginės pirties" variantui. Tačiau nereikia skubėti su kategoriškom išvadom. Pirtinės kultūros klodas yra susideręs žymiai anksčiau, negu slavų gentys pasirodė Rytų Europos miškų juostoje, kur prieš tai gyveno senosios baltų gentys. Baltų ir slavų abipusė akulturizacija minėtoje teritorijoje mokslininkams nekelia abejonių. "Mitologinis rusų pasaulėvaizdis, man regis, labai artimas lietuviškajam. Netgi manyčiau, jog jo šaknys Lietuvoje" – rašo D. Pokrovskis⁴⁴. Lieka objektyviai išsiaiškinti, kaip per pusantro tūkstančio metų vyko tų kultūrų bei jų elementų samplaika. Bet tai jau kita tema.

Tenka apgailestauti, kad XX amžiuje "mergutinė" pirtis" jau beveik pamiršta, iš pasakotojų lūpų užfiksuoti atskiri momentai kaip tolimos praeities atgarsiai. Reikėtų daugiau dėmesio skirti šaltiniuose apie tai žinių nėra. Visa tai galima patikrinti tuo, kad ligi šiol pirties papročiai nuosekliau nebuvo tyrinėjami, jie nestkreipė nei XIX a., nei XX a. etnografinės medžiagos rinkėjų dėmesio. Tačiau šiuo požiūriu tiriant moterų gyvenimo ciklus ir su jais susijusius papročius, aiškėja, jog mergavimo bei "merginės pirties" epizodai endogeniš-

⁴² Э. В. Померанцева. Семейная обрядовая поэзия. // Русское поэтическое творчество, М., 1956, с. 241.

⁴³ Д. М. Балашов., Д. И. Марченко., Н. И. Калмикова. Русская свадьба. 1965, с. 105-106.

⁴⁴ D. Pokrovskis. Kultūra ir psichologizacija. // Baltijos kalbai, 1982, Nr. 2, p. 36.

kųjų papročių sistemoje istoriškai buvo neišvengiamas ir užėmė svarbią vietą. Be šio epizodo neįmanoma paaiškinti ir kitų, pavyzdžiui, sutuoktvių pirties, jaunamartės, gimdyvės, krikštynų papročių, susijusių su pirtimi. Moterų pirties papročiai, kaip rodo tyrinėjimai, formavosi ne žimtmečiais, o tūkstantmečiais, atlaikė daug visuomenės raidos vystymosi pakitimų. Keičiantis šeimos formoms, kito ir "merginės pirties" funkcija bei galimybės, jos reikšmė moters gyvenime. Tuos kitimus bus galima nušviesti šiuo požiriu atlikus seniausias sutuoktvių formas ir papročius.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pirties papročiai vaidino didelį auklėjamąjį vaidmenį mergaičių gyvenime. Pirtis konsolidavo mergaičių draugę ("Ar neprisidėjai ir tu ton draugėn"⁴⁶), įeinančią į moterų pirties bendrijos sudėtį. Paprotinis auklėjimas prasidėdavo su pasaulystės-mergiščios amžiumi ir tęsdavosi per visą mergystės laikotarpį, kol išteka mergaitė. Vyresnės moterys joms tekdavo reikiamų patarimų apie moterų higieną, elgesį pirty ir elgesį kaime moterų bendruomenėje, joms buvo diegiami papročiai, aiškinamos jų reikšmės, formuojant mergaičių tradicinę pasaulėžiūrą bei pasaulėjautą. Ypač daug dėmesio buvo skiriama doroviniam auklėjimui, pasirodžiusi sėkmingai santuokai ir motinystei, kuri nebuvo atsieta nuo moters dorovinių savybių. Deivės laikomos autoritetai ir įvairiais drūdumais bei atgrasiniiais mergaitėms buvo stiprinama skaidrybės (mergystės) idėja, nušviečiamos navojingos situacijos pirtyje. Kai kas dar XIX-

⁴⁶ JFŽ, II, 7., 1969, p. 655.

XX a. buvo teikiama reikšmės mergaitės-jaunosios pasiruošimui santuokai mergautuvių laikotarpiu, kuris truko nuo užsaku padavimo bažnyčioje. Be mergavimo sekmadieniais bažnyčioje jaunoji per tą laiką turėjo atlikti nemaža paprotinių priemonių, susijusių su senąja, ikikriščiūniskąja lietuvių pasaulėžiūra bei tikėjimais. Mergavimo pabaigoje buvo kūrenama "merginė pirtis". Tai jaunosios fizinio ir dorovinio apsilvalymo, atsiveikinimo su jaunyste bei jaunystės pirtimi, ritualinis pasiruošimas santuokai - perėjimui į santuokinės marčios luomą. Nuo vaikystės iki pat sutuoktuvių mergaitė buvo auklėjama pagal vieningą ir nuoseklią istoriškai susidariusią paprotinę dorovinių nuostatų sistemą.

LAUKŲ LANKYMO GIESMĖS

Deiva Rašlėnskaitė

Straipsnyje kalbėsime apie rytų Lietuvoje (Rimėšs, Pa-
ringio, Daugėliškio, Adutiškio, Dūkšto, Švenčionių, Tverė-
čiaus, Obelių bei kitose apylinkėse) išlikusias giesmes, su-
sijusias su pavasariniu laukų lankymu. Kolektyviai rugiai
buvo lankomi nuo rugių žydėjimo iki Sekminių, o pagal kai
kuriuos liudijimus - net ligi rugių pjūties (Obeliai, Adutiš-
kis, Tverėčius, Mielagėnai)¹. Manome, kad minėtos giesmės
nepaprastai glaudžiai susijusios su pačia apeiga, todėl apie
jas ir kalbėsime būtent tokiame kontekste.

¹Z. Slaviūnas. Sutartinės/Daugiabalsės lietuvių liaudies dai-
nos. V., 1958, t. IV, p. 9 (toliau - SIS I-III).

Pavasaris - gamtos atbudimo ir atsinaujinimo laikotarpis. Žemdirbių tautos šis laikotarpis susijęs su dvasiniu nusiteikimu ir pasirošimu naujiems laukų darbams, o visų pirma - su būtinu žemės (lietuviams - Žemynos) pažadinimu. Tiesa, veiksmai, skirti žemės žadatinimui, atliekami jau žymiai anksčiau, dar nesibaigus žiemai. Tai važinėjimasis po laukus rogėmis, vaikų važinėjimasis gelda, ant linų verpės (apie Merkinę, Veisėjus, Seirijus ir kitur), jodinėjimas ant verpimo ratelio (apie Kupiškį), voliojimasis sniege, laistymas vandeniu ir kt.² Vėliau (Užgavėnių, Velykų, Sekminių, Joninių metu) - tai apeiginis supimasis, susijęs su augalijos (ypač linų) bei gyvūnijos (bandos) augimo skatinimu. Nere-tai tie patys apeiginiai veiksmai kartojami (tai rodo juos turint ypatingą maginį poveikį) įvairių kalendorinių švenčių metu. Pavyzdžiui, javų laukai buvo lenkami per Jurgines, Velykas, Sekmines, Jonines ir Petrines³.

Kaip spėjame iš folkloro pateikėjų pastabų bei rašytinių šaltinių, ypatinga vieta pavasario apeigose buvo skirta moterims. Tai, be abejonės, susiję su žemės (ji moteriškos giminės) ir jos dievybių (lietuvių Žemynos, slavų Makošos, graikų Demetros ir kt.) kultu. Kaip rašo rusų etnografas T. Bernštam, suaugusios moterys ši pereinanąjį laikotarpį (iš žiemos į pavasarį - D.R.) vadovavo visos bendruomenės veiksmams. Jos manymu, tokį moterų vaidmenį galima vadinti

²SIS II, p. 8.

³Tan pat.

"pavasario organizavimu"⁴. Kaip teigia mokslininkė, moterų sakralinė "prasė", lyginant su vyru, buvo žymiai "žemiškesnė", magiškesnė, t.y. archaiškesnė ir visaapimanti. Moterys buvo žemės (jos išorinio bei vidinio pasaulio, įskaitant ir požeminį) "šeimininkės"⁵.

Moterų vaisingumą galia buvo betarpiškai siejama su dirvos vaisingumu. Jos įvairiomis apeigomis atkurdavo vestuvių, neštumo ir gimdymo (dirvos, augmenijos) simbolines situacijas, taip kaip auga, bręsta javai kaip nuimamas derlius. Žinomos tokios apeiginės formos, kaip vaikščiojimas po laukus "sveikinant dirvą", "klausančios jos" (kaip auga vaisius), voliojantis po ją⁶.

Daugelis slavų folkloro tyrinėtojų pavasario apeigas sieja su judėjimo magija: žemės trypimu, iškilmingu vaikščiojimu, įvairiais būdais susiliečiant su žeme (voliojantis po dirvą, užkasant joje įvairius apeiginius atributus) ir t.t.⁷

Lietuvoje su apeiginiu vaikščiojimu parugėmis artimai susijęs ir sambarių paprotys. Sambariai buvo švenčiami dažniausiai Sekminių antrą dieną, tarsi kolektyviai ruošiantis pavasario sėjai. Be javų lankymo, buvo atliekami ir kiti

⁴Г.А.Берштам. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX- начала XX в. Л., 1988, с.147.

⁵Указ.соч., с.22I.

⁶Указ.соч. с.15I.

⁷З.Я.Можейко. Календарно-песенная культура Белоруссии. М., 1985, с.27.

veiksmi: ritinėjimasis nuo kalno, inscenizuojamos vestuvės, kartais net rengiamos jaučių rungtynės⁸ (jautis daugelio Vakarų Europos tautų pasaulėžiūroje siejamas su pavasariu, gaivališka jėga, vaisingumu)⁹. Pagrindinis sambarių momentas – apeiginės vaišės su alumi. Dalis jo, kaip ir tam tikrų maisto produktų (kiaušinių, duonos ir kt.), aukojama dirvai, skatinant derlingumą.

Kalbant apie lietuvių parugių lankymą, ne visuomet pabrėžiamas moterų vaidmuo. Kartais rugius lankydavę ir vyrai, ir net vaikai. Tačiau dažniausia tai moterų funkcija, ką liudija liaudies dainininkų pasakojimai. Galbūt juos apibendrinusi, etnomuzikologė prof. J.Čiurlionytė ir rašo, kad "rytų Lietuvoje išliko dainos, vadinamos "paruginėmis", kurias dainavo "moterys" (išskirta mano – D.R.), vaikščiodamos grupėmis po laukus ir lankydamos rugius. Dainų tikslas buvo skatinti jų augimą ir stambų grūdą"¹⁰.

Sunku pasakyti, kodėl minėtos dainos, kaip ir pats paprotys, žinomos tik rytų Lietuvoje. Galbūt anksčiau jos gyvavo ir kitose Lietuvos dalyse, tik dėl mums nežinomų priežasčių išnyko. Nenuostabu, kad ši nepaprastai sena javų lankymo apeiga išliko kaip tik rytų Aukštaitijoje (Zarasų, Dūkšto, Švenčionių ir iš dalies Rokiškio apylinkėse) – šia iki šiol gyvena ir daugiau relikvinių dainuojamosios ir pasako-

⁸ S13 II, p.10.

⁹ А.Г.Булатова. Традиционные праздники и обряды народов горного Дагестана в XIX- начале XX века. Л., 1988, с.47.

¹⁰ J.Čiurlionytė. Lietuvių liaudies dainų metodikos bruožai. V., 1969, p.116.

jamosios tautosakos, kalbos, architektūros ir kitų liaudies dvasinės bei materialinės kūrybos pavyzdžių.

Kaip minėjome, lankant rugius, o taip pat ir sambarių metu (mat abu papročiai labai glaudžiai susiję) buvo giedamos paruginės giesmės¹¹.

Šis pavadinimas labai apibendrintas, nes paruginėmis vadinamos ir paprastos ("ištininės") monodinės, ir pakaitinės (kaip jas vadina J.Čiurlionytė, - amebėjinės), ir sutartinės (dažniausia keturinės arba "tryrinės"). Taigi pats pavadinimas "paruginė" tikrojo atlikimo būdo nenuosako, dėl to paruginių giesmių tyrinėjimui nepaprastai svarbios yra pateikėjų pastabos. Kaip matysime vėliau, tų dainavimo būdų yra nepaprastai daug ir labai įvairių. Kas gi įgalina juos visus vadinti apibendrintu "paruginių" pavadinimu? Visų pirma - tai sinkretiškas ryšys su pačia ėjimo aplink javų laukus apeiga. Ar tik nebus šis vaikščiojimas (kaip judėjimo magija) turėjęs įtakos ir paruginėms giesmėms būdingam giedojimui grupėmis? Apie tokias judėjimo (apeiginio vaikščiojimo bei žaidimų) sąsajas su panašiu "judėjimu" baltarusių pavasario dainose (nuo vienu balsų grupės prie kitų) rašo Z.Božeiko¹². Toks atekirų grupių "susidainavimas", "susišėukimas" kaip tik ir būdingas lietuvių paruginėms. Tai apeigi-

¹¹Ši terminą, kalbėdami apie pasaulietiškas dainas, vartojame neatsitiktinai. Būtent giesmėmis liaudies dainininkai vadina visas senjėdas, susijusias su apeigomis, dainas, tuo pabrėždami jų sakralinę prasmę.

¹²З.Я.Можейко. Указ. соч., с.23,25.

nis žemės (dirvos) žadinimas, iš įvairių pusių "apdainuojant" ją. Šią dainą ("Ką palinko žalias berželis" - D.R.) dainuodavo, kada eidavo parugėm. Eidavo aplink rugius ir skirdavosi į dvi lygias dalis. Pirmoji pradėdavo dainuoti, o antroji užbaigdavo. Kiekviena grupė dainuoja po dvi eilutes¹³. Tai tik vienas iš galimų atlikimo būdų, o jų yra nepaprastai daug. Dviem grupėmis (pulkais) giedodavo ir pakaitines giesmes, ir sutartines. Ypač daug skirtingų formų galima išskirti pakaitinėse (amėšajinėse).

Visų pirma tai antifoninis dviejų pulkų giedojimas, kai antras pulkas pakartoja tai, ką giedoja pirmąsias (šitaip neretai atliekamos ir Užgavėnių dainos). Taip giedama paruginė "Lyliu lyliute, aieme sesytėla" - KTR 11 (136); "kai daug būna, eina eile per perugę po 4 ar po kiek ir dainuoja. Vienas pulkas pagieda posmą, kitas tuos pačius žodžius pakartoja". Paruginę "Kas ty važiuoja, dobilis - KTR 11 (145) - "dainuoja tik parigėm dviem būriais po 4 ar tris moteris kiekviename būryje. Kai vienas būrys dainuoja, antrąsias lygiai taip pat jį pakartoja (antifoniškai). Dainuoja ir taip: vienas būrys padainuoja I posmą ir nutyla. Tada II posmą dainuoja kitas būrys". Tokiu būdu dainuojamos ir "Ką tu bitela" - KTR 11 (131): "Paruginė. Dainuoja ir du pulkus (po 3 ir po 4). Kiekvienas pulkas - po posmą", "Ką palinko berželis" - KTR 11 (186) bei kitos. Kaip matome, neretai ta pati paruginė gali būti atliekama dvejopai su net keliais būdais. Pa-

¹³Šis II, p.661.

vyzdžiui, "Mart martela, Lylia" - KTR 11 (133) - "dainuoja dviem grupėm, antifoniniu būdu. I grupė dainuoja prasinį tekstą, II grupė - refreną arba abi grupės dainuoja kartu, tik skirtingu tekstu". Taigi paruginė pakaitinė (smebėjinė) antruoju atveju tampa sutartine. Toks paruginių "savyravimas" tarp pakaitinių ir sutartinių yra labai būdingas. Ju panašumą pastebėjo dar prof. J. Čiurlionytė, rašiusi, jog paruginių dainų turinys ir priedainiai labai artimi polifoninėms dainoms - sutartinėms¹⁴. Šis faktas leidžia spėti, kad gilioje praeityje galbūt buvo svarbiau ne tam tikras atlikimo būdas, viena ar kita konkreti daugiabalsumo forma, o pats grupinio dainavimo (kaip judėjimo magijos simbolio) principas. Tokių "dviųjų puikų" paruginių, kurių vienas iš variantų atliekamas kaip pakaitinė, o kitas - kaip sutartinė, yra labai daug. Pavyzdžiui, "Tekla upėtė, dābilis" - KTR 12 (8) - pakaitinė, jos variantai (SL S II 530, 531, 532; KTR 12 (67)) - sutartinės.

Neretai paruginės vadinamos tiesiog keturinėmis, kas labai apsunkina jų tikrojo atlikimo išsivavimą. Mat yra žinomos keturinės sutartinės, kurių atlikimo principas yra toks: viena giedotoja gieda prasinį tekstą, kita (tuo pat metu) - refreną, paskui lygiai tą patį pakartoja antroji giedotojų pora (tiesa, kartais antroji pora atlieka ne tą patį, o naują prasinio teksto posmą). Galimas ir toks sutartinių keturinių variantas: dvi giedotojos visą laiką gieda tik prasinį tekstą, o kitos dvi (kartu su ninosionėmis) - tik

¹⁴J. Čiurlionytė. "In. veikt.", p. 116.

priglesmį (refreną). Keturišs gali būti ir ne sutartinės, o pakaitinės, kada dvi atlikėjos pagieda prasminį tekstą, o paskui kitos dvi - refreną (ir taip pakaitomis). Sudėtingiausia yra iššifruoti tas keturines, prie kurių nėra jokių pateikėjų pastabų, o užrašytos jos - kaip ištisinės dainos - KTR 58 (74); KTR 136 (59) ir kt. Telioka tik spėlioti, kaip jos galėtų būti atliekamos (tiesa, kartais apie tai galima spręsti iš jų variantų, bet, kaip minėjome, variantai gali būti atliekami skirtingai).

Du pulkai gali giedoti ir kanonu - KTR 12 (32); SLS II 507; 533 ir kt. Tokiu dainavimo būdu iš pradžių abejojo sutartinių tyrinėjimo specialistas Z. Slavūnas, rašęs, jog jose trūksta trečio balsų, kuris trejinės atlikimui yra būtinas¹⁵. Vėliau (rusiškame sutartinių leidinyje¹⁶) tyrinėtomas šis atlikimo būdas jau pripažįstama. Apie dviejų balsų (pulkų) dainavimą išlikusios labai konkrečios užrašinėtojų pastabos, pvz.: "Š kanapį sėjau" SLS II 533: "Su trečiu taktu antras balsas pradeda gaidas iš pradžios ir iki baigiam kartoja žodžius "Toli pamarese" ir t.t. I sako: "aš vedziasiu", II - "aš paskui tavi". Daina vadinasi "tryninė"; "Žalias žalias žolynėlis" (SLS II 507): "Su penktu taktu II balsas pradeda iš pradžios ir iki pabaigai vejas pirmą balsą (SLS II 659). Šios pastabos, manome, patvirtina minėto būdo egzistavimą. Tiesa, įdomūs ir daug abejonių keliantis yra jų pavadinimai "tryninė" (arba "trininė"), kuri Z. Sla-

¹⁵SLS I, p. 662.

¹⁶З.Славонас. Многоголосные песни литовского народа. Л., 1972.

vidnes interon tuoja kaip viciinę "trejinās" tarņbę. Tačiau turint tiek daug pavyzdžių, kur "trytinė" atliekama kanonu dviese, o ne trise, kyla abejonų, ar šis žodis negalėtų įprasminti savito atlikimo būdo - giedojimo be jokių pertraukų (balsams lyg "trinantis" tarpusavyje). Galbūt šis pavadinimas kilęs nuo žodžių trintis arba triūti (tarņbėse - trynioti, trynėti)? Juk kai kuriuose šiaurės rytų Aukštaitijos vietovėse sutartinės vadinamos kapotinėmis (nuo skirtingų balsų ir ritmo kapojimosi, "susidaužimo"). Šios paralelės leidžia mums daryti tam tikras prielaidas, tačiau ar jos teisingos, sunku pasakyti. Tam būtini tolimesni tyrimai.

Apibendrinant visus ankščiau minėtus dviem pulkais atliekamus dainavimo būdus, galima prieiti išvados, kad, neapsant visų atlikimo skirtumų, visi jie susiję su apeiginiu vaikščiojimu aplink javų laukus, pasiekirsčius į dvi grupes. Toks apeiginis vaikščiojimas artimas ir kalendoriniams žaidimams (dvių grupių vaikščiojimą vienos priešais kitą specialistai skiria prie itin archaiškų choreografijos formų).

Tiesa, gmeta giedojimo, pasidalijus į du pulkus, žinomas ir trijų pulkų giedojimas (antifoniškai arba kanonu). Tačiau toks giedojimo būdas taip pat nėra griežtai kanonizuotas: tos pačios giesmės (arba jų variantai) gali būti atliekamos ir kaip sutartinės, ir kaip antifoninės paruginės (be to, jos gali būti giedamos ir dviem pulkais). Pavyzdžiui: "Tekla upelė" - KTR 144 (48) - giedama "parugėj, kaip aini Sakminėsa. Itai trininė: trečia padėjinėja, ē

visų laikų dainuoja dvejosios", kitas variantas - KTR 11 (187) - giedamas "trim pulkais, kai eina parugin. Taip lengviau ir gražiau" (kiekvienas pulkas - po naują posmą - D.R.); trečio varianto - KTR 12 (67) - atlikimas tiksliai nenus-tatyta: "Paruginė. Tryninė. Viena pradėdinėja, kitos pai-moja", o dar vienas iš variantų - KTR 12 (B) giedamas "an-tifoniškai, in du pulkus. Vienas pulkas dainuoja praeinią tekstą, kitas - refreną". Labai įvairiai atliekama ir "Ką tu bitela": "dainuoja trijose, antifoniškai, išdainuojant po vieną posmą kiekvienai dainuotojai. Vienai dainuotojai padėinavus posmą, toliau ją kartoja kitos, da viena paskui kitą. Šitaip dainuojama daina ilgesnė ir gražesnė" - KTR 12 (5); kitas variantas - KTR 144 (49) atliekamas šitaip: "vie-na pradėdam "Ko tu bitela", tadų kita dainuoja tą patį - vis dviuju dainuoja, š tracia tadų pradėda, sako: Ko tu bitela"; dar kitas - KTR (11) buvo giedamas in du pulkus (po 3 ir po 4). Kiekvienas pulkas po posmą?

Savitai (panašią giedojimo būdų kol kas nesurasta) at-liekamas vienas iš paruginės "Žalias žalias žolynėlis" va-riantų - KTR 12 (78): pirma ir antros balsai gieda be por-traukos kanonu (tą patį tekstą), o trečiasis balsas, įsi-jungęs kiek vėliau, visą laiką kartoja priešgaisrį "ciuta ciu-tela". Dainininkės liudijimu, "išeina kaip baras". Šis giedo-jimo būdas priėmė ir kanonus dviuose, ir keturines, tačiau visą laiką skamba ne du (kaip įprasta sutartinėse), o trys balsai.

Tokių didelę gausinį dainavimo būdų, ant. 1, 182

vietinās dainavimo tradīcijas, o gal ir pačū daininīkū īšmo-
nā. Mēs pateikēme ne visus dainavimo būdus - jū yra nepapras-
tai daug. Galbūt ne visus būdus ir žīnome - juk daugums paru-
gīnū užrašūtos kaip īštīsīnās dainos, be jokījū konkrēčūjū
pastabū. Tačūiau neretai ir tos pastabos tik apsunkina paru-
gīnū tyrīnējīmajū. Daugelī minētū pakaitīnū bei sutartīnū
dainīnīkai yra apībūdīnē kaip paprastas īštīsīnās dainas,
dainuojamas "vienu balsu", nepasīskīrsčūs ī grupes. Manome,
kad toks "īštīsīnās" pakaitīnū bei sutartīnū atlikīmas yra
vēlyvesnīs reīškinys, atsīradēs ir īsīvyravēs, minētoje te-
rītorījojē pradējus plīsti līrynēs (neausījūsīoms su apei-
gomīs) dainojīs. Apīe tai galīme eprēsti, lygīndami sutarti-
nēs ir pakaitīnēs su īštīsīnēs parugīnēsīs gīesmēsīs (apīe
kurias vīlačūiau nekalbēsīme). Sudētingesnē forma bei labīau
īšvystyta melodīka līudīja vēlyvesnē pastarūjū kīlīnē (pvz.
"Oī tu salavėjau" - KTR 12 (87); "Oī tu mano eglutē" - KTR
116 (23) ir kt.).

Parugīnū gīesmījū pateikējū pastabos "sīdlo" tyrīnēto-
jams ir daugīau galvošūkījū. Dažnas toks atvejīs, kada prīe
vieno īš sutartīnās ar pakaitīnās (pvz. "Želīas žalīas žo-
lynēlīs") variantū yra pastaba "parugīnē" (S1S II, 507),
prīe kīto - "trušās kratunē" (I I, 297), prīe trečīos - "ru-
gīnē" (S1S I, 79). Skīrtīngas pastabas turī ir sutartīnās
"Aīsim, sesutelēs" (S1S II, 501 - "parugīnē"; II 502 - "aek-
mīnū"; I, 296, KTR 207 (8) - mēšlīavēžīo), "Lylīa, līlīūtē"
(S1S II, 506 - parugīnē, I, 87, 88 - rugīapjūtēs), "Apynē-
līs auga" (S1S II, 509 a, b - parugīnēs, I 80 - rugīapjūtēs),
"Līūdži berželīs, tāsē" (S1S II 528 - "parugīnē"; I 298

- "trušas kratanc) bei daugelis kitų. Pene daugiausia skirtingų pastabų yra prie sutartinės "Kas prisėdo kuoselių" arba jos variantų - "Ka palinga berželis", "Ko pelinko suolaičiai". (SLS 519-522 - "paruginis", II 523 - "sekminių", III 1730 - "nuo sekminių iki rugiapjūtės"; SLS II 695-701, 706, 801, 802 - vestuvių; II 702 - "viešių"; II 707 - "advento"; II 8036 - vestuvėse. Jaunosios pusėje prieš šliūbą gieda pamergės, "apgerdamos sėdinčias").

Pagal šias pastabas minėtos sutartinės Z.Slaviūno tritomyje sugrupuotos į atskirus žanrus - darbo, kalendorinių švenčių, vestuvių ir t.t. (t.y. išbarstytos po visus tris tomus, kas labai apsunkina jų tyrinėjimą). Kas gi lėmė tokį nevienodą tų pačių sutartinių ar jų variantų apibūdinimą? Gal vėlyvo užrašėjimo laikotarpiu (tik XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje) dainininkai jau buvo pamiršę tikrąją šių giesmių funkciją (toks atvejis gana dažnas, kada dainos, netekusios ankstesnės prasmės, imamos dainuoti įvairiuose sušėjimuose, pasilinksminiuose, vaišėse ir t.t.)? Matyt, taip nėra, nes patys pateikėjai kartais patikslina, jog pašios giesmės buvo atliekamos įvairių apėigų metu. Kaip rašo Z.Slaviūnas, "sutartinių dainuotojos iš Obelių apylinkės nurodo, jog darbo ir parugių sutartinės esančios tos pašios"¹⁷. Tai gi mūsų užduotis - nuosekliai tyrinėti, kas vis dėlto sieja sutartines, priskintas skirtingiems žanrams. Pabandytume tarp jų išvėlgti tam tikras paraleles.

Bene pusė visų paruginių sušėjimų (ar pakaitinių) vadinamos ir "trušinėmis" arba "šliūbėmis" (t.y. "trušas kra-

¹⁷SLS I, p.6.

tano"). Kaip žinia, mėšlas buvo kratomas pavasarį, t.y. tą patį parugių lankymo laikotarpį. Be to, tiek apeiginis vaikščiėjimas apie laukus, tiek ir jų trėšimas mėšlu (šiek tiek labiau "materializuota" apeiga) turėjo tą pačią prasmę - skatinti dirvos derlingumą. Natūralu, kad šių derlių skatinančių veiksmy metu galėjo būti giedamos tos pačios giesmės.

Tos pačios paruginės, kaip minėjome, kartais apibūdinamos ir kaip "ruginės" (rinkinyje jos priskirtos prie rugiapjūtės sutartinių). Dažnai visiškai nenurodoma, kada jos buvo giedamos, o tik apibūdinama, kad tai "ruginis". Patetkėjai šitaip galėjo vadinti ir rugių lankymo giesmes. Na, o jeigu jos buvo atliekamos rugiapjūtės metu, tai tarp rugių lankymo, jų "paruošimo" derliaus nuėmimui ir paties derliaus nuėmimo yra ypatingai glaudžios sąsajos (čia galima prisiminti ir vieną iš pastabų, kad paruginė buvo giedama "nuo Sekminių iki rugiapjūtės" - SLS III 1730). Taigi visą laikotarpį - nuo Sekminių iki rugiapjūtės, o ir jos metu galėjo vyrauti ta pati intonacinė simbolika, skambėti tos pačios ar panašios giesmės. Dalis jų (kaip sprendžiame iš pateiktųjų pastabų) galbūt buvo atliekamos ir kito derliaus nuėmimo-avižapjūtės metu.

Netikėčiausia iš pirmo žvilgsnio atrodo paruginių ir vestuvinių sutartinių paralelė. Tačiau toks žanrų persipynimas būdingas ir kitu tautų folklorui. Kaip rašo baltarusių dainų tyrinėtoja O.Pašina, vienas ir tas pats melodijos tipas gali atlikti įvairias žanrines funkcijas, todėl

Ji būtina tyrinėti etnografiniame kontekste. Pavasario dainos kartu su joms tipologiškai giminingomis vestuvių dainų melodijomis yra tradicijos pagrindas¹⁸. Lietuvių tradicijoje būtina prisiminti vestuvių inscenizavimą Sekminių metu (o ir jų parodiją Užgavėnių vaidinimuose). Ši apeiga, kaip ir rugių lankymas, taip pat turėjusi maginės galios būsimam derliui. Įdomus tas faktas, kad vestuvinės sutartinės "Kopelinko suolalis" variantai užrašyti Kupiškio, Ukmergės bei Biržų apylinkėse, o ne rytų Lietuvoje (kur išliko parugių lankymo papročiai), tuo tarpu kai paruginė ši sutartinė užrašyta būtent šioje teritorijoje. Toks to paties melodinio tipo žanrinis ir teritorinis pasiskirstymas vertas gilesnių tyrinėjimų.

Mūsų manymu, galima būtų įteisinti ir šios sutartinės varianto (SIS II 707) apibūdinimą, kaip "advento". Z. Slavina manė, jog į šią pastabą "reikia žiūrėti kritiškai, kadangi šios rūšies sutartinės yra dažniausia paruginės - "SIS II 684). Apie žiemos, pavasario bei visos kalendorinių švenčių bei kurių giesmių bendrumą spręsti galime jau vien iš pasikartojančios ritmo formulės, kurio kartojami maginę prasmę turintys priegiesmiai (ciutela, dobilio, kalėda, lėliumoj ir kt.). Čia nenorime plačiau leistis į ritminius-intonacinius žiemos bei pavasario švenčių giesmių bendrumo išskojimus. Pastebime, jog įvairių kalendorinių švenčių metu dažnai

¹⁸ О. Машина. Календарные песни весенне-летнего цикла Юга-Востока Белоруссии. // кн.: Славянский и Балканский фольклор, М., 1986, с. 44, 54.

kartojamos ir panašios apeigos. Pavyzdžiui, vestuvių simboliška reikšminga ir advento ("vestuviniai žaidimai") ir Sekminių (vestuvių inscenizacija) laikotarpiais. Apie tai liudija, pavyzdžiui, sutartinės "Joja bejoja" pastabos. Vienu atveju tai advento sutartinė-žaidimas¹⁹, kitu - paruginė giesmė "Kaip per rugius eina" (KTR 284 (61)). Gal tai ir yra raktas, atskleidžiantis sutartinės "Ko palinko suolaliai" esmę, jos sąsajas su vestuvių, advento bei rugių lankymo apaišomis? Viena aišku, kad praeityje egzistavo sudėtinga ritminių-intonacinių simbolių sistema, kuri ir vienijo įvairių apeigų "giesmyną". Etnomuzikologo I.Zemcovskio nuomone, intonacinė simbolių kalba šmė kurtis nepaprastai seniai - tai dar iklinacionalinė muzikinė kūrybos forma²⁰.

Matyt, tą patį galima būtų pasakyti ir apie poetinių tekstų simboliką, kuri dar labai mažai tyrinėta. Visų minėtų žanrų sutartinių bei pakaitinių tekstuose, kaip pastebėjome, vyrauja tie patys siužetai (apeiginio gėrimo iš epynių, kurių B.Rybakovas prilygina indoeuropiečių šventam gėrimui iš somos, darymas²¹; medaus rinkimas, matyt, taip pat apeiginiam gėrimui ir kt.), poetiniai įvaizdžiai. Pavyzdžiui, paruginėse giesmėse dažnai minimas kiškis nuo seno siejamas ne tik su vaisiugumu apskritai, bet tiesiogiai su žemės vaisiugumu. "Miškių dievas" - augalinio pa-

¹⁹ T.orkūnienė, Lietuvių liaudies choreografijos bruožai. V., 1962, p.32.

²⁰ И.Земцовский. Мелодика календарных песен. Л., 1975, с.168.

²¹ Б.Рыбаков. Язычество древней Руси. М., 1968, с.702.

saulio globėjas²². Deja, tai kol kas tik atsitiktinai mūsų pastebėjimai, be abejojimo, reikalaujantys gilesnių tyrinėjimų.

Nepaisant tokio gana paviršutiniško javų lankymo giesmių tyrinėjimo, vis dėlto prieita tam tikrų išvadų: 1) rugių lankymas - moterų (kaip žemės žadintojų, vaisingumo skatintojų) funkcija; 2) su judėjimo simbolika (apeiginiu vaikščiojimu, žaidimu, voliojimusi, įvairių atributų užkasimu) susijęs ir grupinis dainavimas (t.y. simbolinis garso "judėjimas"); 3) apeiginiam vaikščiojimui būdingas pasidalijimas į dvi lygias grupes (su tuo susijęs vyraujantis dviejų pulkų giedojimas); 4) tos pačios sutartinės ir pakaitinės "priklauso" skirtingiems žanrams ("paruginės", "ruginės", "trušinės", "vestuvių" ir kt.). Jas vienija pirminė derlingumo skatinimo funkcija, o tuo pačiu ir bendra simbolių kalba; 5) daugelį teiginių rėmėme slavų folkloro paralelėmis. Tai daryta neatsitiktinai - tarp baltų ir slavų kalendorinių švenčių apeigų bei folkloro pastebimos ypač glaudžios sąsajos. Minėtą pasirinkimą lėmė ir gausi literatūra. Manome, kad ateityje panašias paraleles galima atrasti ir kitų tautų folklore, tuo praplečiant bei patikslinant mūsų tyrinėjimų teiginius.

²²Указ. соч., с. 717.

APEIGOS IR MUZIKOS SANTYKIS KALENDORINIAME

FOLKLORE

Rimantas Astrauskas

Apeiginio folkloro apibrėžtis apima bene didžiausią ir svarbiausią išlikusios lietuvių tradicinės liaudies kūrybos dalį. Kuo giliau į praeitį, kuo aiškiau galima spėti tą ar vieną kūrinį esant senesnės kilmės, tuo apeiginio folkloro prigimtis aiškiau pasireiškia, tuo jo santykinis svoris ir svarba didėsi. Tvirtą ryšį su apeiga iki nesėnų laikų išlaikę ištisi lietuvių liaudies muzikos žanrai - kalendorinė tautosaka, vestuvių dainos, šokiai ir žaidimai, krikštynų, laidotuvių giesmės, raudos, svari darbo folkloro dalis. Šiai kategorijai priskiriami įvairiausios melodinės sandaros, įvairiuose regionuose gyvavusios ir išlikusios monodinės ir homofoninės-harmoninės, antifoninės ir polifoninės melodijos (sutartinės). Jau vien žanrų ir melodijų struktūrinės įvairovės išvardijimas rodo, kad muzikos ir apeigos santykis yra giluminis, liečiantis ne tiek išorinę formaliąją jų darną, kiek prasminius šios darnos aspektus. Bėgli žanrų analizė leidžia tarti, jog kiekviename jų, be bendrųjų apeigos - muzikos ryšio apraiškų, turi pasireikšti ir savita specifika, apspręsta savitos kiekvieno žanro funkcinės paskirties. Kalendorinis apeiginis folkloras, būdamas vienu seniausių ir savičiausių mūsų muzikinės kūrybos barų, yra pasirinktai temai parankus, juolab šiuo aspektu mažai tetrynėtas.

Lietuvių kalendorinės šventės, apeigos, giesmės (dainos, žaidimai) yra agrarinės prigimties. Jos galutinai susiforma-

vo tik pradėjus sėsliai gyventi ir verstis žemdirbyste. Pirmųjų žemdirbių darbas, atliekamas primityviais įrankiais, buvo nenašus, reikalavo didelės fizinės įtampos, o rezultatai lengvai galėjo sunaikinti užėjusi audra ar sausra, pasmerkdama žemdirbį badui ir žūčiai. Netikrumas dėl rytojaus vertė žemdirbius ieškoti priemonių, kaip užsitikrinti būsimą derlių ir gyvulių prieaugį. Tokia priemone ir tapo agrarinės apeigos, susiformavusios pirmųjų tikėjimą pagrindu. Agrarinės apeigos – ritualiniai tariamai magišką poveikį turintys veiksmai, per kuriuos buvo siekiama paveikti sudvasintą gamtos jėgą, išprašyti iš jų gerą derlių ir gyvulių prieaugį ir apsaugoti nuo stichinių nelaimių. Apeigų sudėtyje atliekamos kalendorinės giesmės turėjo sustiprinti apeigų poveikį magine garso jėga. Nors išlikusi faktinė medžiaga neleidžia atkurti pilno švenčių, apeigų ir giesmių ciklo įvairiais istoriniais laikotarpiais, tačiau ir tie fragmentai, kurie išliko, leidžia nedviprasmiškai teigti, kad susidūrimas su suprasminga, giliais funkciniais ir emociniais saitais susieta visuoma, savitu dvasiniu fenomenu, patyrusiu raidą, tačiau drauge per amžius išlaikiusiu savo didingus kontūrus.

Kalendorinių švenčių ir apeigų atlikimo laiką žemdirbiai nustatydavo pagal savo agrarinį kalendorių – vieną seniausių laiko matavimo sistemų, paremtų Žemės Okio darbų periodiškumu ir gamtos reiškinių bei dangaus kūnų stebėjimo patirtimi. Šventės žymėdavo pagrindinius ūkinės veiklos etapus, lydėdavo kulminacines Saulės ir Mėnulio judėjimo ir kaitos fases. Pagal Saulės kalendorių būdavo švenčiamos Ka-

lėdos, Joninės (Rasos) šventės, atitinkančios saulėgrįžas (solsticijas). Pagal Mėnulio kalendorių nustatyta Užgavėnių, Velyku, Sekminių švenčių metai. Galima manyti, kad praecityje būta švenčių, lydėjusių pavasario ir rudens lygiadienius, kurių elementai vėliau perėjo į gretimas šventes, pavyzdžiui pavasario lygiadienio metas (kovo 21 diena), sutapantis su astronominio pavasario pradžia, praecityje, matyt, turėjo savo šventę, kurios apeigos vėliau persikėlė į Užgavėnes ir Velykas¹. Ilgainiui tobulėjant gamybos įrankiams, kai žemdirbys tapo mažiau priklausomas nuo gamtos kaprizų, o taip pat visuotinių dvasinių, pasaulėžiūros sukrėtimu, momentais pirminis agrarinių apeigų turinys grįžo vis į gilesnius sluoksnius, apitraukdamas naujomis apnašomis. Apeigų prasmė niekada nebuvo atvirai deklaruojama, bet jų atlikėjai gerai šią prasmę suprato be žodžių – tai turėjo būti visuotinė tradicija. Metams bėgant, seniausioji apeigų prasmė užsimiršo, tačiau liaudis, intuityviai jausdama jų sakralumą, kartojo tai, ką darė tėvai. Taip pasimiršus pirminei prasmei, apeigos tapo stereotipinėmis elgsenos formulėmis – papročiais, žaidimais, pokštais, kurie ir pasiekė mūsų laikus. Didelę reikšmę pagoniškosios apeigoms turėjo krikščioniškosios tradicijos įsigalėjimas. Dvi skirtingos tradicijos, gyvavusios greta, stipriai veikė viena kitą, susiliedamos daugelyje taškų, tačiau drauge išlaikydamos santykinę autonomiją. Liaudies muzikos tradicija išlaikė maža tepakitusias pačias seniausias apeigines formas. Todėl istoriškai apeigos ir muzikos santykis nebuvo pastovus ir vienareikšmiškas. Juo lab pro-

¹ A. J. Greimas. Apie dievus ir žmones. Chicago, 1979, p. 75.

blema aštri ir dėl to, kad kol kas maža dėmesio buvo skiriama kalendorinių apeigų tyrimui. Juk tokia didelė etnografinių, mitologinių interpretacijų įvairovė, išlaikyta ir fragmentiškai išlikusi nesusisteminta medžiaga. Tad suprantama, šia veikiau bandyta iškelti klausimus, nei pateikti jų atsakymus.

Gladius muzikos ir apeigos ryšys apspręstas kalendorinių melodijų prigimties ir remiasi pirmykščių sinkretizmu. Žinia, seniausius laikus siekiančios dvasinės raiškos formos - kalba, muzika, gestas, spalva, veiksmas - kalendorinėse apeigose ir folklore yra glaudžiai susipynusios ir nesavaranikiškos. Tas pirmykščių sinkretizmo apspręstas kalendorinės melodikos, choreografijos, verbalinių-poetinių formulių ir siužetų ryšys apeigoje nėra atsitiktinis, o sąlygotas bendros apeiginės funkcinės paskirties. Ta funkcinė paskirtis, arba apeigos semantika, yra savaip užkoduota, ir ne vienu, o keliais kodais, kas neabejotinai yra ilgo raidos kelio ir persiformavimo pasekmė. Muzikos ir apeigos santykio problemą turime kelti dviem aspektais: a) muzikos santykio su bendrąja apeigos funkcija ir b) muzikos santykio su kitais apeigos elementais. Muzika yra apeigų dalis, vienas iš sudėtinių elementų. Pirmuoju atveju ji savo turiniu siejasi su bendrąja apeigų paskirtimi, savomis priemonėmis ją išreiškia. Antruoju atveju ji tėra vienas iš elementų tarp kitų. Šiuo atveju muzikos semantika yra reikšminga tuo, kad ji kur kas stabilėsnė už kitų elementų semantiką ir tuo savo konservatyvumu dažnai būna išlaikiusi ir išsaugojusi seniausius laikus siekiančias formas. Tuo būdu ji gali vertingai pasitarnauti, siekiant restauruoti kažkada buvusias melodikos struktūras ir pirmi-

nės prasmės gradacijac. Reikia skirti apeigą plačiaja prasme, kaip visų elementų visumą, nukreiptą į vieningą tikslą, ir apeigą siaurąja prasme, kaip etnografinį vyksmą, apeigos plačiaja prasme akcionalinį aspektą. Kiekviena apeiga dažniausiai turi keletą tokių siauresnių aspektų - be akcionalinio galima išskirti temporalinį (laiko rėmai), daiktinį (ypatinti įrankiai, daiktai, pvz. kaukės per Kalėdas, Užgavėnes), personaziinį (realūs ar mitologiniai veikėjai arba adresatai), lokusinį ("lokus" - lot. erdvė - ritualinio vyksmo erdvė), verbalinį (žodiniai tekstai, terminologija, vardai), vaizduojamąjį (vaizduojamieji ritualiniai simboliai) ir muzikinį (pagal S.Tolstąją²). Kelios savarankiškos apeigos jungiasi į bendrą kalendorinės šventės ar laikotarpio charakteristiką. Štai, sakysime, žiemos solsticijos švenčių ciklą sudaro Advento, Kūčių, Kalėdų, Naujųjų metų ir Trijų Karalių šventės, visos jos susideda iš atskirų apeigų. Savo semantiką turi bendras švenčių ciklas ir kiekviena individuali šventė, atskiros šventės apeiga ir tos apeigos sudėtinės dalys - minėtieji aspektai. Tas prasmų raizginys byloja, koks sudėtingas įvairiabriaunis, įvairiapusis yra kalendorinių apeigų pasaulis ir kaip nelengva jame susigaudyti. Neatsitiktinai iki šiol gyvuoja didelė pačio bendriausio jų turinio aiškinimo įvairovė - skirtingi semantiniai kodai, savaip aiškinantys šių švenčių apeigų prasmę ir paskirtį - kosmologinis (pasau-

²С.М.Толстая.О семантическом единстве обряда.// Фольклор: проблемы сохранения, изучения и пропаганды. Тезисы Всесоюзной научно-практической конференции, М., 1988, ч.1, с.146.

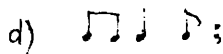
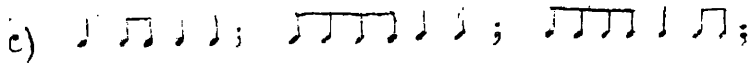
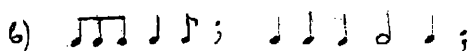
lio perkūrimo, "pasaulio medžio"), agrarinis (maisto), Naujųjų metų (soliarinis), krikščioniškasis (Dievo gimimo), Vaisingumo Deivės ir kiti³. Visi jie labai susiję, tačiau aiškina kiek kitu rekursu. Savaip gali būti teisingi, nes išryškina kitą švenčių ir apeigų semantinį sluoksnį, susidariusį skirtingu istoriniu laikotarpiu. Savaime suprantama, savaip interpretuojant pačias apeigas, skirtingai nuspalvinamas ir muzikos turinys. Tad kokias mitines teorijas palaiko muzikiniai faktoriai, kaip atsiskleidžia jų apeiginė paskirtis?

Minėto laikotarpio kalendorinę melodiką charakterizuoja Advento žaidimai⁴ ir kalėdotojų giesmės. Jie turi nemažą bendrų bruožų, turi ir skirtumų. Advento žaidimai būdavo atliekami per žiemos vakarones, paplitusias Dūkijoje ir rytiniame Lietuvos pakrastyje. Bažnyčia tuo metu skelbė pasninką, drausdavo bet kokius pasilinksminimus, bet šių žaidimų nedraudė už jų lėtą santūrų charakterį. J.Čiurlionytė, apibūdindama apeiginės melodikos ypatybes, pastebėjo, kad "apeiginį šių

³Žr.: P.Dundulienė. Lietuvių liaudies kosmologija, V., 1988, p.7-13; Lietuvių etnografija, V., 1982, p.405-407; A.J.Greimas. Apie dievus ir žmones. Chicago, 1979, p.15-30; N.Vėlius. Mitologinė švenčių semantika.// Krantai, 1989, Nr.2, V., p.9-14.

⁴Advento žaidimų ir dainų sandara nesiskiria, kai kurios Advento dainos, giesmės, dainininkų liudijimu, anksčiau buvo atliekamos su choreografija. Tai leidžia manyti Advento dainas kilus iš žaidimų (plg. J.Čiurlionytė. Lietuvių liaudies dainos, V., 1955, p.537).

dainų-šokių pobūdį atskleidžia lėtas šokio judesio tempas, monka! teišvystyta choreografija ir nepaprastai didelė dainų teksto, dainuojamo dialogo būdu, reikšmė⁵. Jau čia aiški buvusio sinkretizmo įtaka - su melodika betarpiškai siejasi ir ją veikia choreografija ir poezika. Tačiau tai ne vienintelės speiginės kalendorinio folkloro ypatybės. Žaidimų melodiškoje galėtume išskirti dar du ryškius momentus - stabilias invariantiškas ritmo formules, atitinkančias lėtąėjimo ritmą ir tempą, bei aktyvius šūkenius su tik minėtam laikotarpiui būdingais priedainiais "leltumai", "alsiluma loda" ir pan. /Pvs. 1/

Kalendorinėse Advento dainose ir žaidimuose gerai išsilaikė seniausia mitologinė semantika, daugelis tekstų išryškia kosmologiniai mito fragmentai. Daugelis jų tematikos motyvus K. Vėlius interpretuoja pagal pasaulio perkurimo mitui

5. J. Čiurlionytė. Lietuvių liaudies melonikos bruožai. V.,

Lūdinga mišnies-šokių ir ritualų 6. /Pvz. 2/

CLM 294 RTR 197(67) = d

Oi, le-liu- mai da la-dun la-du
"Merkinė" 3 LP I 203

Oi, le-liu-mai a-la-du-mai la- dum
LTU 60 LP I 204

le-liu- mai a - leliuma rū-ta
"Dieveniškas" 1 LPR 2953(98)

Le - liu - moj da la-dun mal-dum
"Dieveniškas" 2 LPR 3012(343)

Le - liu - moj a-le-liuma rū-te-lė
CLM 116 b LTU 63

Le - liu - moj a-leliumai rutele

Advento - Kėšių laikotarpis pagal šią traktuotę atitiktų kairiąją opoziciją, būtų siejamas su mirusiųjų pasauliu. Lėtas speiginis Advento žaidimų pobūdis su geužymo, atrenkos, medžioklės motyvais leidžias deryti prielaidą, kad kažkada galėjo būti aukojimo šokiai, nes kaip rodo pirmąkštėje bendruomenėje gyvenančių tautų stebėjimas, speiginis auklėjimas neišvairduojamas be šokių⁷. /Pvz. 3/

⁶N. Vėlius. Tėn pat, p.11-13; N.Laurinkienė. Archainio pasaulėvaizdžio relikvai kalendorinėse dainose. // Literatūra, V., 1981, t.XXIII (1), p.3-12.

⁷M.C.Wosien. Sacred dance, London, 1974, p.26.

Op. 293

Le-liu-mai, oi kas vaikščiojo le-liu-mai,
 ir rūtelių skynė, le-liu-mai.

<p>2. Leliu-mai,
Ir raselę krėtė, leliu-mai.
Ir lizdelį vijo, leliu-mai.</p>	<p>5. Leliu-mai,
Rūtelių daržely, leliu-mai.
Ir raselę krėtė, leliu-mai.</p>
<p>3. Leliu-mai,
Ir lizdelį vijo, leliu-mai,
Ir vaikelius vedė, leliu-mai.</p>	<p>6. Leliu-mai,
Mergelė vaikščiojo, leliu-mai.
Ir raselę krėtė, leliu-mai.</p>
<p>4. Leliu-mai,
Oi kas vaikščiojo, leliu-mai,
Rūtelių daržely, leliu-mai.</p>	<p>7. Leliu-mai,
Ir raselę krėtė, leliu-mai,
Ir rūtelių skynė, leliu-mai.</p>
<p>8. Leliu-mai,
Ir rūtelių skynė, leliu-mai,
Ir vainikų pynė, leliu-mai.</p>	

A. J. Greimas, tyręs mito ir apeigų struktūrą, atkreipė dėmesį į tai, kad dažniausiai jie susideda iš dviejų dalių, kuriose išreiškiami du kontraktueliniai santykiai tarp gerbinamų dievybių - padėka ir ouka už darbų bei prašymas naujų gėrybių. Šūknis šiuo atveju būtų tas antusias "prašymo" dėmuo. Šūknio intonacijos persemklia visą lietuvių kalendorinį folklorą ir yra bene ryškiausias apeiginės melodikos skiriamasis bruožas. Jos dažnai pasitaiko piemenų folklore, kuris lietuvių liaudies kūrybos pelikime visuotinai priskiriamas prie pačių seniausiųjų ir primityviausiųjų formų. Šūknis dažniausiai išryškėja kalendorinių melodijų priedainiuose, kur jis intonuojamas su įvairiais onomatopoejiniais

garsažodžiais - "leliumai", "alelluma loda", "jurja", "tata-to" ir pan., pabrėžiant ir užtvėriant paskutinį skiemenį. Melodikos požiūriu šūknis įprasminamas labai įvairiai, stabiliai išlaikant jambišką ritminę formulę $\frac{1}{2}$ x. a - - 1 $\frac{0}{2}$. Kalendorinėse melodijose šūknis organiškai įsilieja į melodiinę liniją, išlaikydamas variantuose pastovią intonacinę sandarą (tam tikruose variantiškuose rėmuose). Stebinantį šūknio intonacijų stabilumą rodo jų lyginimas su kitų tautų kalendorinėmis melodijomis. To paties tipo šūknio intonacija, kuri būdinga mūsų Advento melodijoms (žr. Pvs. 2), pasitaiko faktiškai visoje Europoje (išskyrus Skandinavijos kraštus)⁹, ir atliekama tuo pačiu žiemos švenčių laikotarpiu. Šūknio intonaciniai rėmai (kvintos intervalo) šiose melodijose yra adekvatus, nors pats dainų tekstas, turinys, forma, struktūrinės ritmo formulės, dėmės, faktūra labai įvairuoja. Šia šūknio intonacija buvo siekiama iššaukti gerą būsimų metų derlių ir gyvulių prieaugį¹⁰.

Platų ryšį arealą patvirtina ir garsažodžių lyginimas, ir įvairių Europos tautų naujametiniai papročiai bei ritua-

⁸ Plačiau žr. autoriaus straipinį "Kai kurie lietuvių liaudies dainų ritmikos bruožai. // Menotyra, V., Nr.13, p.54-56.

⁹ Žr.: P. Caraman. Obrzed kolędowania u Słowian i u Rumunów. // Studium porównawcze, Krakow, 1933, s.427-476; Szendrei Zur Frage der Regels-Melodien. // Studia Musicologica, Budapest, IX, 1967, 1-2, s.37; И.М. Земцовский. "Мелодика календарных песен. М.-Л., 1975, с.53.

¹⁰ P. Caraman. Min. veiki., p.427-476.

lai, turintys nemaža bendrų bruožų¹¹. Panašių bruožų išlikimas įvairiomis kalbomis kalbančių, skirtingų religijų, kultūrų ir skirtingos istorijos tautose rodo kažkada buvus glaudžius kontaktus ir išgyvenus, jei ne vieningos, tai bent artimos, dvasinės kultūros laikotarpį, kurį apsprendė bendra tikėjimų, pasaulėvokos ir pasaulėjautos sistema - mitologija. Mitologija yra išorinė apeigos ir folkloro prasmės atskleidimo sąlyga. Tai tarsi dirva, kurioje apeiga ir muzika įgauna prasmę. Išlikę fragmentai rodo lietuvių mitologiją esant labai archaišką ir buvus gana išvystytą. Deja, prieš akis didžiulis ir sunkus jos rekonstrukcijos darbas, galintis pateikti ne vieną siurprizą. Iš jo daug tikimasi, nes lietuvių ir latvių tautos, nuolat gyvenamos (jau 5-tą tūkstantmetį) savo protėvių žemėje, išsaugojo tą dvasinį palikimą, kurį Europa per nuolatinę tautų kraustymąsi prarado. L.Vinogradova yra pastebėjusi, kad visų slavų tautų Naujųjų metų laikotarpio dainose "pastoviausią archainę formą turi priedainiai "kalėda", šūksniai "hej, hej" ir įvairiausių dalelyčių "le le", "lo lo" modifikacijos"¹². Tačiau slavų tautos ne vienintelės, kuriose minėtų šaknų priedainiai paplitę. P.Dundulienė teigia, kad jų arealas -

¹¹ Žr.: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, XIX - начала XX века./Земля предков, АН СССР/ редактор С.А.Тюкарев, М., 1973.

¹² Л.Н.Винogradova. Земля календарных поверий западных и восточных славян. Мифы и ритуалы в дохристианский, М., 1970, с.112.

nuo Adrijos jūros ligi Kamos ir nuo Balkanų ligi Baltijos - siejasi su antgamtinės pragiadytojos Didžiosios deivės motinos Lados ir jos dukters Lelos kultais: "Lados ir Lelos kaip vaisingumo ir santuokų globėjų vaidmuo ypač ryškiai iškyla žiemos solticipijos apeigose, kurių giesmėse su priegiesmiu lada, ladum, aladum, lela, leliumai ir kt. siekiama jaunimo santuokų"¹³. Šie ir panašūs priegiesmiai išliko tuose slavų kraštuose, kur, anot B.Rybakovo, pravoslaviškais laikais gyventa baltų. Ši aplinkybė ir slavų kraštuose išlikęs priedainis "O! di di Lada" leido autorei teigti, kad slavai deivės Ladą ir Lelą perėmė iš lietuvių. Šią idėją palaiko minėtų dievybių paminėjimai istorijos šaltiniuose (J.Dlugošo, M.Miechovitos, M.Strijkovskio, L.A.Jucevičiaus ir kitų darbuose), panašios dievybės artimos graikų Leda, Kretos - Mikėnų Latai, romėnų Ladonai¹⁴. P.Dundulienė mano, kad ilgai - niui šių dievybių funkcijos priartėjo prie žemės deivės Žemynos ir kitų vaisingumo bei derlingumo deivių. Kiek kitaip žiemos solticipijos švenčių ritualinę paskirtį aiškina N.Vėlius, vaisingumo užtikrinimo funkciją siedamas su ritualiniu velniu - vaisingumo simboliu, gyvulių ir mirusiųjų globėju, žemės dirbimo pradininku¹⁵. Pilnesniam skirtingų nuomonių

¹³ P.Dundulienė. Lietuvių etnografija, V., 1982, p.405-406.

¹⁴ Ten pat, p.405-407.

¹⁵ N.Vėlius. Senovės baltų pasaulėžiūra /Struktūros bruožai. V., 1983, p.71; N.Vėlius. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis / Folklorinio velnio analizė. V., 1987; N.Vėlius. Mitologinė švenčių semantika. //Krantai, 1989, Nr.2, p.10-14.

vaizdai dar galėtume pridurti, jog Advento ir Kalėdų giesmių pragiesmiai yra laikomi mitologinio "pasaulio medžio" simboliais, o kalbininkai jų etimologiją sieja su ugnies semantika¹⁶.

Taigi nors etnografai, poetologai, mitologai vieningos nuomonės neturi, viena aišku, kad Žiemos melodika Žiemos solsticijos apeigose atlieka bene svarbiausiąją žemiškąją paskirtį – ja siekiama užsitikrinti būsimų metų derlių ir gyvulių vaisingumą. Ši apeiginė melodikos pragmatika ganėtinai stabili, išliko nepakitusi, nes buvo išreikšta labai apibendrintai ir jokiai apeigų bei švenčių viršluoksniu – jų mitologijos-pakitimai nepaliko melodijoje žymesnio pėdsako. Melodikos stabilumą sąlygojo ir stabili žmogaus jausena, nors apeiginėje melodikoje ji labai apibendrinta ir santūri. Čia vyrauja rintis ir kolektyvizmas, esmeniniai jausmai ir išgyvenimai neišryškinti arba pasireiškia tik pastaruoju metu, kai dainos jau aiškiai praradusios savo funkciją paskirtį. Apeigiškumą pabrėžia stabilios ritmo formulės, atitinkančios vaikščiojimo ritmą (choreografijos poveikio rezultatas), siauralaipinės melodijos dėmės, šūkenių gausa, neišrutuliuota metalizmatika ir menka skiemėnų melodizacija, rečitatyvinis epiškas melodikos pobūdis (kalbos poveikio rezultatas). Melodinis prelas apeiginiame folklore nėra savarankiškas, tačiau ir šioje pakopoje jis meniškas būtent dėl savo išraiškos taupumo ir koncentracijos. Taigi apeiginiame vykame muzika buvo veikli – veikė į išorę ir į vidų: vienijo apeigu

¹⁶ П.Лауринкене. Семантика и поэтика литовских календарных песен. // Автореферат диссертации, Таллин, 1964, с.16.

suivyvių veikimus, kurė ir palaikė vieningą nuotaiką, buvo savotiškas tarpininkas - mediatorius tarp bendruomenės ir dievybių. Tačiau vienok ji buvo pajungta apeigai ir tam tikslui į kurį apeiga buvo nukreipta. Skirtingai apeiginiai tikslai skirtingai atsispindėjo melodikoje, tuo galima paaiškinti didelę jos formų įvairovę. Nuo apeigos paskirties didžia dalimi priklausė ir muzikos turinys, jį veikė mitologija ir pinakščiai tikėjimai. Lietuvių kalendorinis folkloras tik pačiame aukščiausiam pasaulio sampratos lygmenyje siejasi su mitologija, jo žemiškasis pagrindas glūdi pirmykščiuose tikėjimuose, ypač magijoje. Galima rasti glaudžiai su folkloru besisiejančios similitinės, produkuojančios, profilaktinės magijos pavyzdžių. Apakritai visos agrarinių ritualų apeigos remiasi nuostata, kad panašūs reiškiniai sąlygoja panašius rezultatus. Tai mąstymas pagal analogiją. Žiemos saulėgrąžos šventėse ir apeigose buvo tikima, kad Saulės, gamtos, augalijos ir gyvūnijos atgimimui reikia padėti. Tuo tikslu buvo atliekamos apeigos, kuriose buvo vaizduojamos gyvybingos jėgos, gyvybės gausa, kuri tariamai turėjo iššaukti tikrąją gausą. Panašiai galima interpretuoti pavasario lalavimus - apeiginius derliaus ir skalsos linkėjimus. Tai buvo drauge ir produkuojantis veiksmas, ir būsimo derliaus garantas. Tipišką lalaviną Prūsų Lietuvoje, Stalupėnų apylinkėse, 1854 metais užrašė K.Kapeleris:

Labas vakars, pon gaspador! - Ei lalo,

Labas vakars, pon gaspador! - Ei lalo.

Ar jau miegi saldų miegą? - Ei lalo.

Išsibučink, pasijudink! - Ei lalo.

Ar tu duosi mums laiuoti? - Ei lalo.

Atsikėlė gaspadorius, - Ei lalo.
 O ir langą atsidarė, - Ei lalo.
 Lalauninkai, mieli broliai, - Ei lalo,
 Lalauninkų sunkus kelias, - Ei lalo.
 Tamsią naktį reik bandyti, - Ei lalo,
 Juodą purvą reik braidyti, - Ei lalo.
 Lalauninkų šlektas pelnas, - Ei lalo.
 Lalauninkai melžia poną, - Ei lalo.
 Auksinėli į delmoną, - Ei lalo.
 Šeštokėli į smuikėli, - Ei lalo.
 Tavo dvare buliai baubia, - Ei lalo.
 Tavo stonė' žirgai žvengia, - Ei lalo.
 Povai laksto, plunksnas barsto, - Ei lalo.
 Tavo lauke, dėkui dievui, - Ei lalo,
 Kur užarta, te juoduoja, - Ei lalo,
 Kur užsėta, te žaluoja, - Ei lalo...

Patsikėjo teigimu, jis buvo dainuojamas ta pačia melodija, kurią savo rinkinyje "Dainų balsai" duoda Ch.Barčas:
 /Fvs. 4/.

Moderato Ch.Barčas, BB. 305

La - bas va - kars pon gas - pa - dor! Ei lo - lu!

La - bas va - kars, pon gas - pa - dor!

Matome, kad linkėjimo tvirtumui panaudotas šūksnis - ryškus speiginis melodikos elementas.

Profilaktinės magijos pavyzdys - Jurginių raliavimas - būdavo atliekamas išgenant bandą pirmą kartą pavasarį, per

Jurgines, Juo buv siekiama apsaugoti bandą visus metus. Drauge būdavo ir aprūkoma žolėmis. Užbūrimo charakterį perteikia nuolat pasikartojanti įsakmi intonacija su šūksminga pradžia: /Pvz. 5/

Ro-lia ra-lia, kar-ve-la ru-če.

Įsakmių užbūrimo intonacijų galima pastebėti ir Žiemos laikotarpio giesmėse. Ypač ryškus priedainio "Želk želmuo po žirgeliu" motyvas - tipiška magiška burtų formulė, išreiškianti svarbiausią apeigos tikslą: /Pvz. 6/

KVR 49(36) ①

Sė-di, vy-rai u - žu sta-lo, ka-lė-da,

Želk žel-muo po žir-gel-iu, ke-lė-da

Greita vokalinių intonacijų apeiginiam folklоре didelį vaidmenį atlieka muzikos instrumentai, ypač mušamieji. Jie pabrėžia judesių ritmą, pasižymi dideliu garsumu ir su apeiga siejami daugiabrisiais simboliniais ryšiais (pvz., būgnas kaip Saulės analogija) kaip daiktinis apeigų aspektas. Mušamųjų funkcijai tolygus apeiginio folkloro atlikimas pagal trepsėjimo, šjimo, šokinėjimo ritmą ir akompanimentą.

Taigi apeigos ir muzikos ryšys kalendoriniame folklоре glaudus ir prasminis. Visas kalendorinis folkloras iš esmės

yra apeiginis, kalendorinė melodika išlaiko apeiginį pobūdį net ir tada, kai atlikėjas negali apibūdinti jos apeiginės paskirties.

Apeigos mechanizmas pirmąkart žmogaus pasaulėvaizdyje, kuris didžia dalimi išlaikė savo pirminius bruožus iki mūsų dienų, tai subtilieusias pasaulėvokos, pasaulėjautos, vilčių ir tikėjimų pasaulis, jungiantis ir valdantis įvairiausias dvasinės raiškos formas ir būdus ir drauge su mitologija apėmęs tiek visos bendruomenės, tiek jos atakiro nario elgseną. Tai nerašyti agrarinės bendruomenės įstatymai, kurių nesilaikymas tolygus individo žūčiai. Tai subtiliausiai įkūnyta visuomenės dvasinė kultūra, kurios katilė kristalizavosi nacionalinis charakteris, grožio ir gėrio pojūtis, gimė menai, formavosi mąstymas. Apeiginė agrarinė kultūra gyva tautos dvasiniame gyvenime, savaip įprasmina krikščioniškose šventėse. Jos universalumas slypi sąmonės gėlmėse, ne visada suvokiamas, ne visada apibrėžtas. Apeigos pasaulis slepia didelę nepažintą gelmę, kurią privalome išžvalgyti, norėdami pažinti savo šaknis. Tuo būdu folkloras reikėmė labai padidėja. A.J.Greimas teisingai pastebi: "folkloristo kaip tyrėjo užduotis būtų (...) ištirti ir atkurti, panašiai kaip padarė lingvistai, pirmiausia indoeuropiečiai, kažką panašaus į protokultūrą, tą stadiją, kuri leistų suvokti kultūrą kaip kažką koherentišką"¹⁷. Tai pasiekti galima tikslingomis ir sutelktomis įvairių liaudies materialinės ir dvasinės kultūros sričių pastangomis.

¹⁷A.J.Greimas. Folkloras ir mitologija: metodo problemos.// Kultūros barai, V., 1988, Nr.12, p.32.

TRADICINIAI MUZIKOS INSTRUMENTAI
LIETUVIŲ GANYMO PAPROČIUOSE

R. Apanavičius

Liaudies muzikos instrumentai - itin konservatyvus materialinės ir dvasinės kultūros reiškiny. Dauguma instrumentų iki pat XX a. išsilaikė liaudies papročiuose, ypač tuose, kuriuos mažiausiai palietė Vakarų Europos kultūros įtaka. Labai archaiški lietuvių ganymo papročiai, atspindintys senes gyvulininkystės tradicijas. Juose, be kitų atributų, gausiai naudoti ir tautiniai muzikos instrumentai, daugiausia idiofonai ir aerofonai. Šie instrumentai neatsiejami nuo kaimyninių tautų ganymo ritualų. Atokiunse šiaurės Rusijos, Karelijos, Suomijos, Povolgio finų kraštuose identiškų lietuviškiems muzikos instrumentams vartosenoje¹ užfiksuota tokių pirmykščių relikvų ir rudimentų, kuriuos buvus Lietuvoje rodo tik užuominos. Bet ir pagal jas galima spręsti, jog piemenų ir kerdžių instrumentų vartojimas lietuvių ganymo ritualuose - ilgos etninės ir kultūrinės evoliucijos rezultatas.

¹Instrumentarijus identiškas priešistorinėse baltų ir finougrų teritorijose. - Žr.: R. Apanavičius. Senųjų baltų ir finougrų teritorijų liaudies instrumentarijaus ištakos. // Lyginamasis-tipologinis metodas šiuolaikinėje folkloristikoje. Mokslinės konferencijos (1988.II.17-18), skirtos LTSR valstybinės konservatorijos Liaudies muzikos laboratorijos 40-mečiui, pranešimų tezės, V., 1988, p.21-23.

Ganant bandą, barškinta idiofonais (terkšle, kleketu, akrabalais, rinkine), švilpta, birbta, t. t. binta visų rūšių aerofonais - švilpukais, molinukais, švilpynėmis, birbynėmis, rago ir mediniais trimitais.

Terkšlė buvo piemenų frankis², o medinius ir metalinius varpelius - akrabalus (šisurės vakarų Žemaitija), barškalus (vakarų Suvalkija) bei kleketus (rytų ir pietrybių Lietuva) - daugiausia rišo galvijams po kaklu. Jie signalisavo, kur ganosi gyvuliai. "Slapikui karvei pariškut po kaklu kleketuką, tai nepasislėps", - sakydavo Varenos raj., Valkininkų apylinkėse³. Panašiai kleketas naudotas ir ganant galvijus Lazdijų raj.; Varenos raj., Dubičių k., Kabelių k.; Baltarusijos TSR, Varenavo raj., Nočios k.⁴; Breslaujos raj., Darnoščių k.⁵. Medinio varpelio barškinimu piemenis šaukdavo parginti pietų Šakių raj., Žvirgždaičių mstl. apylinkėse: "Leidžiam namo pietų - jau namie su barškalu kleketavo"⁶. Varpeliu, o gal ir su prie lentutės pritaisytais vienu dviem mediniais plaktukėliais Biržų raj., Pabiržėje, barškindavęs ir kerdžius, nes poakiuose užfiksuota: "Šįryt ir kerdžius il-

² V. Baltrėnienė. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai, II. V., 1980, p.64-66.

³ Lietuvių kalbos žodynas, VI. V., 1962, p.41.

⁴ Ten pat.

⁵ A. Vyšniauskaitė. Ten, kur aidi kerdžiaus ragas (pas Baltarusijos lietuvius). // Švyturys, V., 1957, Nr.8, p.18.

⁶ Lietuvių kalbos žodynas, VI, p.41.

gai nekleketoja" arba "Vakar kerdžius nusigėrė pas Petrie-
nų ir kleketą pamiršo"⁷.

Ganymo paprodiuose strandama ir apsauginė, netgi maginė
varpelių skambėjimo funkcija. Varėnos raj., Dubižių k., apie
bandos su kleketais varymą pasakyta: "Kur su kleketais, tai
nebijau: kap eina mišku, tai iš tolo girdisi guringimas"⁸.
Magijos rudimentų galima įžidirėti Varenavo raj., Nočios k.,
užrašytame posakyje: "Tavo karvės be kleketų, tai ir pats
šėtonas neingans"⁹.

Parašiai mediniai ir metaliniai varpeliai galvijams po
kaklu kabinti ir Latvijoje¹⁰, Baltarusijoje¹¹, Lenkijoje¹²,
Čekijoje¹³, Vengrijoje¹⁴, Karelijoje jie kabinami ne tik
karvėms, bet ir avims, ožkoms, arkliams, netgi elnams¹⁵.

⁷Ten pat, p.40-41.

⁸Ten pat, p.41.

⁹Ten pat.

¹⁰I.Priedite. Ko spēlēja sendisnāu. Rīga, 1983, l.17.

¹¹И.Д.Мазина. Белорусские народные инструменты звуковысвеще.
Самозвучащие, ударные, духовые. Минск, 1979, с.25-36.

¹²Dzwony pasterskie na Podhalu // Pracei Materialy Antropolo-
giczno-archeologiczne i etnograficzne. Tom IV, cz.3, Krakow,
1927, s.29-57.

¹³L.Kunz. Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei.
Leipzig, 1974, s.27-30.

¹⁴B.Sárosi. Die Volksmusikinstrumente Ungarns. Leipzig, 1967,
s.18.

¹⁵А.Черепанина. Об инструментах в этнокультуральной традиции па-
стухов Калевальского района СССР. // Музыка в области и груп-
повой деятельности фольклорно-этнограф. Тамбов, 1983,

Medinius varpelius karvės, besiganančios taigoje, nešioja ir dabar¹⁶. Kareluose ilgai išliko jų ritualinė paskirtis. Išgenant šv. Jurgio dieną bėda, vaikai su varpeliais triskart apibėgdavo kaimą - dukart pagal saulę, trečiskart prieš ją. Varpelių garsams teikta magiška galia, atbaidanti ne tik miškos žvėris, bet ir piktašias jėgas. Tai ryškų ir karelių epinėse runose¹⁷. Varpeliai turėjo magiškas galios ir mordvių tikėjimuose. Jei atseit nepakabinsi gyvuliui po kaklu varpelio, miško divasia viriava gyvulį gali nuvilioti ir iššiuptyti iš jo kraują¹⁸. Estijoje, Talino ir Tartu apylinkėse bei Valkamejės vls., švedų keliautojas E. Pomerilas varpelius karvėms po kaklu matė apie 1390-1400 m.¹⁹ Lietuvoje mediniai ir metaliniai varpeliai galėjo būti naudojami nuo eslosios gyvulininkystės miškuose laikų. Plečiantis žemdirbystei, ganant gyvulius laukuose, jų vartojimas ganymo papročiuose turėjo menkėti. Skrabalų ir kleketų XIX-XX a. muziejiniai eksponatai surinkti daugiausia tik iš miškingiausių šiaurės vakarų ir pietryčių Lietuvos vietovių.

Dūkijoje, Varėnos raj. Dubininkų ir Kašėtų k. ne taip seniai ganymo papročiuose dar naudotas savotiškas idiofonas -

¹⁶ Besiganančias Karelijos taigoje karvės su mediniais varpeliais po kaklu šio straipsnio autorius matė 1987 m. vasarą.

¹⁷ А. Черепанов. Ужгород.

¹⁸ Н. Вощинин. Мордовская народная музыка. // Музыка в быльях и трудовой деятельности. Дашно-Ургов, с. 39-50.

¹⁹ P. Sarvas. Suomen vanha lehänkello. // Suomen museo, 82, Helsinki, 1975, s. 30-40.

geležinkelio pabėgis arba metalinis automobilio rato diskas. Šitoks idiofonas, vietinių gyventojų pasakojimu, pakeitė kerdžiaus trimitą, nes nebeliko kerdžių. Banda ganoma pagal susitarimą padieniu. Per metalinį daiktą suduoda pirmąsis ir paskutinysis, atginęs ryte galvijus į bandą²⁰.

Kretingos apskr., Bliudeškių k., piemenys vietoj botago bandai raginti naudojo dvišakę rinkinę. Ant kiekvienos šakos buvo sumauta po 8 viryklos lankainius²¹. Šitoks kratomasis idiofonas ganymui buvo naudotas ir Suvalkijoje. Vilkaviškio apskr., Alvite, buvo sakoma: "Skerdžius be rinkinės tik vištas gali ganyti, ne gyvulius"²². Šakių apskr., Slavikuose, užrašytas patarimas: "Patarškink su rinkine, kad taip neklauso"²³. Atrodo, bene svarbiausia buvusi rinkinės bauginimo funkcija: "Kai aš ganiau, kad užšarškinečiau rinkinę, tai ir bulius bijodavo" (Vilkaviškio raj., Geistarų k.)²⁴. Ši funkcija ryški ir J. Basanavičiaus Marijampolės apskr., Bartininkų k., užrašytoje pasakos eilutėse: "Tai kaip jis jam griebė už uodegos ir jam rinkine - į pečius, o tas vilkas persigendo ne nuo to skaudėjimo, ale nuo barškėjimo rinkinių"²⁵.

²⁰A. Motuzas. Instrumentologinės ekspedicijos Dzūkijos pietryčiuose ir Baltarusijos TSR Pelecos, Nočios apylinkėse (1988.06.20-27) dienoraštis. Rakraštis.

²¹Kretingos kraštotyros muziejus, inv. nr.331; aprašas inv. knygoje.

²²Lietuvių kalbos žodynas, XI. V., 1978, p.646.

²³Ten pat.

²⁴Ten pat.

²⁵Ten pat.

Rinkinės prototipu galėjusi būti dvišakė ar trišakė lazda, išpjauta iš medžių, pagal liaudies tikėjimus turėjusių amtgamtinių savybių – šermukšnio, kadagio, putino, diomedžio. Virtuvės lankainiai ant lazdos turėjo atsirausti žymiai vėliau. Dvišakė rinkinės forma rodo ją buvus ne tik utilitariniu, bet ir maginiu įrankiu. Jam ilgainiui ganymo papročiuose teko gaudinimo funkcija.

Duomenų apie rinkinės vartojimą gausiausiai yra iš tos Lietuvos dalies, kur vestuvių papročiuose figūravo ritualinė dvišakė ar trišakė kvieslio arba maršelgos lazda²⁶. Būtent – iš vakarų ir šiaurės vakarų Suvalkijos²⁷. Sugretinti abu įrankius šokių tokį pagrindą duoda ir karelių vestuviniai papročiai. Juose didelė reikšmė teikta magiškosioms apeigoms, kurias atlikdavo pagyvenęs valstietis – burtininkas, garsėdavęs ne tik poveikiu žmonėms, bet ir geru runų giedojimu²⁸. Burtininkais kareliuose laikyti ir kerdžiai, jie neretai turėdavo išskirtinių savybių²⁹. Galimas daiktas, kad rinkinės bauginimo funkcija yra tik buvusios senovėje gilesnės ir pla-

²⁶ A. Vyšniauskaitė. Lietuvių šeimos tradicijos. V., 1967, p.20.

²⁷ Daugijoje vietoj lazdos belata pagaliu arba duonkepės dangčiu. – Žr.: I. Čepienė. Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai. V., 1977, p.31-32; 65-67.

²⁸ D. D. Сухаско. Религиозно-магические элементы карельской свадьбы. // Этнография Карелии, Петрозаводск, 1976, с.137-179.

²⁹ А. Черепихина. Ук. стат.

tesnės šio įrankio magiškosios paskirties rudimentas.

Ganymo papročiuose gausiausiai vartoti aerofonai. Vieni iš jų, pavyzdžiui, švilpukas, birbynė, moliūkas, buvo daugiausia tik piemenėlių pramogų instrumentai, kiti - ragų ir mediniai trimitai, - nepamainomi signalizacijos įrankiai, kerdžių darbo priemonės. Jie buvo neatsiejami nuo ganymo ritualo, turėjo, be utilitarinės, dar ir estetingą paskirtį.

Medžio žievės ir šakelės švilpukus valkai piemenaudami gaminosi ir švilpavo visoje Lietuvoje. Švilpauta ir pavieniui, ir kolektyviai. Bet Raseinių apskr., Jurbarko vls., Girėžių k., karklo žievės švilpukus piemenys suskišdavo į burną, kiek tik telpa ir suderintą pūsdavo³⁰. Šitaip, beje, švilpė, ir Baltarusijoje Palešėje³¹. Žinių apie molio švilpukus yra iš XIX a. vidurio: "piemenėliai turėjo molio pyptines, su kuriomis pavesarę ožkačius ir jėračius po laukus ganydami tancino"³². Tą patvirtina ir naujausi ekspedicijų duomenys. Molio švilpynės ganant gyvulius XX a. I pus. dar skambėjo Šiaurinių apskr., Šiaurinių vls.; Kurtuvėnų vls., Počiškių k. Šie išdegti šlyno vamzdėliai su 2 skylutėmis buvo pačių piemenėlių pasigaminami ir naudoti įvairioms jų pramogoms³³.

³⁰E. Virbašius. Piemenų muzikos instrumentai. // Pranešimas konferencijoje "Vakarų Lietuvos XX a. instrumentinis liaudies muzikavimas", skirtoje II-osios instrumentologinės ekspedicijos rezultatams aptarti, V., 1988, renkraštis.

³¹I. Nazinos informacija 1988.01.12.

³²Buda Senowęs - Lötuwiiū Kalnienū ir Samajtiū iszraszję Pagal Senowęs Rasztū Jokyb'ie Łaukys. Petrópillie, 1845, p.69.

³³II-osios instrumentologinės ekspedicijos medžiaga. LTSR konservatorijos Liaudies instrumentų katedros archyvas.

Ganydami bandą, piemenys pūsdavę švilpynes ir su 3-6 skylutėmis. Jos žinomos visoje Lietuvoje, o dar XIX a. I pus. buvo populiarios Šiaulių apskr., Kurtuvėnų vls.; Šiaulėnų vls.; Joniškio vls.; Panevėžio apskr.; Šeduvos vls.;³⁴ Kupiškio vls.; Biržų apskr., Vabalninko vls.; Pandėlio vls.³⁵; Šiaulių apskr., Šiaulėnų vls., Acokavų k. piemenys švilpavo įvairias melodijas: "karves į namus parvaryti", "panityčiojimus" - kai supykdamo ant kokio ūkininko³⁶. Kuršėnų vls., Drąsūčių k. grodavo "susišaukimo melodijas", "tirliavimą", improvizuodavo "kas užėina į galvą", rungtynaudavo tarpusavyje. Švilpė ir populiarias šiame kaime dainų ir šokių melodijas. Iš šokių daugiausia išraižydavo tik polką. Švilpynės melodijas rodydavo ir piemenuko nuotaką³⁷.

Šiaurės rytų Lietuvoje buvo švilpiami tirliavimai, raliavimai ir ridavimai. Tirliavimai dažniausiai buvo skirti klausymui, o raliavimai ir ridavimai turėjo utilitarinę paskirtį. Raliavimais gyvulius ramino ganant bandą, o ridavimais - bemelžiant karves, kad jos geriau piseną atleistų. Švilpynėmis grojo ne tik piemenys, bet ir kerdžiai³⁸. Beje, 4-5 skylučių švilpynę - "talalitalą" - kerdžius pūtė ir Šiaulių apskr., Joniškio vls., Mielaičių k. Ryte eidamas per kaimą, švilpimu kėlė piemenis. Kerdžiaus signalas buvo

³⁴Ten pat.

³⁵S.Paliulis. Lietuvos liaudies instrumentinė musika. Pučia-miejai instrumentai. V., 1959, p.404-413.

³⁶V.Vitkausko (g.1918) pasakojimas.

³⁷Z.Kasnavičius.(g. 1924) pasakojimas.

³⁸S.Paliulis. Min.veikl., p.36-38.

iš kelių garsų - švilpdamas "pakeidavo balsą"³⁹.

Švilpamieji instrumentai visame šiaurės rytų Europos areale naudoti taip pat kaip ir Lietuvoje. Jie laikytini viena iš seniausių⁴⁰, pirmykščių žmonių kulto apeigų⁴¹, signaliniais instrumentais. Gyvulininkystės papročiuose jie įsivirtino žymiai vėliau. Švilpynės turėjo būti žinomos nuo vėlyvojo paleolito⁴². Bukovinoje, Kelmeneo raj., Molodovo k., surasta maždaug prieš 20. 000 m. pagaminta švilpynė⁴³. Paukščių kaulo instrumentų iškasenos baltų žemėse datuojamos pradant vėlyvuosiu neolitu⁴⁴. Vologdos sr. Belozero miesto seno-

³⁹А.Žлого (g. 1903) pasakojimas.

⁴⁰T. Leisio. The Taxonomy and Historical Interpretation of the Finnish Pastoral Aerophones. // *Studia instrumentorum musicae popularis*, V., Stockholm, 1977, p.45-50.

⁴¹И.Привалаў. Народныя музычныя інструменты Беларусі. Мінск, 1928, с.3-4.

⁴²S. Olęski. Polskie instrumenty ludowe. Kraków, 1978, s.6.

⁴³А.И.Гуменюк. Украинскі народні музичні інструменти. Київ, 1967, с.24.

⁴⁴Я.Апалс. Раскопки поселения на озере Айрашу. // Археологические открытия 1937 года, М., с.275-277; А.Стубавс. Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника. // *Studia archaeologica in memoriam Няври Моора*. Tallinn, 1970, s.181-188; В.Урган. Древнейшие музыкальные инструменты на территории Латвии. // *Studia archaeologica ...*, с.227; *Žr.dar:* И.Д.Назина. Ук.соч., с.70.

joje teritorijoje iškasti XI-XIV a. keramikiniai švilpukai⁴⁵. Finougrų piemenų instrumentarijau XIX-XX a. paplitimas daug kuo sutampa su II tūkst.m.pr.m.e. archeologinėmis kultūromis⁴⁶. Tas pat pasakytina ir apie baltų bei rytų slavų instrumentariją⁴⁷.

Lietuvių švilpynės, nežiūrint visuotino vartojimo ganant, šiuose paprodiuose svarbesnės reikšmės neturi. Dauguma pateiktųjų švilpukų, beje kaip ir birbynių, nelsiko rimtesniais instrumentais ir glaudesnio ryšio su ganymo poreikiu nežiūri. Mat šie instrumentai greitai pagaminami, greitai suvartojami ir išmetami. Muzikuoja jais buvo daugiausia "anų durniaus", be aiškesnės paskirties⁴⁸. Ganymo ritualų, arba bent posakių, rodančių, kad švilpiamųjų instrumentų vartojimas būtų reglamentuotas, neužfiksuota. Tačiau lyginamieji etnografiniai tyrimai rodo, kad būtent vaikų žaisluose ir jų vartojime geriausiai užsikonservavo ir išliko žilos senovės reliktai, neretai ritualiniai ir maginiai⁴⁹. Jų reikšmė tiek vartotojams, tiek aplinkiniams nesuvokiama, todėl ignoruojama. Visiškai tikėtina, kad piemenėlių švilpynių vartojimas siekia ankstesnius nei gyvulininkystės laikus. Ganymo paprodiuose prioritetą ilgainiui

⁴⁵Л.А.Голубева. Вещи и славяне на Белом озере. X-XIII в.в. М., 1973, с.169.

⁴⁶И.В.Тынурист. Пастушеский инструментарий финно-угорских народов. // Доклад на VI финно-угорском международном конгрессе, Сыктывкар, 1985, рукопись.

⁴⁷Р.Арапавиčius. Min.str.

⁴⁸Е.Virbavičius. Min.str.

⁴⁹Žr.: E.Tylor. Первобытная культура. М., 1939.

atiteko kitiems signaliniams instrumentams, o švilpukai ir švilpynės tapo daugiausia tik vaikų žaislais.

Panašiai vartotos ir elementariausios šiaudo, plunksnos ir medžio šakelės birbynės. Šiaudo ir plunksnos birbynės buvo dirbdinamos ir žiemos sezono metu. Medžio šakelės birbinių gamyba prasidėdavo ir trukdavo visą ganymo sezoną. Šiaulių apsk., Kurtuvėnų vls., nudundėjus pirmajam griauštinui, vaikus vartydavo iš trobos: "nu, vaikai, birbinių dirbti laukan"⁵⁰. Medžio šakelės birbynės XX a. I pus. vartotos ir šiaurės vidurio, šiaurės rytų Lietuvoje, Užnemunėje. Didelė birbinių įvairovė pastebėta Suvalkijoje⁵¹. Lietuvoje piemenukai gamindavosi medžio žievės ir beržo tošies birbynes. Telšių apsk., Upynos k. vaikai susikišdavo į burną ir birbindavo po kelias bulio birbynes⁵².

Ganant bandą, birbynėmis grota daugiausia tik ganykloje. Birbintos nesudėtingos dainos, šokiai, improvizacijos. Piemenukai "išraitydavo įvairias melodijas, gražią muziką, ypač vyresni"⁵³. Šiaurės rytų Aukštaitijoje birbynėmis grojo tik tirliaivimus. Raliavimai ir ridavimai nebuvo atliekami⁵⁴. Žinių, kad elementariausiomis birbynėmis būtų groti bandos sušaukimo, gi-

⁵⁰ A. Noškauskas (g. 1919) pasakojimas.

⁵¹ B. Buračas. Birbynė - piemenėlių muzika. // Žiburėlis, K., 1939, Nr. 11/12, p. 178.

⁵² E. Virbašius. Min. str.

⁵³ O. Mačiulienė (g. 1905, Šiaulių apsk., Joniškio vls., Alsių k.) pasakojimas.

⁵⁴ S. Raliulis. Min. veikl., p. 36-38.

nimo ir kt. ganymo ritualo signalai, neužfiksuota.

Visai kitokia reikšmė teikta birbynėse su gyvulio ragų arba beržo tošies (alasknio žievės) menzūra. Jos buvo ne pie-
menukų, bet kerdžių instrumentai. Rasėlių apskr., Eržvilke,
apie 1875 m. kerdžius Šimkutis "cingarėle" - apie 0,5 m. il-
gio birbyne su gyvulio ragu - pūsdavo signalus išgenant ir
pargenant bandą, ganydamas: vidurdienį, prieš popietę, pavaka-
re⁵⁵. Šitokia birbynė šiaulių apskr., Pašvitinio vls., Laitie-
šinių k. "skerdžiaus ragu" vadinta dar XI a. IV dešimtm.⁵⁶.
(Fav. l.) Birbynių su beržo tošies menzūra būta šiaurės rytų⁵⁷,
rytų⁵⁸, pietryčių Lietuvoje⁵⁹, su ragu gale - apie Prienus⁶⁰.

Šitokios birbynės kerdžių vartotos ir kaimyniniuose kraš-
tuose. Leningrado sr. Tichvino raj. kerdžiai pūsdavo "ragelį
su triūbele", - birbynę su beržo tošies menzūra. Birbindavo
bandos sušaukimo, išginimo, susižinojimo su piemenimis signa-

⁵⁵P. Dundulienė. Žemdirbystė ir gyvulininkystė. / Eržvilkas. V.,
1970, p.89-120.

⁵⁶P. Bugailiškis. Galvijų ganymas ir piemenų būklė. // Gimtasis
kraštas, B., 1935, Nr.2(6), p.266-273.

⁵⁷A. Sabaliauskas. Apie žiemų-vytiočių lietuvių tautinę mu-
siką ir muzikos instrumentus. // Lietuvių tauta, kn.1, d.1, V.,
1911, p.96-108.

⁵⁸K. Moosynski. Kultura ludowa słowian. Tom II. Kultura ducho-
wa, cz. 2. Warszawa, 1968, s.564.

⁵⁹Birbynę su tošies (ar žievės) menzūra apie 1935 m. kerdžius
pūtė Alytaus apskr., Daugų vls., - Kauno istorijos muziejus,
neg.3797.

⁶⁰J. Švedas. Teoriniai-metodiniai darbai, straipsniai, laiškai,
amžininkų atsiminimai. V., p.130.

lus, grodavo ir savo malonumui. Dar iki XX a. III dešimtu. grojimas rageliu buvo viena būtinų sąlygų, samdant kerdžiu⁶¹. Novgorodo gub. ne tik Tichvino, bet ir Borovičių apsk. žaleika laikyta genymo ritualo reiškmingu įrankiu. Ją kartu su botagu nešdavo užkalbėti burtininkams⁶². Birbunes vartojo ir karelių kerdžiai⁶³, jos buvo žinomos Latvijoje⁶⁴, pietryčių Estijoje, Pskovo sr.,⁶⁵ Vitebsko, Smolensko, Tverės, Jaroslavllo, Vladimiro, Archangelsko, Nižnij Novgorodo gubernijos⁶⁶.

⁶¹ Л.П.Гуляева. Пастушеская обрядность на р.Паше (традиция и современность). //Русский север. Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики, Л., 1986, с.172-180.

⁶² А.Г.Бобров., А.Е.Фингенко. Рукописный Отпуск в пастушеской обрядности Русского Севера (конец XVIII- начало XX в.). //Русский Север, с.165-171.

⁶³ О.М.Фишман. Связь пастушеской и свадебной обрядности у карел. //Русский Север, с.190-205.

⁶⁴ I. Friedite. Mūz.veikl., 1.33.

⁶⁵ I. Tõnurist. Eesti ja Pihkvamaa etnomuusikalised suhted (Rahvapillid). //Emakeele seltsi aastaraamat, 31. Tallinn, 1987, 1.98-107.

⁶⁶ А.П.Маслов. Иллюстрированное описание музыкальных инструментовъ, хранящихся въ Дашковскомъ Этнографическомъ Музее, въ Московь. М., 1909, с.43-46; Н.Привалау. Ук.соч., с.15; О.В.Гордисенко. Приокская двойная жалейка. // Советская этнография, М., 1980, №.1, с.128-141.

šios birbynės buvo paplitusios didesnioje priešistorinių bal-
tu šonių dalyje, vartotos ir Volgos rytuose.

Lietuvių birbynės su menšūra – utilitariniai ganyvo in-
strumentai. Pagal konstrukciją ir pagal vartojimą jie yra savai-
tiškai hibridai. Šitokios birbynės galėjo atsirasti sugrupavusi
liniškės švilgalėjimo ir kerdžių institucijos avstriškos
ganyvo signalizacijai prie elementarių birbynių pritaikant
signalinį gyvulio ragą arba tolies (šievės) trimtą, arba atae-
virkėčią. Lietuvių birbynių su menšūra vartojimo sąlygos ru-
dimenų neužfiksuota. Ganyvo rituale šie instrumentai svarbes-
ni už paprastas birbynes, bet ne tokie reikšmingi kaip triai-
tai.

Dar svarbesnė vieta ganyvo papročiuose buvo skiriamas rago
trimitams ožiaragiui (svino, stirnos ragui) ir jaučiui (karvės)
ragui. Jie ganyvo ritualuose vartoti kaip kerdžių darbo in-
striai. Ukmergės apskr. Žemaitkiemio vis., Vidurkūčių miest., kerk-
džius ožragio melodija anksti rytą kėlė moteris karvių meli-
ti. Šiaurės rytu Aukštaitijoje ožragio signaliais pranešdavo

67 R. Apanavičius. Pabaltijo tautų pučiamieji instrumentai ir po-
ledynmečio gyventojų reliktaai. // Paskaita kultūros išau-
dimo universiteto, V., 1988, rankraštis.

68 И. А. Вердик, Г. И. Владыкатов, Э. Э. Язовицкая. Атлас музыкаль-
ных инструментов народов СССР. 2-е изд. доп. и перерад. М.,

1975, с. 75-76.

69 Friedite. Muz. veikl., 1.33

bandos varymo kryptį. Būdavo išsistomi tirliavimai, skirti ne tik klausyti, bet ir gyvuliams raminti. Biržų apskr., Vabalninko vls., Petrošiškių k. ožragiai su 3-5 skylutėmis buvo išvedinami "skylėmis".⁷⁰ Matyti, dėl savotiškų gamtų melodijų Šiaulių apskr., Joniškio vls., Mielaišių k. "talalitalu" vedinta ne tik kerdžiams švilpnams, bet ir jaučio (ar karvės) ragams.⁷¹

Ekspedicijų duomenimis, ožragis (avino ragas) ganymui dar XI a. I pus. naudotas Šiaulių apskr., Kuršėnų vls., Pakštelėlių k., Grūdžių vls., Povilaišių k., Radviliškio vls., Dūkonių k.⁷² Pagal istorinius šaltinius ir nusiejinis ekspozicijas galima spręsti, kad instrumentai kerdžių rankose skambėjo žemaitišką, tarp pietvakarių aukštaišių veliuniškių, šiaurės rytų ir pietryčių Lietuvoje.⁷³ Ožragiais be skylučių buvo atliekami tik nesudėtingi signalai. Šiaulių apskr., Grūdžių vls., Povilaišių k., kerdžius XX a. II dešimtm. šitokiu

70 S. Paliulis. Min. veikl., p. 34-35; 381; 403.

71 A. Žiogas pasakojimas.

72 II. instrumentologinės ekspedicijos medžiaga.

73 Žr.: A. Juška. Svočinė rėda veliuniškių lietuviu. Kazanė,

1880, p. 14; 54; 63; Jonas Švedas, p. 117; A. Sabaliūskas, Su-
tartinės ir mūsų muzikos inrankiai. // Dirva - žinyras, Shen-
ndoah, 1904, Nr. 4, p. 31-39; Apie žiemų-lytiesių lietuvių tauti-
nę muziką ir instrumentus; Lietuvių dainų ir giesmių gaidės.
Helsinkai, 1916, p. 8; S. Skrodenis. Meninis erėvilkiešių gyve-
nimas. / Erėvilkas, p. 61-69.

trimitų pūsdavo vieno do sukūšio garsus. Ryte, eidamas per
kaimą, trimitina kaip medžioklėje, vienu balsu "tūrrr, tūrrr,
tūrrr", be ypatingo ritmo. Trimitavo tik ryte ir tik eidam
mė iš kato⁷⁴. Rytų Lietuvoje, kur ožragiai būvo su 3-6 sky-
lutėmis, kerdžių repertuaras įvairnis. Be ganyto signalų,
sąstiekamai minėti tirliavimai, netgi šokių melodijos. XIX a.
pradžioje Panevėžio apskr., Kupiškiaus vls., Pliapišau km., stirmos
ragu su 6 skylutėmis buvo ištrimitinama labai sena polka⁷⁵.

Jaučio (karvės) rago trimitai ganymai vartoti Kauno
apskr., Šerėdžius vls., Štaudų apskr., Kuršėnų vls., Kurtu-
vanų vls., Pečiškų km., Radviliškio vls., Beimeravos km.,
Joniškio vls., Alsų km., Rėkaišios vls., Panevėžio apskr.,
Šeduvos vls. Šeduvos apylinkėse kerdžius anksti ryte buvo tri-
mituodavo kėrių garso signalą. Eidavo tribydamas, lėtai, nuo
ganyklos pusės. Jam trimituojant, į gatvę išleisdavo gyvulius.
Kai banda susirinkdavo, kerdžius apsigrėždavo ir varydavo gan-
nyklos link⁷⁶.

Kerdžiaus instrumentais jaučio ragai buvo ir rytų bei pie-
trybių Lietuvoje, daškų tarpmų srityse. Varėnos rsg., Zarvynų
km., kerdžius trumpu rago "trūbe" ganykloje pūsdavo tėsismus,
gyvulio šaukimą imituojančius garsus. Trimituodavo ir specia-
lius signalus, pavysdžiui, pasiklydusiai karvei prišaukti. Tru-
mpus garsus pūsdavo ryte, duodamas signalą keltis ir ginti gy-

⁷⁴P. Skrebis (g. 1905) pasakojimas.

⁷⁵E. Dulaitienė-Glemžaitė. Kupiškėnų senovė. Vp. 1958, p. 283.

⁷⁶II instrumentologinės ekspedicijos medžiaga.

vulfa. Tada trūkydavo garsiai iš piktųjų Genydamas miške, ir
 žvėris atšaldydavo ne rago garais, bet savo balais ir bota-
 gūpiliauskėjimu⁷⁷.

Dar 1956 m. kerdžius bandą gamė ir jaučio raga triūbijs
 Baltarusijoje: TSR Breslaujos raj., Lietuvos kaimo Damašiu k. ⁷⁸
 o 1961 m. - Astravo raj., Knisnuškių k. ⁷⁹; Damašių kaimas
 dūnė - senukas Krivelis - vienkviena ryta, saulei taktant
 triūbydas perėdavo kaimo "ulyčia". Išleisus iš kaimo gvyu-
 liusugis viršininko balsu komanduodavo piešukams gauti ban-
 da pamėkėn. Patė tada eidavo paryšiauvi ten pėpėn, kurijs
 šeimninkams eilė kerdžių maitinti. Antrakart Krivelis triū-
 bydavo per pietus. Pagal rago balsą notarys lengvai randa be-
 nigamėndi bandą ir pamėšis karves. Daggiau per dieną kerd-
 žius, netrimtuojas. Jis griežtai atleiskė pūsti rago stogran-
 žams, sakycamas, kad, trūbyti reikia laiku, nors savo instru-
 mentą parodė mielai⁸⁰.

Lietuvių ganyto papročiuose rago trimitai atlikdavo tik
 utilitarinę, žymiai rečiau, ar estetinę paskirtį. Damašiu k. nei-
 fiksuota neginė ja garso reikėmė. Bet archajiškiausiano etno-
 grafinsu požidriu dasku žarnių plote šitokių užuominų lyg ir
 išliko. Tai - griežtas triūbinimo reglamentas Damašių k. ir

⁷⁷ A. Motušas, Min. dienoraštis.

⁷⁸ A. Vyšniauskaitė, Min. str.

⁷⁹ B. Šaknyš, Medis be šaknų negal. Žalioji. Apie lietuvių sa-
 las Baltarusijoje TSR, // Tiesa, 1989.02.04, Nr. 30.

⁸⁰ A. Vyšniauskaitė, Min. str.

Servynų k., kerdžiaus šūkeniai miške. Greičiausiai vietoj žmogaus balsu žvėris gąsdindavo ir trimis garsu. Tą rodė karelių ir suomių kerdžių tridubijimo tradicijos. T. juose tiksta, kad ozragio balsas atbaido vėlinę. Šitokių rudimentų lyg ir priskirtina žinia iš Škuodo raj., Saeių k., kur "ozraginis" balsas, apibūdinant žmogaus dainavimą, laikomas netinkamū giedoti prie vargonų.

Ganymui naudoti alsknio žievės ir beržo tošies trimitali vakarų ir vidurio Lietuvoje jie daugiausia pismenurų praeogu žaislai, retkarcišiais papūoiant ir žvairinius signalus. Žinia yra iš Šiaulių apsk., Kūrtuvėnų vls., Kužių, Pakvitimio vls., Dausiškių k., Šiaulėnų vls., Vitkalių k., Kėdainių apsk., Baisiogalos vls., Skėnių k., Tauragės raj., Sartininkų k., Šilalės raj., Didkiemio k., Kauno raj., Vingytės k. Ganyimo ritualė didesnės reikėmės jiems, kaip ir švilpukama bei birbynėms, neteikta.

Šitokie trimitali Dzukijoje - kerdžių instrumentai, nors jais patribūndavo ir vaikai. Egles žievės "trubą" kerdžiai putė Varėnos raj., Rudnios ir Dubičių k., Valkininkų apst.

81. H.A.Криничная. О сакральной функции пастушеской трубы (по материалам северных пастушеских обрядов). //Русский Север, с.181-189.

82. У.Хааема. Эстонские наигрыши на козьем роге. //Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров, Таллин, 1986, с.70-100.

83. Lietuvių kalbos žodynas, VIII, V., 1970, p.1036.

84. II instrumentologines ekspedicijos medžiaga.

85. A.Kitauskas. Kerdžius "truba" Dzukijoje. //Pranešimas tarprespublikinėje konferencijoje "Liaudies instrumentai šiuolaikinėje muzikinėje kultūroje". V., 1988, rankraštis.

Dar 1947. m. Varānos raj., Pasargānos k., klerāis trimtā ker-
dājus Vertinskas pāsdāva ne tik ganymo signalus ("īšleisti gy-
vulus", "varyti karves malīti"), bet patriņģdāva ir savo ma-
lonumai pāsuose. Dēduoti mākē ir pīemēnis. Ganant miške, ēvēris
gēsdēdāva ne tik botāgo plīauškējīmu, bet ir trimto garsais.⁸⁶
Valkinīnkū kerdājai kiekvienas triņģbindāvo savitā akīrtīngā
signāls.⁸⁷

Žīevēs trimtāi rakšēmgēsni keīgmūnīnū kraštū ganymo
ritualuose. Kaip reglāmentuotās paskīrtīs kerdāīaus īnstru-
mentāī īīs kīnosī Latvījojs⁸⁸, xytū Estījojs⁸⁹, pīstrūdiū Suo-
mījojs⁹⁰, Karālījojs⁹¹ tarp norvīvū⁹² ir ūdmartū⁹³. Māgīns

⁸⁶ A. Motusas. Min. dienoraštis.

⁸⁷ O. Matušiēns (g. 1904) pāsakoījīmas.

⁸⁸ I. Friedite. Tautas mūzikas instrumenti. Rīga, 1988, 1.39-42.

⁸⁹ И. В. Тимурит. Современное состояние и основные тенденции раз-
вития эстонских народных инструментов. // Доклад на Всесоюзной
научной сессии, посвященной итогам полных этнографических и
антропологических исследований. Нальчик, 1982, рукопись.

⁹⁰ T. Leisio. Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi - ja pi-
lisoittimet. Kaustinen, 1983, s.237-239.

⁹¹ А. Черепанина. О традиционных формах бытования карельской ин-
струментальной музыки. // Музыкальное искусство Карелии, Л.,
1983, с.5-16; А.Т.Черепанина. Торви ja liru. /Punaliru, Petro-
kei, 1975, N.3, с.108-109.

⁹² Н.М.Белркин. Мордовские народные музыкальные искусство. Са-
ранск, 1983, с.169.

⁹³ И. В. Тимурит. Пастушеский инструментарий финно-угорских на-
родов.

funkcija aiški karelių ir suomių ganymo papročiuose. Dar XX a. pradž. karelių kerdžius laikytas būrininkais, prie instrumento atokiam neleido prisiliesti. Ganydamas vartotojui atbuliškai, o originalią laikę slaptavietėje. Firmą kart išgenant bandą, trimtuodamas atlikdavo magišką ritualą - triskart apšildavo bandą. Tikėta, kad tošies trimitų garsus apsaugo bandą ne tik nuo žvėrių, bet ir nuo miško dvasių. Trimitams magiškoms tikslams, kisdavo ir trimito garsas - jis primindavo žvėries riaušiojimą⁹⁴. Suomiai tikėjo, kad žvėrys prie bandos nesiar-tins per trimito garsą atstumą⁹⁵.

Šitokių archaizmų visiškai neaptikta Lietuvoje. Bet pagal kai kuriuos rudimentus (trimitinius miške, gaidiniant žvėries) galima spręsti, kad žievės (tošies) trimitų pirmine paskirtis irgi buvusi maginė. Jo garsai turėjo atikti apsaugojimo funkciją, kuri pirmąsiais žmonėms buvusi bene svarbiausia. Vėliau šis trimitų paskirtis siūta žavoti ir ištirpo ganymo papročiuose.

Raiškiausiai instrumentais lietuvių ganybos ritualė buvo mediniai trimitai. Tai tik kerdžių-pagyvenusių ir bent žmonių įrankiai. Vaikams ir piemenims ne tik pūsti, bet ir prie jų prisiliesti buvo draudžiama. Mediniai, bet ir tošimi apvyti nuo 0,5 iki 2 ir daugiau metrų ilgio trimitai vartoti visoje Lietuvoje. Trumpesni buvo paplitę daugiausia visame kraš-

94 А.Черепяхина. Об инструментах и инструментальной музыке пастухов Калевальского района КАССР. // Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров, с.61-69.

95 Н.А.Криничная. Ук.стат.

XX a. I pus. daugiausia ryte ir pietryčiuose Lietuvoje. Žinoma vakaru Aukštaitijoje ir Žemaitijos aukštumose. Trimitai kerdžiu gaminausiai vartoti iki 1922 m. Šešis reformos. Pradžioje skirti tik kaimams ir viensėdžiams, lėvyko ir kerdžių institucija. Ji ilgiau (netgi iki V ir VI dešimtų.) išliko pietryčių Lietuvoje, kur okupuojamas Lenkijos valdžios metais nebuvo šešis reformos.

Kerdžius trimitai XX a. I pus. daug vartoti. Mūsų apskr. Viekenių vls., Krakūnų apskr. 96 Raseinių apskr., Kolmės vls.; Seradžiū vls., Šiaulių apskr., Romiškų k., Kurtuvėnų vls.; Skaitgirio vls., Ramoškių k., Lygumų vls., Sereikių k., Radviliškio vls., Varnienų k.; Kėdainių apskr.; Baisiogalos vls., Valėnkopių k., Jėnų k.; Panevėžio apskr. Kupiškio vls., Svėdgių k.; Utenos apskr.; Saldutiškio vls., Lamsėnų k. 97 Dar 1945-1955 m. kerdžius medinių trimitų tribino Varėnos raj., Kašėtų k. 98 Yra žinių, kad kerdžius trimitais XIX a. vid. naudotas Kašėtinų apskr., Krakūnų vls., Aštytėnų k. 99 Biržų apskr., Krikėčių k., Yabalninko vls., Svilių k. 100

Šiaulių apskr., Kurtuvėnų vls., Jakštaičių k., apie 1924 m. kerdžius trimituodavo anksti ryte išgenant bandą ir per pietus. Abu kartus pūsdavo ta pati Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės trimito signalą 101 Skaitgirio vls., Ramoškių k.

96 P. Bugailiškis. Min. str.

97 II instrumentologinės ekspedicijos medžiaga.

98 A. Motusas. Min. dienoraštis.

99 M. Katkus. Balanos gudyne. V., 1965, p. 58-59; 69; 71-72.

100 S. Paliulis. Min. veikl., p. 396.

101 V. Maurago. (g. 1913) pasakojimas.

apie 5 val. ryto kerdžius triūbydamas ragino keltis ir išleisti gyvulius "ulyščion". Trimituoti pradėdavo nuo to namo, kur jį apgyvendindavo kaimo bendruomenė, triūbindamas pereidavo iki pusės kaimo. Antrasis jo signalas reiškė, "kad piomenys užvalgytų", trečiasis - "kad gintų karves į ganyklą". Vakare, parginus bandą, kerdžius vėl trimituoja du kartus - duoda signalą melėti. Pamelžus piomenys savus gyvulius išsivarinėdavo jau be triūbinimo¹⁰².

Kėdainių apsk. ., Baisiogalos vls., Valatkonių kaimas po I pasaulinio karo gyvulių ganymui pasidalindavo į dvi grupes: viena pusė ganydavo vienus, kita - kitus metus. Kasmet ganydavo 8 kiemai, po 4 kiemus pakaitomis. Ganymu rūpinosi ūkininkai, kurie valdė "dubą" - 24 ha. Jie samdė kerdžių ir piomenis, o mažesniai turėjo tik prisidėti pinigais. Nusamdytas kerdžius medine, beržo tošimi apvyta maždaug 1 m ilgio "triūba" anktu rytą, vos saulei tekant, jau trimituoja kaimo gale (Pav. 2).

Iš kiemų į gatvę išleidžiami gyvuliai. Kerdžiui padeda tai dienai priskirti 4 piomenys. Jie, dainuodami talaluškas prie ūkininkų vartų, ragina:

- Oi, karves varykit, oi!
- Nieks karvių nevaro,
- Iš Bogušio dvaro, o-oi!
- Tas Bogušie ant pat galo
- Niekaip kiaulių nesuvaro!
- Kad tas kiems pamatytu,
- Kiaulėms kojas išdeužytų!

¹⁰²V. Daunorė (g. 1909) pasakojimas.

Kerdžius irgi įsiterpia savo trimito signalu.

Kai banda išauga, du piemenys pereina priekin, o du lieka su kerdžiumi užpakalyje. Kerdžius vėl užtrimituoja, duodamas ženklą bandą ginti ganyklon. Genant per kaimą, dar patriūbina. Ganykloje kerdžiaus signalas pasigirsta, pradėjus karvėms gyliuotis. Tai ženklas rytagonės pradžiai - karvės bus genamos namo. Piemenys dažnai tyčia pavaikydavo karves, kad jos greičiau gyliuotų. Po pietų, praėjus vidudienio karščiu, kai "caulė išsisuka iš statumos", kaime vėl numidi trimito garsai. Dabar banda išgenama iki pat vakaro ir kerdžius daugiau netrimituoja¹⁰³.

Krakių vls., Ažytėnų k. apie 1862 m. panašiai triūbino kerdžius Iešmantas. Jis ryte, eidamas per kaimą, "kelia mergaites karvių melžti; ir tai ne bet koks trimitavimas, bet vienas iš žinomų šokių: barinė, ingelšikas, suktinis". Genant trimituojami įvairūs signalai. Varant bandą per mišką, piemenims patriūbinama, kada varyti, sustoti, leisti toliau. Geriausiai trimitas skambėjo girioje - "ji nuo trimito pragysta. Koks įdomus obalsis"¹⁰⁴.

Didelio kaimo bendruomenė samdydavo du kerdžius, kurie ganydavo dvi bandas. Baisiogalos vls., Skėmių k. iki 1910 m. vieną bandą ganė vietinis elgeta Jakaitis, antrąją - samdytas iš toliau kerdžius. Vietinis trimito neturėjo, o svetimasis nesiskyrė su medine, berčio tošimi apvyta maždaug 0,7 m ilgio "dž-

¹⁰³V. Žeromekio (g. 1906) pasakojimas.

¹⁰⁴M. Katkus. Mūn. vaikl., p. 58-59.

da". Anksti ryte, vos saulei patekėjus, kerdžius jau triūbina dviejų garsų signalą (Pav. 3). Trimituodavo ir renkantis bandai. Į ganyklą gindavo jau netriūbindamas ir daugiau netrimituodavo nei dieną, nei genant bandą namo. Kerdžiui kasdien padėdavo po 3 piemenis. Jiems trimito neduodavo, mieliau uždrošdavo botagu¹⁰⁵. Tik ryte kerdžius Driuba apie 1925 m. triūbindavo ir Šiaulių apskr., Lygumų vls., Sereikių ka.¹⁰⁶

Daugmaž panašiai kerdžius su trimitu elgdavosi ir rytų Aukštaitijoje. Panevėžio apskr., Kupiškio vls. apie XIX a. vid. būdavo trimituojama keltis, ginti bandą, o ganykloje - "rytelio". Kerdžius triūbydavo ir ieškant pasiklydusio gyvulio. Kiekvienam atvejui pūsdavo vis skirtingą signalą. Ypač reikšmingu kerdžiaus signalas laikytas pirmąją ganymo dieną per šv. Jurgį. Jei šeimininkė kerdžių prastai maitindavo, tada šis ryte prie kiemo tol trimituodavo, kol visi atsikeldavo ir pati šeimininkė su žarstekliu jį nuvarydavo. Daugiau trimituoti nereikėdavo¹⁰⁷.

Utenos apskr., Saldutiškio vls., Lamesto k., apie 1930 m. kerdžius Vyšonis - dar jaunas, maždaug 30-40 m., bet labai apsilėidęs, nevalyvas žmogus - medine apie 1 m ilgio "triūba" anksti ryte ragindavo ginti karves į gabvę. Pūsdavo neilgą, vienodo garse aukščio signalą (Pav. 4). Triūbindavo ir vakare, pargenant bandą namo. Jei kaime kerdžiaus signalai buvo reika-

¹⁰⁵A. Blošės (g. 1900) pasakojimas.

¹⁰⁶P. Stravinsko (g. 1918) pasakojimas.

¹⁰⁷E. Dulaitienė-Glemžaitė. Min. veikl., p. 175; 188.

lingi, tai ganykloje, žmonių nuomone, Vyžonis dūduodavo pernelg dažnai ir be reikalo. Mat kerdžius buvo protiškai atsilikęs - "užėina galvon ir duoda". Kaimui išsiskirsčius į vienkiemius, jis neteko darbo ir išėjo elgetauti¹⁰⁸.

Varėnos raj., Marcinkonių k. kerdžiai, be tradicinio triūbinimo kaimo, mėgdavo padūduoti ir ant kalno, kad "karvės geriau girdėtų". Jis buvo keisti, lėto būdo, neretai ir ligoti žmonės; turėdavę pravardeš. Kašėtų kv. kerdžius buvo tylus, užsiklėdęs savyje, mėgo vienatvę miške¹⁰⁹.

Mediniai trimantai, kaip ir rago instrumentai, Lietuvoje atliko tik utilitarinę paskirtį. Ganymo rituale jų vartojimas buvo reglamentuojamas pagal atskirų vietovių papročius, tačiau bendrai visam kraštui, tai, kad trimanto garsai lydėjo bandą per visą ganymo sezoną. Daugmaž panašios ir triūbinimo tradicijos, trimanto signalų reikšmė ir prasmė, nors akivaizdūs ir regioniniai skirtumai.

Ganymo signalai archaiškiausi rytų ir ypač pietryčių Lietuvoje. Čia jie susideda iš vieno ar daugiau - skirtingo aukščio garsų ir yra ritmiškai gana elementarūs. Vakarų, vidurio ir šiaurės rytų Lietuvoje signalai sudėtingesni. Juos sudaro 3-4 natūraliosios gamos garsai, įvairesnė ir ritmika. Butent čia vietoj tradicinių signalų jau pūstos netgi šokių bei kariuomenės trimanto melodijos.

Skiriasi ir pats kerdžiaus stereotipas. Vakarų, vidurio ir, atrodo, šiaurės rytų Lietuvoje kerdžius - senas, negalintis dirbti sunkesnio fizinio darbo, bet gana tvarkingai apsiirėngęs,

¹⁰⁸J. Gaivelio (g. 1924) pasakojimas.

¹⁰⁹A. Motuzas. Min. dienoraštis.

normālus, nesiskiriantis iš kaimo bendruomenės žmogus. Tuo tarpu pietryčių Lietuvoje šios pareigos neretai patikimos turintiems ne tik finansų, bet ir pajoninių traukumų. Tradicija, kad kerdžiui lyg ir privaloma turėti finansų traukumą arba būti protiškai nepilnaveršiu dar iki mūsų dienų išliko šiaurės Rusijoje¹¹⁰. Firmenybė teikta mokantiems atlikti Šv.Jurgio dienos išginimo magines apeigas¹¹¹. Kerdžiaus elgesys ir trimito garso apibūdinimas atrodėdavo antgamtiškas, nes atspėdavo žmogaus sąlyginis refleksas¹¹². Panašiai yra žmonių ir būtybių paprobiuose, trimito garso magiškaja galia tikėje baltarusių kerdžiai¹¹⁴. Mordvių trimitų vartojimas siejasi su žaidimu, svarbiu ritualikiu, ypač Šv.Trejybės dienos, apeigų komponentu laikoma žaidis¹¹⁵.

110. О.М.Бишман. Ук. стат.

111. Т.Б.Щепанская. "Знание" паэтука в связи с его статусом (северно-русская традиция XIX-начала XX в.) // Русский Север, с.165-171.

112. И.Мацневский. Руске Ludove Nastroje. // Ruska hudba encyklopedicky, Bratislava, 1974, в.178-197.

113. А.Г.Бобров., А.Е.Финченко. Ук. стат.

114. И.Назина. Проблемы синкретизма и сигнальная музыка белорусов. // Финно-угорский музыкальный фольклор: проблемы синкретизма. Темсы докладов, Таллин, 1982, с.41-42.

115. Н.Вояркин. Мордовская инструментальная сигнальная музыка, // Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров, с.39-60.

Sugretinus viso regiono medinių kerdžiaus trimitų vietą ganymo papročiuose, išryškėja ne tik utilitarinė, bet ir maginė instrumentų paskirtis. Šitokia paskirtis turėjusi būti ir Lietuvoje. Būtent jos pietryčių dalyje (pagal instrumentarijus paplitimą rytų ir pietryčių Lietuva kartu su kareli, šiaurės rusų ir Pavolgių finų teritorijomis sudaro vieną arealą) išliko kai kurių rudimentų, rodančių ryšį su pirmykščiais tikėjimais. Tai kerdžiaus-burtininkas, "mediumas", gyvulininkystės epochoje tapęs vieno iš didžiausių bendruomenės turto - bandos - apsauginiu ir globėju. Išgi pat mažai dienų jo trimitinimas turėjo reikėti tvirtą šio turto apsaugos nuo realių ir antgamtinių jėgų garantiją. Iš pirmykščios magijos liekanų laikytini ne tik kerdžiaus asmenybės bruožai, bet ir jo nesamainomo irankio - trimito - reglamentuotas vartojimas. Medinio trimito sakrališkumą rodo visoje Lietuvoje paplitęs draudimas pašaliniam ne tik pūsti, bet ir liesti šį instrumentą.

Be bandos ganymo ritualų, yra žinių, kad tradiciniai muzikos instrumentai vartoti ir naktigonėje. Šiaurės rytų Aukštaitijoje pūsti ožragiai¹¹⁶ ir mediniai rėgai. Ragais naktigoniai triubindavo prieš laužą, o rytu, grįždami į kaimą, jų garsais žadindavo žmones¹¹⁷. Medines Bvilpynes dar prieš 40-50 m. naktigoniai pūtė Šalčininkų raj., Dieveniškių k.¹¹⁸

Apžvelgę tradicinių muzikos instrumentų vietą ganymo papročiuose, matome, kad jie atliko daugiausia utilitarinę pas-

¹¹⁶ A. Sabaliauskas. Apie Žiemų-Eytiškių Lietuvos tautinę muziką ir muzikos instrumentus.

¹¹⁷ S. Paliulis. Min. veisl., p. 28.

¹¹⁸ V. Rešelianskaitė. Muzikos instrumentai Dieveniškųjų apylinkėse. // Kraštotyra, V., 1967, p. 165-166.

kirtį, buvo signaliniai, rėdėm pramogų ir estetinio pasitenkinimo instrumentai. Užfiksuota ir pirmąsias magijos rudimentų, bet jie nėra ryškūs, kaip kaimyniniuose kraštuose. Archaizmai daugiausia aptinkami rytų ir pietryčių Lietuvoje, kur materialinė ir dvasinė kultūra gerokai skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies ir turi sąsają su rytinėmis bei šiaurinėmis identišku instrumentų paplitimo teritorijomis. Rudimentai rodo, kad tradicinis piemenų ir kerdžių instrumentarijus atsirado ir susiformavo ne gyvulininkystės laikais, bet dar ankstyvumoje visuomeninėje formacijoje. Tai galėjo būti jau medžioklės ir rankiojimo periodu, poledynmečiu apgyveninant Pabaltijo ir šiaurės rytų Europos teritorijas. Įsitvirtinę gyvulininkystės papročiuose, piemenų instrumentai dar ilgai išlaikė savo pirminę signalinę ir maginę paskirtį.

ATNEŠTIMAI MUZIKOS INSTRUMENTAI

LIETUVIŲ LIAUDIŠS PAPIROČIUOSE

Elena Šileikienė

Iki šiol pagrindinis liaudies instrumentinės muzikos ty-
 rėjų dėmesys buvo nukreiptas į vietinės kilmės muzikos instru-
 mentus, jų ansamblius bei atliekamą muziką. Mažiau tirtas vė-
 lyvesnis instrumentinis musikinimas. Beveik negvildenamos ats-
 kiros šio reiškinių temos: instrumentarijus, repertuaras, musi-
 kavimo tikslai, ryšys su bendra kultūra, vaidmuo liaudies pap-
 ročiuose ir pan.

Šio mūsų darbo tikslas - apžvelgti tarptautinio pobūdžio
 (toliau - atneštiniai) muzikos instrumentus, XIX a. - XX a.
 pirmoje pusėje vartotus lietuvių liaudies papročiuose. Kadan-
 gi minėtu laikotarpiu kai kurie papročiai ir apeigos naujai
 įprasmina bažnyčios (krikštynose, vestuvėse, laidotuvėse),
 paminėsim ir religinėse apeigose vartotus atneštinius muzikos
 instrumentus. Įvairiais mediniais (floita, klarnetu) bei va-
 riniais (kornetas, trimitas, altas, tenoras, baritonas, tūba)
 pučiamaisiais instrumentais Lietuvoje grąta sujungus juos į
 įvairios sudėties ansamblius (3-12 žmonių). Liaudiškų pučia-
 mujų instrumentų orkestrų ir jų atliekamos muzikos skyrimas
 prie tradicinio ar tiesiog folkloro kelia rimtas abejones ir
 reikalauja specialių tyrimų. Tačiau atsižvelgiant į mūsų dar-
 bo tikslą, manome, kad tikslinga trumpai paminėti ir šiuos
 orkestrus.

Duomenis mums rūpiau klausimu teko daugiausia rinkti iš

šaltinių, kurių autoriams liaudies vartoti muzikos instrumentai nebuvo tiesioginis dėmesio objektas, apie idomi detaliai ar iliustratyvius faktus, paryškiantis tą ar kitą būties valdą. Todėl gana dažnai instrumentai net neišvardijami, kas atskirais atvejais neleido tiksliau apibūdinti instrumentarijams. Naudotasi Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriaus fonotekoje saugomais archyviniais įrašais (LTRA), rankraštine medžiaga (LTR). Tačiau daugiausia naudotasi medžiaga, sukurta pirmosios (1987 m. Krėtingos, Plungės, Šuodo, Mažeikių, Akmenės rajonuose) ir antrosios (1988 m. Klaipėdos, Šilutės, Šilalės, Tauragės, Jurbarko, Raseinių taip pat Telšiu, Kelmės, Šiaulių, Radviliškio, Joniškio raj.) instrumentologinių ekspedicijų metu. Nuodugniau ištirta 25 rajonų, daugiausia žemaitijoje, - juose užrašyti duomenimis bei faktais ir vėlesnais.

Šiame darbe laikydamės priimto papročių skirstymo į darbą (ganybas, patalkias, pabaigtuves), šeimą (krikštynos, vardinės, vestuvės, laidotuvės), kalendorinių ir kitų švenčių (Kalėdos, Nauji metai, Trys karaliai, Užgavėnės, Velykos, gegužinės, Šokiai ir kiti pasilinksminiai) papročius.

Ganydami piemenys grojo įvairiais savo darbo, suaugusiųjų pagamintais ar net pirktiniais muzikos instrumentais. A. Vitkauskas apie piemenų instrumentus rašo, kad Šiaulių apskrityje Padubysio valsčiuje, kada didelių kaimų gausias bandas ganydavo daugiau piemenų, susidarydavo ištisi "komplektai": vieni grieždavo "muzika - barėkalu" (vaikų ganybos smuikas-pūelinė

su pribertais širdiais ar be jų - I.Š.)¹, kiti triūbon triū-
bijo, tretį birbynėm, švilpukais, Klėrnetėm griežė, o dalis
ir su šukom². Pėnašas "kompleksi" grėdavo ir Sekninių antrą
dieną. M. Petrauskas paėymi, kad Švendionių, Palūšės apylinkė-
se šią dieną piemenys vašindavosi, o prisivalgė "šokė, pušis
vamzdžius, žaleikas, o kitas kulina maigo ar smuiku širškia-
nė"³.

Kaip švilpukus, lausdelius, dėdeles, taip ir smuikelius
kaime vaikai, piemenukai dažnai pasidarydavo patys. J. Mikuta,
būdamas 12 metų, pats pasidirbino smuiką. Geminamas smidrių,
vietoj mėtų buvo paėmęs sakais sutėptus linfinius sidlus⁴.
J. Čipokas taip norėjęs groti, kad buvo pasidaręs smuiką iš
lentučių ir visą vasarą ganęs, jau iš pirmos algos nusipirko
"tikrą" smuiką⁵. Dėdė darbo smuikeliu nuo 7 metų groja S. No-
reika. Jis dabar piemenauja ("turiu daug laiko - tai vis
širpina"). Sako, kad vaikai būdami, ganydami suėidavo kelie-
se, - "šie dėdelių iš karklių pasidaro, o aš su muzikė (smuiku

¹ Apie tokį vaikystėje pasigaminatą instrumentą papasakojo Ado-
mavičius Povilas, Jono (g. 1908) Radviliškio raj. Sidabravo
apyl. Dotiškių k.

² A. Vityauskas. Senovės piemenų muzikos instrumentai. // Gimtasai
krėštas, Kaunas, 1940, Nr. 2(25), p. 150.

³ M. Petrauskas. Iš muzikos srities. Chicago, 1909, p. 13-24.

⁴ Mikuta Juozas, Juozo (g. 1926) Telšių raj. Luokės apyl. Sta-
niškės k.

⁵ Čipokas Justinas, Jono (g. 1916) Šiaulių raj. Pavenčių mstl.

- I.Š.), bet man geriau išeina"⁶. (Pateikėjas patvirtina pralaidą, jog grota viename ansamblyje įvairios kilmės instrumentais).

B. Antanaitis piemenaudamas grojo lūpine ("burnine") armonikėle ir grojo taip gerai, kad ji, piemenukas, nugirdo ir į šokių viena groti kviesdavo⁷. Kad piemenaudami grojo lūpine armonikėle, liudija ne vienas muzikantas - dažniau grojančio ar bandonija piemenas instrumentas buvo vienas, ar dvi pusės lūpinės⁸.

Kalbant apie piemenų grojimą bandūrėliu (dambreliu), svarbi S. Paliulio pastaba, kad bandūrėlio muzika "tai dažniausia paauglių, pusbernių muzika - šokių, kuriu neišleisdavo suaugęs jaunimas (...). Jie ruošdavo atakirus pasilinkėminimus ir juose skambindavo bandūrėliu"⁹. Kitoje vietoje autorius, rašydamas apie S. Glenžaitę, pažymi - "Stefanija (...) atsimeinę, kad skudučiais sutartinėmis pritarėdavo, raliavimus piemenys lmadžių tirliuodavo, Didžiagrėšių kaime (Kupiškio vls.)

⁶ Noreika Stanislovas, Antano (g. 1933) Šilutės raj. Vilkyškių apyl. Bardinu k.

⁷ Antanaitis Bronius, Jono (g. 1920) Šilutės raj. Vilkyškių apyl. Vilkyškiai.

⁸ A. V. Baika. Armonikų tipo instrumentai Lietuvoje ir atlikimo metodikos klausimai. V., 1984, p. 17.

⁹ Rindius Stevas, Stasio (g. 1919) Šilutės raj. Gardamo apyl. Žakinių k., Stikūnas Povilas, Petro (g. 1923) Šiaulių apsk. Redviliškio vls. Liaudiškių k.

⁹ S. Paliulis. Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. V., 1959, p. 38.

bandininkų grodavo¹⁰. Daugiau faktų, patvirtinančių piemenų grojimą atneštiniiais instrumentais, kol kas neturime.

Prasidėjo ankščiau piemenys į Jurgines ar Sekmines specialiai kviesdavo muzikantą ar net kelis. Vievie apylinkėse per Sekmines buvo "pakviečiamas muzikantas, piemenys ir skordžius vėišindavosi ir linkamindavosi tris dienas. Ateidavo pašokti ir kaimo jaunimas"¹¹. P. Dundulienė rašo, kad ir Dėkijoje per Sekmines piemenys puotaudavo, grieždavo ir šalsdavo¹², o per bandininkų šventę "vėikinaš mėsivesdavo muzikantus (...), pasilinkauinti ateidavo jaunimas ir iš kitų kaimų"¹³. B. Buračas aprašo, kaip Šemaitijoje Tauragės rajone švėsdavo Jurgines (balandžio 23 d.). Jis pažymi, kad tai buvusi "didelis arkliaganių šventė, kurioje pavakary "mergaitės paruošia valgius, berniukai parūpina aludžio ir muzikantų"¹⁴.

Per ekspedicijas, pradėjus klausinėti apie piemenavimą, instrumentus ir grotą muziką, pateikėjai dažnai nusišėbi, kad domies "tokiais niekais". Kai kurie tiesiai pasako, ką būrbynės, švilpukai, skrabalai - prasta muzika (Šiaulių raj.)¹⁵.

¹⁰Ten pat, p.405.

¹¹Šiaulių "Aušros" muziejus, byla Nr.80, anketa "Senovės gyvulių ūkis", 1938.

¹²P. Dundulienė. Lietuvių etnografija. V., 1982, p.313.

¹³Ten pat, p.315.

¹⁴B. Buračas. Artojų, arkliaganių ir bandininkų šventė.// Mūsų laikraštis, 1940, Nr.16, p.17.

¹⁵Margevičius Feliksas, Simo (g. 1902) Šiaulių apskr. Luokės vls. Žaduvėnų k.

o kanklės - juokingas instrumentas, neišvaizdus - dėžikė (Tauragės raj.)¹⁵, net aiškina, kad jei suaugęs vyras tinka tik ganyti, tai jis arba "durnas" arba tinginys - tokia ir jų muzika¹⁷. Dauguma kaimo žmonių piemenų pasidarytus instrumentus ir muziką telaiko vaikų žaidimais. Kaip rašyta ankėčiau, muzikantai į piemenų šventes buvo kviečiami, "parūpinami" ir pan., galime manyti, jog jie grojo ir kitais, "tikrais" instrumentais, t.y. smuiku, armonika ir pan. Tačiau ši mūsų prielaida kol kas ir lieka tik prielaida - reikia tikslesnių duomenų, patvirtinančių ar paneigiančių atneštinių instrumentų vartojimą per minėtas piemenų šventes.

Talkos ir jų pabaigtuvės

Dar iki krikščionybės įsigalėjimo lietuviai, pabaigę kiekvieną žemdirbystės darbą, atlikdavo dėkojimo Žemės dievybėms apeigas¹⁸. Paprotys, pažymėti užbaigtą darbą, žinomas ir mūsų dienomis. Nagrinėjamu laikotarpiu muzikantas ar muzikantai buvo kviečiami į pabaigtuvių vaišes (Žemaitijoje - patalkius) po rugiapjūtės, linamynio, mėšlavežio ir kitų darbų, kuriems atlikti reikėjo talkos.

Jaunimas ir į talkas noriauėjo, žinodamas, kad bus muzikantas¹⁹.

¹⁶Baršys Adolfas, Jono (g. 1914) Kelmės raj. Kražių apyl. Lyvoniškių k.

¹⁷Vaitiekūnas Antanas, Tado (g. 1913) Joniškio raj. Satkūnų apyl. Drąsutiškių k..

¹⁸P.Dundulienė. Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai. V., 1979, p.135.

¹⁹Ušinskas Jonas, Vlodo (g. 1908) Jurbarko raj. Girdžių apyl. Podelių k..

B. Buračas, aprašydamas Kupiškio apylinkių rugiapjūtės papročius pastebi, kad, įteikus šeiminiškui rugių vainiką, "po to užgrojus muzikai, vainikuotą šeiminiškę visi pašokdavo"²⁰. Nenurodomas konkretus instrumentas ir J. Petrulio straipsnyje apie vidurio Lietuvos rugiapjūtės papročius, tik pažymima, kad "tikroms pabaigtuvėms būtina turi būti ir musikantas"²¹. L. Nesabitauskis rašo, kad ypač linksmos mėšlų vežimo, rugiapjūtės, kėlimo, linų mynės talkos žemaičiuose, "kurios be muzikos ir šokių jokia būdu neapsieina (...), ir griežiant armonikai ir smuikui, bernai su mergomis šoka ir žaidžia"²². Po minėtų talkų grota ansambliais: Tauragės rajone - smuikas, bandonija, basedla²³, Kelmės rajone (ta pati sudėtis)²⁴, Akmenės rajone du smuikai arba du smuikai, armonika, kontrabosas, ar smuikas, mandolina, gitara²⁵. Šilalės rajono muzikantai sako, jog kūrės metu vienas ar ke-

²⁰B. Buračas. Kupiškėnų rugiapjūtės papročiai. // Ūkininko patarėjas, 1935, Nr. 34, p. 14.

²¹J. Petruelis. Rugiapjūtės papročiai. // Mūsų tautosaka, Kaunas, 1934, t. VIII, p. 132-133.

²²L. Nesabitauskis. Talkos žemaičiuose. // Tautosakos darbai, Kaunas, 1935, t. I, p. 120-127.

²³Šimkus Vladas, Jono (g. 1914) Tauragės raj. Sartininų apyl. Šikėnių k.

²⁴Šimkus Juozas, Leono (g. 1917) Kelmės raj. Tytuvėnų apyl. Bulavėnų k.

²⁵Valius Juozas, Juozo (g. 1902) Akmenės raj. Papilės apyl. Klaišių k.

liese grojo kiekvieną vakarą bandonija arba ansamblyje - smuikas, bandonija, kontrabosas, būgnas²⁶. Mažeikių rajone - 2 smuikai, balalaika, basedia, būgnas²⁷ ir pan.

Akcentuojami ir kiti darbai, kurių metu ar pabaigus grota atneštiniais instrumentais: Prienų rajone - plunksnų plėšymas - grota smuiku ir cimbalais²⁸, Jurbarko rajone - bulviakasis - grota armonika²⁹.

Šeima. Krikštynos, vardinės

Duomenys apie XIX a. pabaigos - XX a. pirmosios pusės krikštynose vartotus atneštinius muzikos instrumentus - negausūs. Ypač kuklūs rašytiniai paminėjimai. M. Petrauskas straipsnio "Iš muzikos srities" skyriuje apie senovės muzikos instrumentus teigia, kad Vilniaus apylinkėse ir namų šventėse (vestuvėse, krikštynose) buvo grojama dūdmaišiu (aut. - kuline)³⁰. Z. Slaviūnas teigia, jog IX a. aprašuose yra užrašyti "šokiai su kūdikiu ant rankos per krikštynas"³¹.

²⁶ Kabutas Juozas, Simono (g. 1922) Šilalės raj. Kvėdarnos apyl. Kalnyčių k.

²⁷ Juodis Justinas, Prano (g. 1918) Mažeikių raj. Židikiai.

²⁸ Kazakevičius Jonas, Mykolo (g. 1919) Prienų raj. Jiesno apyl. Vėžionių k.

²⁹ Kasperaitis Kazys, Kazio (g. 1961) Jurbarko raj. Skirsne-munės apyl. Jakaičių k.

³⁰ M. Petrauskas. Iš muzikos srities. Chicago, 1909, p.13-24.

³¹ Z. Slaviūnas. Lietuvių liaudies šokiai. Rašytiniuose IX-XVII a. šaltiniuose. // Kultūros darai, V., 1970, Nr.9, p.57-

Tokie šokiai, matyt, buvo šokami dainuojant, nes apie instrumentus neužsimenama. Tačiau jau pats senųjų apeiginių šokių paminėjimas mūsų anksčiau pradžios krikštynų papročiuose yra labai svarbus ir skatina tęsti panašių faktų paieškas su viltimi rasti ir instrumentinius tokių šokių variantus. Per krikštynas būdavo grojama išlydint vežamą krikštėti vaiką į bažnyčią ir per vaišes, grįžus namo. Muzikantai "tebuvo kviečiami tik į kilmingus krikštynų pokylius"³². Šilutės rajone krikštynose dažniausiai grodavo vienas muzikantas. Kaip prisimena kaimo muzikantas Z.Kontrimas, per krikštynas kviestis kapelą mados nebuvo³³. Tačiau kituose žemaitijos rajonuose kviesdavosi ir kapelas. A.Dima grojo krikštynose Kosėdyje (smuikas, bandonija, gitara, basedla, būgnas)³⁴. A.Rupėys nurodo ansamblį, grojusį iki 1930 m. - smuikas, gitara, balalaika ir basedla³⁵. Kitas muzikantas iš to paties rajono mini šią sudėtį - smuikas, klarnetas, armonika, basedla ir būgnas³⁶. Kaip matome iš išvardintų instrumentų, krikštynose grota dauguma liaudyje vartotų atneštinių instrumentų. Tačiau duomenų, kad būtų grota tik krikštynose būdingi šokiai ar kiti instrumenti-

³² J. Kokevičiūso. Žemaičių krikštynos. // Tautosakos darbai, Kaunas, 1935, t.I, p.108.

³³ Kontrimas Zigmās (g. 1926) Šilutės raj. Vilkyskių apyl. Kerkutviečių k.

³⁴ Dima Antanas, Kosto (g. 1924) Skuodo raj. Kosėdžio mstl.

³⁵ Rupėva Aleksandras, Juozo (g. 1916) Akmenės raj. Papilės apyl. Gandvilėškės k.

³⁶ Rapštas Juozas, Prano (g. 1900) Akmenės raj. Viakšnių mstl.

niai kūriniai (pvz. maršai), kol kas neužfiksuota.

Gana plačiai Lietuvoje žinomas vėlyvesnis, krikščioniškos įtakoje susiformavęs, paprotys sveikinti kaimo žmones su vardinėmis - su muzika einant iš vieno varduvininko trobos į kito. Taip iki XX a. vidurio buvo sveikinami Jonai (birželio 24 d.), Petrai ir Povilai (birželio 29 d.), Antanai (birželio 13 d.). Kad grodavo per vardo dienas, nurodo visi pateikėjai iš įvairių rajonų: apie 1926 metus Jonai sveikinti Jurbarko rajone Žindaišių apyl. (2 smuikai, konstantinka)³⁷, Antanines švęsdavo Tauragės rajone Skaudvilės apyl. (dvi bandonijos)³⁸, Šilalės raj. Upynoje per Petrines grodavo smuiku, bandonija, kontrabosu, būgnu, kartais cimbarais³⁹. Mažeikių (2 smuikai, klarnetas, akordeonas, basėdla)⁴⁰, Plungės (smuikas, klarnetas, bandonija, būgnas)⁴¹, Akmenės (smuikas, klarnetas, armonika)⁴² ir kituose rajonuose taip pat grota vardinėse. Žinių apie moterų sveikinimą vardo dieną (Onos, Marijos ir pan.), su muzika einant per kaimus ir sveikinant, - neužfiksuota.

³⁷ Gerulaitis Juozas, Antano (g. 1908) Jurbarko raj. Žindaišių apyl. Dargaitėlių k.

³⁸ Valuckis Juozas, Juozo (g. 1902) Tauragės raj. Skaudvilės apyl. Beržynės k.

³⁹ Balševičius Antanas, Petro (g. 1919) Šilalės raj. Upynos apyl. Upynos k.

⁴⁰ Uosis Andrejus, Julius (g. 1906) Mažeikių raj. Sedos mstl.

⁴¹ Trauskas Julius, Vinco (g. 1913) Plungės raj. Žlibinų apyl. Kepurėnų k.

⁴² Ramonas Juozas, Prano (g. 1900) Akmenės raj. Viekiškių mstl.

Vestuvės

Vestuvės priklauso seniausiems liaudies kultūros reiškiniams. Tačiau XIX a. - XX a. pradžioje vestuvių papročiai, apeigos mainės ir nyko, patirdami sparčiai kintančių politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių liaudies gyvavimo sąlygų poveikį. Šis procesas atsispindėjo ir vestuvinėje muzikoje. Minimu laikotarpiu vestuvinė instrumentinė muzika, beveik praradusi savo apeiginę funkciją, įgavo naują, daugiau estetinę. Atitinkamai keitėsi ir instrumentarius - vietinės kilmės muzikos instrumentus pakeitė tarptautinio pobūdžio instrumentai. Kaip pažymi liaudies muzikos tyrinėtojai A.Sabaliauskas, Z.Slaviūnas, S.Paliulis, jau XIX a. viduryje naujieji instrumentai beveik visai išstūmė senuosius liaudies instrumentus. Bet atskiruose šaltiniuose užfiksuota gan gausūs tiek vieni, tiek ir kitų instrumentų vartojimo vestuvėse faktai. Yra vertingų žinių, patvirtinančių mišrių pagal kilmę instrumentų jungimą į vieną ansamblį. Tokių ansamblių gausu A.Juškos aprašytose 1870 m. veliuoniečių vestuvėse, kur instrumentus autorius išvardija, bet smulkiau neaprašo:

dūda, ožragis, kanklės, smuikas (mergvakaris)⁴³;
dūda arba kanklės ir smuikas (per kraičio vežimą)⁴⁴ ir pan.

Atrodytų, jog A.Juška iš atneštinių instrumentų pažymi tik smuiką, tačiau ansamblis, paminėtas kalbant apie marčios su-

⁴³A.Juška. Lietuviškos svotbinės dainos. V., 1955, t.II, p.300.

⁴⁴Ten pat, p.323.

tiktuvės po keltuvių, mena savo mįslių - dūdos, ožragiai, vamzdžiai, lamsdelės, smuikai, būgneliai ir trimitai⁴⁵.

Dūda liaudies kalboje įvardija net keletą nelietuviškos kilmės vamzdžių aerofonų - dūdmušio, korneto, tubos, kartais ir dumplinės bei lūpinės armonikų pavadinimus⁴⁶. Todėl ir šiuo atveju, kada šalia bendrais pavadinimais įvardintų instrumentų "dūdų" (iš dalies ir "vamzdžių") išvardinti ir tautiniai instrumentai - ožragiai, trimitai, lamsdeliai, liaudies taip pat vadinami "dūdomis"⁴⁷, negalime tvirtai teigti tik apie autochtoninę pirmųjų prigimtį.

Instrumentų kaitos procesas (čia turima mintyje kaita pagal kilmę) nėra staigus: Seredžiuje apie 1820-1830 m. vestuvėse jau grota smuiku ir basedla⁴⁸, o Užnemunėje po 100 metų - 1939 m. fiksuotos kanklės viename ansamblyje su dviem smuikais ir basedla⁴⁹. Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriaus fonotekoje saugojami 1937 m. įrašyti Raseinių apskr. Šiluvos vls. gyv. kanklininko S. Abromavičiaus (62 m.) ir smuikininkės S. Abromavičiūtės (16 m.) įrašymai⁵⁰.

⁴⁵A. Juška. Min.veikl, p.336.

⁴⁶Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1985, t.I., p.464.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸Apie savo močiutę pasakojo Serapinas Pranas, Juozo (g. 1892) Jurbarko raj. Seredžiaus apyl. Šilaitynės k. (Autoreis 1988 m. užr.).

⁴⁹B. Buračas. Užnemuniečių vestuvės. // Jaunoji karta, K., 1939, Nr.6, p.132.

⁵⁰LTRF pl.733(1-6), 734 (1-4).

Aukštaitijoje, apie Kupiškį, jau XIX a. viduryje vyravo atneštiniai instrumentai. "Kiekvienas kaimas turėjo savo muzikantą, dažniausia armonikistą, arba smuikininką su klarnetininku" - rašo E. Dulaitienė-Glemžaitė⁵¹, toliau pažymėdama, jog vestuvių muzikantai būdavo mažiausiai trys, ir išvardija anksčiau minėtus instrumentus. Rašytiniai šaltiniai ir kituose Lietuvos rajonuose mini smulką kaip pagrindinį (Vidurio Lietuva - dabartinis Kėdainių raj.)⁵² ar net vienintelį (Dzūkija)⁵³ muzikos instrumentą, vartotą vestuvėse. Žemaitijoje vestuvėms kviesdavo daugiau muzikantų, įvairesnis ir instrumentarijus. Jau nuo 1850 m. Platelių, Alsdėžių, Ylakių apylinkėse per vestuves "du grieždavo smuikais, trečias basedla, o ketvirtasis: būgneliu ar jau net būgnu pritardavo". Taip pat autorius pažymi, jog apie 1870 metus pradėjo vestuvėse groti pučiamųjų instrumentų orkestrai⁵⁴, bažnyčiose šie orkestrai grodavo tik tada, kai jungtuves atlikdavo per mišias⁵⁵. Apie Telšius minimu laikotarpiu grota smuikais, klarnetais, gitaromis⁵⁶. Akmenės, Mažeikių rajonuose grodavo ir gana gausūs styginių orkestrėliai, į kurių sudėtį

⁵¹E. Dulaitienė-Glemžaitė. Kupiškėnų senovė. V., 1958, p. 288.

⁵²K. Katkus. Raštai. V., 1965, p. 133.

⁵³V. Krėvė-Mickevičius. Dzūkų vestuvės. // Mūsų tautosaka, K., 1930, t. II., p. 46.

⁵⁴J. Mickevičius. Žemaičių vestuvės. // Mūsų tautosaka, K., 1933, t. VII, p. 70.

⁵⁵Ten pat, p. 86.

⁵⁶LTR 928(42-47).

įėjo šie instrumentai: smuikai, mandolinos, balalaikos, gitaros, basedlos, kontrabosai, kartais oimbolai ir oitra⁵⁷.

Nuo XIX a. vidurio Lietuvos kaime sparčiai plito armonikos tipo instrumentai (toliau - dumpliniai), gali vienu metu atlikti melodiją, akompanimentą, o neretai ir gana turtingą boso liniją (ypač grojant bandonija, kuri bosų klaviatūroje neturi paruoštų akordų, taip būdingų armonikai ar akordeonui). Surinkti duomenys rodytų, kad, formuojantis mišrių ansamblių tipui (mišrus ansambliai šiuo atveju - įvairiai jungti chordofonai, aerofonai ir dumpliniai aerofonai) jie pirmiausia pakeitė dalį "akompanuojančių" - tiek styginių, tiek pučiamųjų - balalaiką, mandoliną, gitarą, net basedlą, taip pat altą, tenorą, baritoną, tubą. Buvę gausūs styginių instrumentų orkestrai pamažu menko iki 3-4 dalyvių. Naujų ansamblių, jau su dumpliniu, instrumentarijų apspėsdavo turimi instrumentai, tačiau jų jungimas į ansamblius vyko pagal tam tikras taisykles - melodijai vesti dažniausiai skiriama mobilus, aukštos tesitūros instrumentas - smuikas (Tauregės, Šilutės, Šilalės raj.), klarnetas (Raseinių, Skuodo raj.), kornetas, triūba (Kretingos, Plungės raj.). Vidurys dar sustiprinamas gitara, balalaika (Akmenės, Mažeikių raj.) ar daug rečiau altu (puč.) (Plungės raj.). Boso funkciją atlieka basedla, kontrabosas (Šilalės, Raseinių, Šilutės raj.) arba tik dumplinis instrumentas, neretai mušamas būgnas⁵⁸. Iš labai retų instrumentų galime pa-

⁵⁷Žr.: VK I ir II instrumentologinių ekspedicijų medžiaga.

⁵⁸Žr.: VK instr. ekspedicijų medžiaga.

minėti bandžą (Panevėžio raj. nurodyta tokia prieškarinio vestuvinio ansamblio sudėtis - smuikas, gitara, bandža, armonika)⁵⁹. Ne tokių retų - cimbulus (Šilalės raj. - 2 smuikai, bandonija, kontrabosas, cimbolai)⁶⁰.

Reikia pažymėti, kad liaudiškų ansamblių sudėtyse retai buvo stabilios - jos keitėsi priklausomai nuo poreikio, aplinkybių, dalyvių užimtumo ir kt. Kaimo muzikante sugebėjimas groti visais apylinkėje žinomais ar bent dauguma instrumentų buvo labai didžiai vertinama. Tauragės rajono muzikantas P. Strainys moka groti 9 instrumentais - smuiku, gitara, bandonija, armonika, kontrabosu, triduba, altu, baritonu, tūba⁶¹. M. Dauskartas iš Šilalės raj. groja 6 instrumentais (smuiku, altu (puš.), mandolina, kontrabosu, lūpine armonika, gitara)⁶². Bet paprastai muzikantai mokėdavo groti 3-4 instrumentais. Ši savybė leido keisti instrumentus ir per vestuves ar gegužines. Dažniausiai užfiksuotas pučiamųjų instrumentų keitimas į styginius ar armoniką: Kretingos, Plungės, Skuodo rajonuose⁶³.

Manome, kad kalbant apie grojimą vestuvėse, verta ap-
tarti atvejus, kai vienas atlikėjas groja dviem trimis ins-

⁵⁹ Kubonavičius Mykolas, Antano (g. 1918) Panevėžio apsk.

Neujamiesčio vls. Ciziūnų k.

⁶⁰ Balsevičius Antanas, Petro (g. 1919) Šilalės raj. Uplyna.

⁶¹ Strainys Pranas, Prano (g. 1913) Tauragės raj. Baltėkių
apyl. Čiubeikių k.

⁶² Dauskartas Martynas, Mykolo (g. 1919) Šilalės raj. Jonai-
šių apyl. Laušių k.

⁶³ Žr.: VK I instrument. ekspediciojos medžiaga.

trumentais iš karto. Pavieniai muzikantai - dažniausiai grojantys dumpliniiais instrumentais - sau pritarėdavo būgnu (neturėdam savo gamybos), kuriame įtaisyti vienas ar keli pedalai. Tilžėje (dabar Sovietskas) radome muzikantą, grojantį tošele, armonika ir būgnu su keturiais pedalais (pedalai būgnui, lėkštėms, skrabalui ir varpeliams)⁶⁴.

Šilutės raj. Jonaišių apyl. muzikantas M. Dauskantas vienu metu grojo mandolina ir lūpine armonikele, prie mandolinos prisitaisęs tam tikrą rėmą⁶⁵. Būgną su varpais pasigamino Molėtų rajono gyventojas J. Borisevičius (g. 1908). "Jis pasidirbino fanerinę dėžę, į kurią įmontavo būgną ir keturis varpus, valdomus penkiais pedalais. Muzikantas groja šiuo instrumentu ir Peterburgo armonika⁶⁶. Pajūryje Žinomas A. Baltmiškis (g. 1929) Kretingos raj., Baltiškių k.), grojantis armonika ir prie jos pritvirtinta paties pasidirbinta "triūbele" (iš nupjauto pionieriško trimito), būgnu ir lėkštėmis.

Nuomonę, kad taip buvo muzikuojama dėl išorinio bližgesio (siekiant pasirodyti) ar taupumo sumetimais (tokio muzikanto paslaugos mažiau kainavo), laikome nepagrįsta. Šis unikalus muzikavimo būdas, mūsų nuomone, atsirado veikiamas ansamblinio muzikavimo tradicijų.

Laidotuvės

⁶⁴ Mikalaitis Dominykas, Kazimiero (g. 1924) Tilžė (Sovietskas, Talacho 21-1).

⁶⁵ Žr.: Išnėša Nr. 62.

⁶⁶ A. V. Baika. Min. veikl., p. 46.

Duomenis apie atneštinių instrumentų pritaikymą laidojimo paprodiuose ir apeigose pateikiamas chronologiškai. Kai kuriuose jų, pvz., susijusiuose su ligonio sarginimu ir mariniu, instrumentais nemuzikuota. Tačiau yra žinoma, kad, pranešant apie mirtį, šarvojant kūną, budint prie jo, taip pat laidojant bei mirusį paminint, buvo grojama muzikos instrumentais.

Mušamieji membranofonai jau nuo seno Lietuvoje buvo vartojami kaip apeiginiai, signaliniai instrumentai. XIX a. Radviliškio apylinkėse apie ligonio mirtį buvo pranešama mušant būgnelį. "Būgnelis būdavo padarytas iš žuns odos, kad geriau skambėtų. Jį mušdavo dviem mediniais pagaliukais sutartu taktu"⁶⁷ Kretingos rajone, Kartenoje, XIX a. pabaigoje šiuo tikslu buvo mušamas didelis katilo formos būgnas, stovėjęs bažnyčios šventoriuje⁶⁸. Panašus būgnas (katilo formos, galbūt variais) stovėjo ir Šilalės rajono Upynos bažnyčios šventoriuje (įdomu tai, kad abi paminėtos bažnyčios liaudies medinės architektūros paminklai). Patsikėjęs patėsiel atsimens, kaip juo grojo, skambant varpams ir einant apie bažnyčią Velykų rytą, bet tik spėja, jog grota pranešant apie mirtį⁶⁹.

Manoma, jog lietuvių liaudyje būgnelius išplatino šigonai. Šie instrumentai minimi Jusefo Jaroševičiaus (1844),

⁶⁷ M. Čilvinaitė. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai.

// *Žintasai kraštas*, Kaunas, 1931. p.185.

⁶⁸ Uagilas Petras, Prano (g. 1900) Kretingos raj. Kartena (motinos prisiminimai). (Autorės užr. 1987 m.).

⁶⁹ Žr. į I šnašą Nr.39.

Eustachijaus Tiškevičiaus (1896), Oskaro Kolbergo (1879), Antano Juškos (1880) raštuose. Katilo formos būgnai paplitę beveik visose pasaulio tautose, bet, neturėdami gilesnių studijų apie membranofoninius lietuvių liaudies instrumentus, kol kas negalima tvirtai nustatyti minėtų instrumentų kilmės.

Vidurio Lietuvoje, apie Krakės (Kėdainių raj.), XX a. pradžioje buvo vartotas dar vienas visame pasaulyje paplitęs instrumentas—varpelis. "Žmogui mirus, buvo einama kaimo gatve ir skambinama varpelium"⁷⁰.

Prūsų lietuvių šermenis aprašančioje XIX a. literatūroje pabrėžiama, kad "šermenis yra didžiausia lietuvių žinoma šeimės šventė (...). Ne maža sunaikinta valgių ir gėrimų, o muzika, kurią dažnai parsikviečia iš tolo, po pakasynų neretai užgroja linksmus šokius bei žaidimus"⁷¹.

XX a. pradžioje Žemaitijoje per šermenis grodavo pučiamųjų instrumentų (varinių lūpinių aerofonų) orkestrai: kornetas (trimitas), altas, tenoras, baritonas ir tūba (bosas). Kretingos⁷², Skuodo⁷³, Jurbarko⁷⁴ ir kituose Lietuvos rajonuose.

⁷⁰ A. Vyšniauskaitė. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. // Iš lietuvių kultūros istorijos, V., 1961, t. 3, p. 139.

⁷¹ VKMA (Valstybinis Kauno miesto archyvas) f. 232, a. 1, b. 232. Cit. iš anksčiau minėto veikalo p. 143.

⁷² Striaukas Jurgis, Prano (g. 1907) Kretingos raj. Kulių vs. Karklėnų k.

⁷³ Šleiniėnė-Narvilaitė Bronė (g. 1913) Skuodo raj. Luknės apyl. Luknės k.

⁷⁴ Puidokas Kasperas, Mykolo (g. 1909) Jurbarko raj. Juodašių apyl. Mišūnų k.

nuose nurodoma, jog būgnu laidotuvėse nebuvo grojama (būgnu grota vestuvėse, gegužinėse ir panašiai).

A.Vitkauskas aprašo XIX a. antros pusės (Šiaulių apskr. Padubysio vls. Kurtuvėnų metl.) "komplecus", pažymi jog grota "klarneta", rageliu, dūdele, šeivele, muzika ir basu". Iš atneštinių instrumentų autorius pamini šeivelę-bandūrėlį, muziką-smuiką ir basą - greičiausiai basedlą, toliau pažymėjamas, jog tokie komplecai grieždavo ir laidotuvėse⁷⁵.

V.Mačiulis atmena savo tėvą Mačiulį Kazimierą, Prano (1869-1961) sakius, kad jei mirdavo jaunas laisvamanis, tai kviesdavo groti kapelą - smuiką, klarnetą ir būgną⁷⁶.

Šie pavyzdžiai leidžia spėti, kad grojimas smuku, klarnetu, bandūrėliu ir kitais atneštiniais instrumentais nebuvo atsitiktinis. Toliau esni tyrimai rodytų šio reiškinio dažnumą ir paplitimą.

Numirėlių lydint, buvo giedamos giesmės ir (arba) grojama pučiamaisiais instrumentais. 5-8 griežikų ansambliai buvo priimta XIX pab. - XX a. pirmos pusės Žemaitijoje, turtingųjų valstiečių laidotuvėse. Šis paprotys diejamas su J.Žilevičiaus nuoroda, jog Žemaitijoje stambeldystės laikais pirma numirėlio jojantys grodavę trimitais⁷⁷.

⁷⁵A.Vitkauskas. Liaudies technika ir išmislai.//Gimtasai kraštas, K., 1938, Nr.1-2, p.237-239.

⁷⁶Mačiulis Vincas, Kazimiero (g. 1919) Raseinių raj. Kalnujų apyl. Pakalnujų k.

⁷⁷J.Žilevičius. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai.//Iliustruotoji Lietuva, K., 1927, Nr.22, p.180.

Įdomus dar vienas momentas - varpo ar varpų vartojimas laidotuvių papročiuose. Laidotuvių procesijai priartėjus prie miestelio, taip pat lydint mirusįjį iš bažnyčios į kapines, skambinama bažnyčios varpais. Tiek giedojimas prie numirusio, tiek skambinimas varpais yra naujai krikščionybės įprasminimas senasis pagoniškas lietuvių paprotys apraudoti numirusius.

Vieoje Lietuvoje nagrinėjamoju laikotarpiu buvo priprasta, palaidojus mirusįjį, gimines ir kaimynus kviešti į mirusiojo namus vaišintis ir giesmių giedoti. Prūsijos lietuviai dar XIX a. antroje pusėje po laidotuvių keldavo vaišes. Jos "geretai pavirsdavo puota, kurios metu vietomis grojama muzika ir šokama"⁷⁸. Kokiais instrumentais ar instrumentu buvo grojama, duomenų nėra. Galime tik spėti, kad tai jau nebuvo autochtoniniai lietuvių instrumentai, nes krašte ištiesus šimtmečius šeiminkavo vokiečiai - buvo jaučiama stipri Vakarų Europos kultūros įtaka.

P.Dundulienė rašo, kad XIX a. antroje pusėje apie Vadžgirį (Jurbarko raj.) po laidotuvių puotaudavo su gedulinga muzika⁷⁹. Tačiau ir vėl instrumentai neįvardijami.

XX a. pradžioje lietuviai savo mirusius minėdavo devintą, kai kur septintą (nedėlę), keturiasdešimtą (keturnedėlis - Marijampolės apskr.) dieną po laidotuvių, mirties

⁷⁸E.Lemke. Volksmütliches in Ostpreussen, 2,279. Cit. iš kn. // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1961, t.III, p.153.

⁷⁹P.Dundulienė. Lietuvių etnografija. V., 1982, p.264.

metines. Visi mirusieji minimi Vėlinių dieną (lapkričio antrąją). Kartais jų metu grodavo pučiamųjų instrumentų orkestrai⁸⁰.

XIX-a. - XX a. pirmoje pusėje randame gana daug atneštinių instrumentų vartojimo laidojimo papročiuose faktų. Jie yra vertingas šaltinis tolimesniems tyrimams.

Kalendorinės šventės

Kalėdos - tai pati didžiausia, ilgiausiai laukta žiemos šventė. Per adventą (lapkričio trisdešimtąją-gruodžio dvidešimt penktąją) nebuvo grojama ar kitaip linksinamasi. Kalėdų šventės buvo švenčiamos nuo gruodžio 25 d. (Kristaus gimimo iki sausio 6 d. Trijų Karalių). Žemaitijoje, Šaukėnų valsčiuje, Žygaičių kaime, kaip rašo B.Buračas, "Kalėdų vaišių metu jaunimas susirenka (...) pašokti ir šiaip pasilinksinti (...) muzikantas atsiranda vienas, kitas su smuku ir bosu"⁸¹. Rokiškio raj. Juodupės apyl. buvo žinomas čigonavimo paprotys. Persirengę jaunuoliai vaikščiodavo po kaimus, vaidindavo ir rinkdavo dovanas vaišėms, "turėdavo armoniką ar lūpinę armonikėlę, būgną, o prie to tikdavę ir "mušamieji": keptuvės, kibirai ir pan."⁸². Šis paprotys pradėjo nykti ketvirtajame

⁸⁰Strainys Pranas, Prano (g. 1913) Tauragės raj. Batakių apsk. Čiubeikių k.

⁸¹B.Buračas. Senieji lietuvių papročiai kaime.//Gimtasai Kraštas, K., 1934, Nr.1, p.52-53.

⁸²A.Daniliauskas. Čigonavimas Juodupės apylinkėse.//Liaudies kūryba, V., 1969, t.1, p.252-256.

XX a. dešimtmetyje⁸³.

Naujųjų metų šventėje buvo priprasta susieiti, vieniems kitus lankyti. Šiaulių raj. muzikantai ir juos lydintys žmonės eidavo per kaimą į kiekvieną kaimą, sveikindavo su Naujaisiais metais. Visi laukdavo muzikantų. Grojo keliose - dviem smuikais, gitara, mandolina⁸⁴. Kelmės raj. Vaiguvoje per Naujuosius metus grota smuiku, armonika, gitara, čia pat pažymimo, jog kontraboso ar basedlos nesinešdavo, juos pakeisdavo gitara⁸⁵. Kai kuriuose rajonuose grota ir vienu instrumentu - armonika (Jurbarko raj.)⁸⁶, bandonija (Šilutės raj.)⁸⁷.

Žiemos išlydėjimo šventė - Užgavėnės - jau nuo senų laikų pasižymi neįprastu dalyviu elgesiu, išvaizda, šokiais. Grojama buvo irgi ne visai įprastais instrumentais: daužant kibirus, puodus, lentas, purtant ar sukant įvairias tarškynes, brūžinant juokais pasidarytus "smuikus" ir pan. Tačiau šalia grota ir kitais - tikraisiais instrumentais. Žemaitijoje, Palangoje, raiti ir važiuoti, karkėti persirengėliai su muzika vežiodavo Bobą, kartais grieždavo armonika ar id-

⁸³Ten pat, p.255.

⁸⁴Dovydavičius Jonas, Felikso (g. 1927) Šiaulių raj. Raudėnų apyl. Leičių k.

⁸⁵Eidintas Albinas, Apolinaro (g. 1923) Kelmės raj. Vaiguvos apyl. Vaiguva.

⁸⁶Lazdauskas Kazimieras, Antano (g. 1923) Jurbarko raj. Girdžių apyl. Girdžių k.

⁸⁷Genys Alfonsas, Juozo (g. 1921) Šilutės raj. Vainuto apyl. Skiržemės k.

vine armonikėle, pūsdavo ragą, mušdavo būgną⁸⁸. Šis instrumentai paminėti ir Raseinių, Telšių rajonuose⁸⁹. Kretingos raj. grota bandonija ir balalaika⁹⁰.

Kai kuriuose Žemaitijos rajonuose užtikame ir kitus atnaujintus instrumentus, įeinančius į gana gausius ansamblius. Raseinių raj. grota: bandonija, 2 smuikais, klarnetu (pateikėjas pažymi, jog muzikantai Užgavėnėse grojo be kaukių)⁹¹. Mažeikių raj.: dviem smuikais, mandolina, balalaika, gitara⁹².

Saulės grįžimo šventė baigdavosi sausio 6 dieną. Paprotys šią dieną persirengti Trimis Karaliais ir eiti su muzika per kaimus, sveikinant žmones, atėjo su krikščionyste ir susipynė su tradiciniais žiemos švenčių papročiais - visas jas vienija persirengėliai ir didelės linksmybės.

Prūsų lietuviai per Trijų Karalių šventę, apsilikę persirengėlių drabužiais, grodami dambreliais, mušdami kluoras puodynes ir dainuodami humoristines melodijas, eidavo per kaimą ir prašydavo dovanų⁹³. Šis paprotys Dzūkijoje išsilaikė net iki XX a. vidurio. B.Buračas rašo, jog Alytaus

⁸⁸P.Dundulienė. Lietuvių etnografija. V., 1962, p.287-288.

⁸⁹Žr.: Išnėšą Nr.18.

⁹⁰B.Buračas. Užgavėnės Kretingos rajone. // Jaunoji karta, K., 1938, Nr.8, p.188, foto.

⁹¹Krivinskas Bronius, Jono (g. 1920) Raseinių raj. Šiluvos apyl. Bogušiškų k.

⁹²Paplauskas Juozas, Juozo (g. 1913) Mažeikių raj. Mažeikių apyl. Bugionių k.

⁹³Neue Preussische Provinzialblätter, Bd.IV, 1848, s.207. Cit. iš M.Baltrienė. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. V., 1980, p.65.

apskirtyje Antalakių kaime Trys Karaliai lankėsi trobose, grojo smuiku ir armonika, muzikai pritariant, giedojo "Sveikas Jėzau mažiausias". Po vaišių "Karaliai" padėkoję už viską išėjo, grodami muzikas⁹⁴, F. ir H.Tecneriai, aprašydami tą patį paprotį prūsų lietuviuose, nurodo, jog "savo giesmę persirengėliai palydėdavo bosiniu puodu"⁹⁵. Toliau aprašomas pats instrumentas. Sprendžiant pagal aprašymą - tai frikcinis membranofonas-b'rkas⁹⁶. Panašius instrumentus dar ir dabar vartoja ukrainiečiai (bugaj)⁹⁷, moldāvai (bucha)⁹⁸.

Nedaug senųjų velykinių papročių išliko iki XX a. Tačiau Velykų pirmos dienos vakare jauni vyrai ir bernai dar eidavo per savo ir gretimų kaimus lalauti.

Šis paprotys Dzūkijoje gyvavo net iki Antrojo pasaulinio karo. Lalauninkai neretai grodavo armonika ar smuiku⁹⁹. Ignalinos raj. lalauninkai grojo ir Labanoro dūda¹⁰⁰. Per Kalėdas, Velykas grodavo ir įvairios sudėties ansambliai, daugiausia

⁹⁴B.Buračas. Trys Karaliai Dzūkijos krašte. //Mūsų Laikraštis, K., 1940, Nr.1, p.7.

⁹⁵F. ir H.Tetzner. Dainos Littauische Volksesänge. Leipzig, 1897, s.63-64.

⁹⁶Tarybų Lietuvos Enciklopedija. V., 1985, t.1, p.301.

⁹⁷Atlas muzykalnych instrumentov narodov SSSR. M., 1975, s.60.

⁹⁸Ten pat, p.65.

⁹⁹V.Milius. Margučiai Lietuvoje.//Gimtasis kraštas, 1988, Nr.13, p.5.

¹⁰⁰M.Baltrėnienė. Liet.liaudies muzikos instr. V., 1980, d.2, p.30.

sudaryti iš atneštinių instrumentų. "Per tokias dideles šventes negrojam po vieną"¹⁰¹, sako puikus smuikininkas iš Mažeikių raj. Ignas Smilgys ir išvardina savo kapelą - smuikas, balalaika, basedla, būgnas. K.Krivinskas (Raseinių raj.) nurodo, jog jo tėvas J.Krivinskas (g. 1883) su kitais kaimo muzikantais 1928-45 metais per Naujuosius metus, Užgavėnes, Velykas grojo dviem smuikais, bandonija, klarnetu, kontrabosu¹⁰². Nurodomos ir kitokios kapelų, grojusių Kalėdų, Velykų šventėse, sudėtys: pvz., Mažeikių raj. grota dviem smuikais, mandolina, balalaika, gitara ir kontrabosu¹⁰³. Žemaitijoje tuo metu buvo daug pučiamųjų instrumentų orkestrų. Vien Kretingos raj. Kulių valsčiuje - trys arkostrai, be to, dar 6 aplink - Endriūjave, Jokūbave, Kretingoje (2), Kartenoje (2)¹⁰⁴. Prieš Antrąjį pasaulinį karą grojo per Kalėdų, Velykų, Naujųjų metų šventes, atlaiduose, vestuvėse, laidotuvsė, gegužinėse, taip pat ir bažnyčiose per mišias. Kai kuriuose rajonuose pučiamųjų orkestrai bažnyčiose grojo be

¹⁰¹ Smilgys Ignas, Igno (g. 1914) Mažeikių raj. Reivičių apyl. Buknaičių k.

¹⁰² Krivinskas Konstantinas, Jono (1936) Raseinių raj. Šiluvos apyl. Bogušiškių k.

¹⁰³ Zubikas Liudvikas, Vinco (1923) Mažeikių raj. Reivičių apyl. Urvikių k.

¹⁰⁴ Striaukas Jurgis, Prano (g. 1907) Kretingos raj. Kulių apyl. Karklėnų k.

vargonų; Kapsuko raj. Kalvarijoje¹⁰⁵, Raseinių raj. Šiluvėje¹⁰⁶, Ariogaloje¹⁰⁷ ir kt. Reikėtų paminėti, kad bažnytinėse apeigose vartoti ir kiti instrumentai: Šilalės raj. Upynoje, kaip minėjome anksčiau, - katilo formos būgnas; Raseinių raj. Ariogalos bažnyčioje per laidotuves, minėjimus (metines ir pan.) grota smuiku su vargonais¹⁰⁸. Kelmės raj. smuiku grota "majavose" (gegužinėse pamaldose)¹⁰⁹. Panašūs faktai - atnaujinti instrumentai bažnyčios - negausūs, ir juos sunku apibendrinti, tačiau jie reikšmingai praplečia šių instrumentų vartojimo ratą.

Gegužinės ir kiti pasilinkšminimai

Jaunimo pavasarinius pasilinkšminimus, šokius gamtoje vadino gegužinėmis. Aikštėlė, kur vykdavo gegužinė, būdavo apkašiojama beržų šakelėmis, kartais įtaisomi gėlėmis ir žolynais puošti vartai. Musikantams sukalamos pakylės ir pan.

Kapsuko raj. jaunimo suėjimai su vaidinimais buvo vadi-

¹⁰⁵ Ravaitis Jonas, Petro (g. 1917) Marijampolės epsk. Kalvarijos vls. Zapalinių k.

¹⁰⁶ Petrošius Jonas, Jono (g. 1934) Raseinių raj. Šiluvės apyl. Stonų k.

¹⁰⁷ Uniokas Antanas, Prano (g. 1901) Raseinių raj. Pagojukų apyl. Pagojukų k.

¹⁰⁸ Plaščinskas Kazimieras, Kazimiero (1911) Raseinių raj. Ariogalos apyl. Padubysio k.

¹⁰⁹ Šimkus Juozas, Leono (g. 1917) Tytuvėnų epsk. Šiluvės vls. Bulavėnų k. (dabar Kelmės raj.).

nami vakaršiais¹¹⁰.

Kad teko groti įvairiuose pasilinksminimuose, pažymi didžioji daugumė pateikėjų, apklaustų per abi VK instrumentologines ekspedicijas. Jie išvardina beveik visus XX a. pirmoje pusėje liaudies vartotus muzikos instrumentus. Plačiau pakalbėsime apie pučiamųjų instrumentų orkestrus. Jų sudėtis: klarnetai, kornetai (trimitai), altai, tenorai, baritonai, tūba (helikonas), rečiau užtinkama fleita. Tačiau tokie gausūs orkestrai dažniausiai priklausė miesteliuose veikusioms organizacijoms (Pavasarininkų). Kaimuose "dūdų orkestrai" buvo kuklesni: Raseinių raj. Vosiliškyje grodavo triūba, altu, baritonu ir bosu¹¹¹, Jurbarko raj. iki Antrąjo pasaulinio karo broliai Kregždanai grojo klarnetu, kornetu ir baritonu¹¹².

Styginių instrumentų orkestruose (Mažeikių, Akmenės raj.) kartais grojo net 12-13 muzikantų. Akmenės raj. prieš Antrąjį pasaulinį karą garsėjo styginių orkestras, kurio sudėtis - 2 smuikai, 2 mandolinos, 2 balalaikos, 4 gitaros, basėdla, kontrabosas ir būgnelis su čerškučiais¹¹³.

Mišrūs ansambliai, groję pasilinksminimuose, buvo pašči įvairiausių sudėčių: armonika, bandonija ar akordeonas

¹¹⁰Žr.: Išnašą Nr.105.

¹¹¹Rasickis Pranas, Jono (g. 1921) Raseinių raj. Vosiliškis.

¹¹²Brazaitis Jonas, Stasio (g. 1908) Jurbarko raj. Veliuonės apyl. Pelučių k.

¹¹³Parasovas Jurgis, Jurgio (g. 1909) Akmenės raj. Kruopių apyl. Kalnelių k.

buvo derinami su styginiais ar pučiamaisiais. Žemaitijoje - Plungės, Tauragės, Šilalės raj. - populiariesnės tokiosio ansambliuose buvo bandonijos; Akmenės, Mažeikių, Skuodo raj. - armonikos, kai kur, pvz., Šilutės rajone 1935-1940 metais - akordeonas.

Apžvelgus duomenis apie muzikavimą atneštiniais instrumentais, matyti, jog lietuviai XIX a. - XX a. pirmoje pusėje plačiai tikė šiuos instrumentus dar išlikusiuose šeimos, darbų pabaigtuvių ir kalendorinių švenčių papročiuose. Kai kuriuose ganymo, laidojimo papročiuose išliko praėjusiems laikams būdingų elementų, pvz.: ganant groti ne laimzdeliais, bet smuikais ar lupinėm armonikėlėm; pranešant apie ligonio mirtį skambinti varpeliu ir pan. Tačiau teigti, jog atneštiniai instrumentai pakeitė senuosius, neištyrus grotosios muzikos, negalima. Tik ištyrę jais grotą muziką, galėsime teigti ar neigti ir sąsajas su atitinkamais senaisiais liaudies papročiais. Tačiau manome, kad ir tokia, dalinė, t.y. tik instrumentarijaus ir tik daugiau Žemaitijoje, apžvalga suteikia nemažai žinių apie muzikavimo atneštiniais instrumentais tikslus bei paplitimą, skatina tolesnius šio reiškinio tyrimus.

T u r i n y s

Pratarnė	3
J.Kudirka. Papročiai - žmogaus dvasinės kultūros dalis	5
L.Vaitkunskienė. Senieji lietuvių laidojimo papročiai (iki XIII a.)	22
V.Urbanavičius. Laidojimo papročiai Lietuvoje XIII-XVI a.	39
V.Čiubrinkas. Tradicinių valstietišku trobesių statybos (įkurtuvių) papročiai	59
A.Vyčniauskaitė. Dovanos ir dovanojimai lietuvių vestuvėse ..	86
V.Milius. Seinų krašto lietuvių vestuvių papročiai	116
R.Račiūnaitė. Dorovinės vertybės krikščynų papročiuose	137
S.Šaunys. Mergaičių auklėjimo aspektai pirščių papročiuose ...	145
D.Račiūnaitė. Laukų lankymo gleimės	173
R.Astrauskas. Apeigos ir muzikos santykis kalendoriniame folk- lore	189
R.Apanavičius. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ga- nymo papročiuose	206
I.Šileikienė. Atneštiniai muzikos instrumentai lietuvių liau- dies papročiuose	234

LIETUVIŲ LIAUDIES PAPROČIAI

Redaktorė R. Vidūrienė

Parrašyta spausdinti 1991.04.25 Užsakymo Nr. 400.

Formatas 60x84 1/16, 16,4 sp.1. Tiražas 4 000 egz. Kaina 5 rb.

Lietuvos liaudies kultūros centras, 232600, Vilnius, Barbaros

Radvilaitės 8

Spausdino Vilniaus universiteto spaustuvė, Vilnius Šepečo 13.